د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې د دريمې کاليزې په وياړ

د پوهنې فلسفې بنسټونه

لیکونکی

جارج نیلر

کالیفورنیا پوهنتون، لاس انجلس

ژباړونکی

پوهاند داکتر محمد حسن هاشم

[illegible]

کتابتون ټولنه

دپوهنې فلسفې بنسټونه

لیکونکی

جارج نیلر
کیفورنیا پوهنتون، لاس انجلس

ژباړونکی

پوهاند ډاکټر محمدحسن کاکړ
پخوا د کابل پوهنتون استاد

۱۳۸۰ل _ ۲۰۰۲م کال

Download From: Aghalibrary.com

بسم الله الرحمن الرحیم

دکتاب ځانګړني

دکتاب نوم : د پوهنې فلسفې بنسټونه

لیکوال : جارج نیلر

ژباړن : پوهاند محمدحسن کاکړ

خپرندوی : د افغانستان کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

خپرونو لړ : (۳۷)

چاپشمېر : (۱۰۰۰) ټوکه

کمپوزر : عزت الله شمسزی

چاپکال : ۱۳۸۱ ـ ۲۰۰۲

پوهاند محمد حسن کاکړ

د خپرندویې ټولنې یادښت

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني لپاره د ډېرې خوښۍ خای دی، چې د نورو پوهنیزو، څېړنیزو، ادبي او تاریخي اثارو په لړ کې دا دی د هېواد د تکړه مورخ او لیکوال ښاغلي پوهاند محمدحسن کاکړ دا ارزښتمنه ژباړه (د پوهنې فلسفې بنسټونه) خپروي.

ددې لپاره چې اوس فلسفه پوهنه د ژوند په ټولو اړخونو کې اړینه ده، په تېره بیا د ښوونکو او زده کوونکو لپاره. نو دادی ښاغلي کاکړ صیب د همدې اړتیا له مخې د جارج نیلر اثر (د پوهنې فلسفې بنسټونه) وژباړه، چې ګران ښوونکي، زده کوونکي او د فلسفې د علم نور مینه وال ترې ګټه پورته کړي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني په داسې حال کې چې ښاغلي پوهاند محمدحسن کاکړ ته ددې ارزښتناکې ژباړې د چاپ له امله مبارکي ورکوي په راتلونکي کې هیله لري چې ګرانو هېوادوالو ته همداسې نور ګټور اثار هم وړاندې کړي.

په درنښت

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

نیولیک

* یادښت
* د ژباړونکي خبرې ۱
* سریزه ۱۵

لومړی څپرکی

دفلسفې مناسټوب

* دفلسفې طریقې ۱۷
* فلسفه او ساینس ۱۹
* دپوهنې فلسفه ۲۱
* دحقیقت ماهیت ۲۳
* میتافزیك او پوهنه ۲۵
* ایدیالستي میتافزیك اوپوهنه ۲۷
* ریلستي میتافزیك او پوهنه ۳۰
* پرگماتست میتافزیك او پوهنه ۳۳

دوهم څپرکی

پوهه او ارزښت

* دپوهې دولونه ۳۹
* اشراقي پوهه ۴۰
* عقلي پوهه ۴۲
* تجربي پوهه ۴۳
* صلاحیتي پوهه ۴۵
* ایدیالستي پوهپوهنه او پوهنه ۴۷

* ریلستي پوهپوهنه او پوهنه ۴۸
* پرګماټیستي پوهپوهنه او پوهنه ۴۹
* ارزښتونه او پوهنه ۵۲
* اخلاقپوهنه اوپوهنه ۵۵
* ښکلا پېژندنه او پوهنه ۵۸
* ایډیالستي ارزښتونه او پوهنه ۶۰
* ریلستي ارزښتونه او پوهنه ۶۳
* پرګماټیستي ارزښتونه او پوهنه ۶۷

دریم څپرکی

دپوهنې اوسنۍ تیوري ګانې

* دتل ترتله توب فلسفه ۷۱
* دپرمختګ فلسفه ۷۷
* د پرمختګ فلسفې باندې انتقادي بحث ۸۴
* داساسي توب فلسفه ۸۸
* دبیا رغونې فلسفه ۹۳
* د بیا رغونې فلسفې باندې انتقادي بحث ۹۸

څلورم څپرکی

دښته والي فلسفې ګوانې

* نړۍ لید ۱۰۲
* انتخابول ۱۰۵
* پوهه حاصلول ۱۱۰
* درس ورکول او زده کول ۱۱۴

پنځم څپرکی

منطق او تحلیل

* منطق او ساهپوهنه ۱۲۱
* دپلتنې منطق ۱۲۴
* منطق په تدریس کې ۱۳۰
* تحلیل او ژبه ۱۳۴
* دتدریس مفکوره ۱۳۹
* دبرابرۍ مفکوره ۱۴۹
* اصطلاحګانې او لنډې ویناوې ۱۵۷

د ژباړونکي خبرې

همدا چې دغه کتاب مې په انګرېزي کې ولوست نیت مې وکړ، چې په پښتو یې واړوم، غټ دلیل یې دا و چې هغه د انسان له یوې اساسي موضوع نه بحث کوي او په دغسې ژبه کښل شوې چې نږدې هر لوستونکی پرې پوهېدلی شي. بل دلیل دا و چې د پوهنې فلسفې په هکله په پښتو کې کوم اثر نه شته، یا ماته معلوم نه دی. په هرحال پښتو لوستونکي په عمومي ډول، ښوونکي او زده کوونکي په خاص ډول دغه اثر ته ضرورت لري. په حقیقت کې ټول هغه کسان چې له پوهې، پوهنې او فکري جریانونو سره علاقمني لري ضرورت لري، چې د پوهنې فلسفي له بنیادي نظریو څخه خبر وي، په اصل کې ټول هغه کسان چې غواړي د انسان او ژوند په اړه د معاصرو سوچوالو په نظریو پوه وي ورته بنایي ددغه کتاب له موضوعګانو سره ځانونه اشنا کړي.

د کتاب موضوع لکه چې له نامه نه یې ښکاري د پوهنې فلسفه ده، دغه عنوان به د ځینو لپاره ویرووونکی وبرېښي، فکر به کوي چې که پوهنه اسان مفهوم لري، فلسفه د هغه پرعکس یوازې د خاصو کسانو لپاره د بحث موضوع ده، په رښتیا هم دواړه مفهومونه رانه او قطعي نه دي او پېژندنه یې بحث غواړي، خو په دغه اثر کې دواړه او دهغو په اړوند نورې موضوعګانې په دې ډول بیان شوې چې نږدې د هر لوستونکي لپاره د پوهېدلو وړ وي. هغې چې نور مفهومونه په تېره مجرد مفهومونه ډول ډول تعریف کېږي. فلسفه هم ډول ډول تعریف شوې ده. دا ځکه چې څه وخت چې غواړو یو ځیز تعریف کړو ډېر لږ داسې پېښېږي، چې دهغه په یوه تعریف باندې اتفاق وکړو، که څه هم چې موږ به هغه ځیز و پېژنو او په ژوندانه کې به ترې نه کار اخلو. تعریف یو مفهوم په یوه قالب کې د ځنتو په شان محدود کوي او هرڅوک

چې یو څیز تعریفوي د خپلې پوهې او خپل نړۍ لید له نظره یې تعریفوي. له همدې امله به وي چې د مفاهیمو په تعریف باندې اوس هغومره ټینګار نه کېږي، لکه پخوا چې کېده، نو فلسفه چې لغوي مانا یې پوهه دوستي ده هغه څېړنه بلله شوې ده، چې د څیزونو د ماهیت او بنیادي حقیقتونو په اړه یې کوي. په دې حساب فلسفه د پوهنې له ماهیت او د هغې له بنسټیزو حقیقتونو څخه غږېږي، په مشخص ډول مقصد یې دادی چې لرغونو اوسنیو سوچوالو دپوهنې په اړه څه ډول نظرونه وړاندې کړي، که دغه فکر په بل ډول بیان کړم و به وایم چې سوچوالو د افرادو د جسمي، عقلي او روحي استعدادونو د غوړېدلو په مقصد څه ډول نظرونه څرګند کړي دي. د نظریو دغه ډول والی له دې امله چې پوهنه چې د ژوندي عضویت په شان تغیر کوي. کوم ټاکلی او قطعي تعریف نه لري، هغسې تعریف چې په هر مهال او هرځای کې د اعتبار وړ وي.* هغه په داسې حال کې چې ځینې دایمي خواص لري، تل تغیر کوي او له نویو غوښتنو او نویو شرایطو سره توافق کوي. (۱) په دغه دلیل پوهنه له یوې کلتوري سیمې نه وبلې کلتوري سیمې ته وړل کېدلی نه شي، خو یوه یې له بلې نه ډېر څه زده کولی شي.

خو پوهنه یوه دایمي پروسه ده، په کور کې د پلار او مور له خوا پیل کېږي، د زده کړې په مرکزونو کې د ښوونکو له خوا په رسمي او منظم ډول تدریسېږي او تر هغه وروسته یې افراد تر مرګه پورې په خپله زده کوي. اغېزمنه پوهنه هغه ده چې افراد یې په پوخوالي کې ترلاسه کوي، په دغې دورې کې فرد د خپلې علاقمنې مطالعې کوي.

پوهنه ټولې هغه اغېزې او عاملونه په حساب کې نیسي چې افراد له محض بیالوجیکي واحدونو نه په اجتماعي واحدونو تبدیلوي، نو ګورو چې پوهنه په اصل کې د انسان د استعدادونو د غوړېدلو لپاره هڅه ده

او له دې امله هغه مهمه ده او باید مهمه وي، ځکه چې دا انسان دی چې کورنۍ او ټولنې جوړوي او مدنیتونه او کلتورونه رامنځته کوي، پوهنه د ژوند د ښه کولو لپاره هم یوه اساسي وسیله ده" نه یوازې له ماشومانو سره مرسته کوي چې د لاښه ژوند خاوندان شي، هغه ټولنه اصلاح کړي چې په کې اوسو، هیواد قادرکړي چې د مخه ولاړشي او په نړیوال ډګر کې رقابت وکړي، خو هغه ددې لپاره هم اساسي ده که موږ غواړو په دغه بدلیدونکي، تخنیکي او ساینسي عصر کې ژوندي پاتې شو." له دې امله " پوهنه باید د هغې چې موږ په کې اوسو؛ خلک د ژوند او بدلون لپاره تیار کړي، ورسره مرسته وکړي چې انکشاف وکړي او توافق کوونکي اوسي، هغه باید ټولو ته ورسوله شي."(۲)

دهمدغه حیاتي اهمیت له امله افراد او ولسونه باید پوهنې ته خاصه توجه وکړي او د ملي سیاست مهمه برخه یې وګرځوي، خو پوهنې ته نه په عنعنوي ټولنو او نه په معاصرو ټولنو کې په دغه اندازه پاملرنه شوې ده. په وروسته پاتې یا عنعنوي ټولنو کې لږ شمېر خلک پوهنه په محسوس او منظم ډول ترلاسه کوي او نږدې ټول افراد یې ټول هغه څه چې ښېل کوي دخپلو کورنیو او ټولنو له غړو نه په نامحسوس او تدریجي ډول زده کوي. ان په پخواني یونان کې هم د ښوونځیو چارې شخصي تشبثاتو ته پرېښودل شوې وې او دولت ښوونځیو ته مقررې ایستلې وې، که څه هم یونانیانو غوښتل د ازادو هم ښاریو یا د یونان د اصلي غړو ټول ماشومان دې زده کړه وکړي. په دې ډول پوهنه په عمل کې د انسان په لومړۍ خلاندې د موکراسۍ کې د ارستو کراتانو او خاصانو لپاره اختصاص شوې وه، که څه هم د ټولنې دندې دهغې د اصلي افرادو ترمنځ په پراخې پیمانې سره وېشل کېدلې.(۳)

په پخوانيو پېړيو کې هم چې پوهنه او قانوني ژوند ډېر د وخته پيل شوی و، پوهنه د پېړيو پېړيو لپاره د کورنۍ دنده وه، چې په بابل کې ياني چېرته چې دوی له فلسطين نه هلته شړل شوي وو. دغه دنده ورو ورو د عبادت ځايونو يا سنه ګاګ مسئوليت هم وګرځېد لکه چې په اسلامي نړۍ کې هم پوهنه او زده کړه د عبادت ترڅنګه د ماجتونو وظيفه وګرځېده، خو په دغو ټولنو کې ښځي لږو غړو يې په ښوونځيو او مذهبي مرکزونو کې عمومي زده کړه او يو څه هم اختصاصي زده کړو کوله په دې مقصد چې يا دفتري چارې اجرا کړي. يا په شعر او ادب کې تبارز وکړي او يا د دينــي نصوصو متخصصان او مذهبي لاربنودان شي

خو په معاصرو پرمختللو ټولنو کې پوهنې هم په کمي او هم کيفي لحاظ تغير وکړ، دا داسې تغير و چې ورو ورو عام او ژورېده او د انسانانو په ژوند کې يې انقلابونه راوستل. دغه تغير هغه وخت محسوس شو چې پوهنه د خاصانو له انحصار نه ووتله او عوامو ته ورسېده. د ملي دولتونو عاملانو په دغې تدريجي پروسې کې اساسي رولونه ولوبول، د خپلو خلکو په غوښتنو او لګښت يې ډول ډول تعليمي مرکزونه پرانيستل په داسې حال کې چې په ځينو هېوادونو کې د زده کړې شخصي مرکزونه د پخوا په شان هم چالان وو، نويو کشفونو، نويو وسيلو او نويو شتمنيو د دوی لپاره ممکنه کړه، چې پوهنه وار په وار لا زياته عامه کړي. سواد ټولنې د پرمختګ معيار وګرځېد. اقتصاد پوه، جان ګالبرت په حقه وايي چې ده داسې ټولنه ليدلې نه ده چې افراد يې باسواده او په خپله بېرته پاتې وي.

د پوهنې په عام کېدو سره دا ضروري شوه چې دهغې ماهيت نور هم وسپړل شي او دا چې پوهنه د ډول ډول مرکزونو زده کوونکو ته په کومو لارو، څنګه او د څه ډول ښوونکو له خوا وړاندې شي. ترڅو

زده کوونکي خپلو استعدادونو ته انکشاف ورکولی شي، دغه فکر تر هربل وخت نه ډېر عام شو. څنګه چې موضوع د انسان پوهنه ده هغه باید د ځمکې پر مخ ټولو انسانانو ته ورسوله شي او که ددغه کار لپاره عملي امکانات د اوس لپاره د ټولو په لاس کې نه وي، لږ تر لږه هغه دې د نویو فکرونو او فلسفه په بڼه ور ورسوله شي. د هغو د ایستلو او فارمولیزي کولو او د هغو د خپرولو دغه رسالت د سوچوالو مربیونو په غاړه ولوېد. دوی د پوهنې په عامېدو سره هم وکولی شول. چې د ډېرو زده کوونکو سلوکونه په نېغ ډول مطالعه کړي او هم د پوهنې په اړه نوي فکرونه او نوي فلسفې وړاندې کړي، هم په خپله او هم تمرین کوونکي مربیون هغه په ښوونځیو کې تطبیق کړي؛ نو د دغو سوچونو او فلسفو منځنی ټکی زده کوونکي پوهنه یا انسان پوهنه ده. خو انسان پوهنه ګرانه ده په دې چې دی د نړۍ پر سر ټولو موجوداتو کې پېچلی یو موجود دی، دی تر اوسه په دې بریالی شوی نه دی چې دیوې فلسفې له مخې یا د یوه قانون، یوه نظم او یوه کلتور لاندې ژوند وکړي، دی د زردشت په فکر د اهریمن، دعیسویت له نظره د اصلي ګناه له امله د اسلامي عنعنې له مخې د شیطان د زیګموند فروید په نظر د اید(id) او ایګو (ego) او د سید بهاءالدین مجروح په اند دخان خاني ناماره ترقوې اغېزې لاندې دی، نو عجبه نه ده چې انسانانو په خپل اوږده تاریخ کې اسماني نصوص، بشري حقوقي منشورونه او قوانین تر پښو لاندې کړي او له یوه بل سره یې بې شمېره خونړۍ جګړې کړي او اوس هم په خپل منځي ښپو کې زیاتره له زور نه کار اخلي. خو له نېکه مرغه دوی په هماغه مهال کې چې ددغو قوتونو تر اغېزې لاندې دي. د بې مثاله لوړ مغز یا عقلي استعداد خاوندان هم دي. هغسې استعداد چې به هغه سره کولی شي. همدغه قوتونه او په مجموع کې خپل ځان او خپل ژوند تنظیم کړي او له

خپلو همنوعو سره په سولې او ارامۍ کې ژوند وکړي. دا چې انسانانو د طبیعي خطرونو په مقابل کې خپل نسل ته دوام ورکړی او د طبیعت خپنې سرکښه قوتونه یې رام کړي. خپل ځان یې له خپل ابتدایي حال نه د مدنیت دغه اوسني پړاو ته رسولی او په خپلو کې یې ژمنه کړې چې په سولې او ارامې سره به ژوند کوي، د همدغه استعداد له برکته ده. له دې امله نوې پوهنه د انسان د همدغه استعداد ودې ورکولو ته په خاص ډول متوجه ده. دغې نوې پوهنې په دې باندې ټینگار اچولی چې د انسان عقلي استعداد ته دغسې وده ورکړي، چې هغه په هغه سره وکولی شي. خپل هغه نور غیر عقلي استعدادونه مهار کړي، خو دا چې دی دغه کار په څه ډول وکولی شي په هغه باندې اتفاق نه شته.

ځینې په دې عقیده دي چې زده کوونکي او په نهایت کې انسانان هغه وخت اصلاح کېدلی شي چې اول د هغو چاپېریال یانې ټول هغه فزیکي، عقلي او اخلاقي موثرات تنظیم او کنټرول شي. چې په هغو باندې به اثر کوي. دغه فکر اول د پخواني یونان اپلاتون په خپل اثر جمهوریت کې وړاندې کړ او ژمونږ په وختو کې په فاشستي او کمونیستي ټولنو کې تطبیق شو. خو هغه په عمل کې ناکام شو. دغه فکر ځکه ناکام شو چې د هغه تطبیق کوونکو د هغه په تطبیق کې له دولتي زور نه کار اخیسته او د نورو فکرونو متعقدین یې ځپل او نه یې پرېښودل چې له رسمي فکر یا ایډیالوجي نه پرته په نورو فکرونو معتقد اوسي، نو په دغه یوه کرښه یېز حرکت کې وروستیو د فکر، بیان او عقیدې ازادي یا دځان څرگندونې اختیار نه لاره.

نور بیا په دې عقیده دي چې د ټولنې اصلاح دهغې د غړو یانې افرادو له اصلاح نه پرته په بل ډول نه کېږي. په دې اړه هم سوچوالان په اتفاق نه دي. دلته هر سوچوال او په واقع کې هرڅوک ازاد دی دپوهنې. انسان او ټولنې په اړه فکرونه وړاندې کړي او نور

هم ازاد دي چې هغه ومني يا ونه مني. اوس چې د ساينس او تکنالوجي پرمختګونو له امله ټولنې ډېرې پيچلې شوې او په انسانانو باندې د اټکولو اغېزې هم ډول ډول او ډېرې شوې دهغه او د هغه ټولنو په اړه هم راز راز فلسفې وړاندې شوي، چې مهمې يې په دغه کتاب کې بيان شوې دي. له همدې امله هم دا يو خوځښت او حرکت دی. هغې حرکت چې له ژوندیو انسانانو د هغوی د ژوند له واقعيتونو او تر څه حده د هغوی له تاریخ نه سرچینه اخلي او پرې باندې په ازاد ډول بحث او انتقاد کېږي او عوض نه يې وړاندې کېږي، په دې ډول د فکر او بيان ازادي او ډله ييز انتقادي بحث د ټولو افرادو لپاره د ټولو هغو مسلو په اړه چې دوی متاثره کوي او خيال او دماغ يې مشغولوي ددغه خوځښت ييز حرکت نه بېلېدونکې برخه ده، خو مشکل په دې کې دی چې په دغې دموکراتو او سرخلاصو ټولنو کې، د سرېتو او صيقو ټولنو پرخلاف، د پوهنې هدف ځرګند او ټاکلی نه دی، لکه چې ويل شوي" د معاصرې پوهنې سخته کمزورتيا د هغې د موخو په اړه بې باورې ده... د سپارټا، فيوډالي، جزويت (jesuit)، نازي او کمونستي پوهنو کې دغه څه ګډوډ دوی پوهېدل چې څه غواړي او پرې باندې معتقد وو، په لبرالي دموکراسيو کې پوهنه د هغو په عکس د موخو له نظره په دردناک ډول مبهمه ده (۴) نو څکه يو مربي له موږ نه غواړي چې ددغو حياتي پوښتنو په اړه بايد په رغنده ډول سوچ وکړو: " څه بايد تدريس کړو؟" د پوهنې موخه بايد څه وي؟ هغه دې کوم ډول انسان توليد کړي؟" (۵)

د لومړي پوښتنې موضوع تعليمي نصاب يانې طبعي علوم، اجتماعي علوم، ديني علوم، تاريخ، ادبيات، هنر، فلسفه، ژبې او تکنالوژي کېږي. د هغو د تدريس په اړه دې دغه ټکي هم په نظر کې ونيول شي (۱) د مضمونونو انتخاب چې په هر تناسب وي د ژبو او

رياضياتو برخه دې په کې غوره وي رياضيات عقل تــه پـه خـاص ډول انکشاف ورکوي او ژبې د علومو او کلتورونو ترې، د زده کوونکــو پرمـخ پرانيزي او په دې بې قادرکوي چــې هغـه څه چــې اوري او لـولي ښه درک کړي او خپل مطلبونه په دقيق اوسم ډول بيان کړي. (۲) تدريــس دې د زده کوونکو په مغزو کې د معلوماتو تخته کول نه. بلکــې پـه دې ډول وي چې د هغوی علاقمنی، وپاروي او د انتقادي او تحليلي مهارت خاوندان يې کړي. څنګه چې شاګردان په عمومي دوره کــې بـوازې د علومو مبادي زده کولای شي. دغه مهارت يې په دې قادر کــولی شـي چې د علم په زده کړې کې په خپله د مخه ولاړ شي. د علم او غير علـم ياني حقيقت او غير حقيقت ترمنځ توپــير وکـړي او پـه ژوندانـه کــې د ټينګ فکر او ټينګ شخصيت خاوندان شي د تدريس او زده کوونکـو او د هغو د کرکـتر پـه شـکل نيولـو کــې دښوونکــو رول ډېر اغېزمـن وي. ښوونکي د زده کوونکو لپاره تر ټولو او مـور وروسـته سرمشق وي، نـو لايق، وطن پالونکي ازادي پالونکي انـان پالونکي، متقــي، د پرنـسيپ خاوندان او هدفمن ښوونکي زده کوونکي پــه اغېزنـاک ډول هڅولی شي چې هم پوهه زده کړي او هم د هغــو دغـه صفتونـه خپـل کـړي. ددغــي ښوونکو روزنه، استخدام او هغو ته کافي معاش دښې پوهنــې د واقعي کولو لپاره حتمي شرط دی.(٦)

داسې دې هم نه وي چې د علومو هغه برخــې پـه تعليمـي نصـاب کې ونه نيولی شي. چې دخپلو په فکر د هغـوی لـه کلتـوري ارزښتونـو سره ټکر کوي دې ته پـام دې وي چــې خپلــې کلتـوري ارزښتونـه او اړخونه دپوهې. پرمختګ او ان ژوند لپاره خنډ کېږي. دغه وينا بـه زه د څو مثالونو په راوړلو سره مشخصه کړم. د سترابو جغرافيه کې ويل شوي چې په سغديانه او اريانه کې يو رواج دا و " هغوی چې دعمر يا ناروغی

له امله له کار نه لوېدل هغو سپيانو تــه ژونـدي اچــول کـېدل، چــې د همدغه مقصد لپاره ساتل کېدل... سکندر دغه رواج ختم کړ."(۷)

په اوستايي دوره کې له خور سره د ورور واده کول مــروج و، دغـه رواج په غالب احتمال اسلام له منځه وړی. پــه هنـد کــې رواج و چــې ښځو د مېړو په مــرګ ســره خانونـه اورتـه اچــول بـانې ستي کــول او انګرېزانو دغه رواج وځپه. په دې ډول هېڅ کلتور سپېڅلی او ثابت نـه دی او هر کلتور تغير کوي نه پــه کلـي ډول بلکـې پـه دې ډول او پـه داسې حال کې چې ځينې اړخونه يې پايېږي، نور يــې د بدلونونــو لـه امله له رواج نه لوېږي او وځېږي. داسې هم د هر کلتور ځينې اړخونــه د ژوند او پرمختګ مرستندوی او ځينې يې خنډ کېږي، لکه په هر کلتور کې چې ځينې خلک بدلون او پرمختګ غواړي او ځينې موجود حـــال غوره بولي. نو که موږ غواړو په دغې نړۍ کې چې په چټکۍ ســره تغير کوي او ملتونه يې په سختې سيالۍ ســره بوخــت وي، د يــوه ملـت پـه حيث ژوندي پاتې شو، حتمي ده چې د خپل کلتور هغه اړخونه وســاتو او وده ورتــه ورکـړو چــې د پوهــې، پوهنــې، پرمختـــګ، شـــرافتمن او ارزښتناک ژوندۍ کېږي او هغه خواوې يــې پـرېږدو چـــې د هغـو لپـاره خنډ کېږي. خو دغه څه دقيق اوسم تشـخيص غـواړي او سـم تشـخيص هغوی کولی شي چې خپل خلک، خپله ټولنه او خپـل کلتـور دعلـم او عمل له لارې پېژني.

زموږ په عصر کې دا پوهنه ده، چې د افرادو لپاره پـه اساسـي ډول دغـه امکـان برابــروي، اوس هغــه دوه وروســتي پوښتنـــې د بحـــث موضوعګانې کېږي. دغه دواړه پوښتنې په اصل کې يوه موضـــوع ده او هغه دا چـــې پوهنـه انســان تـه دغه مقصـد لپـاره ښوونـه وکـړي؟ زده کوونکي ته د پوهې ورانـدې کـول د پوهنې پـه ظـاهر کـې اسـان او څرګند مقصد دی چې ددغه اثر مهمه موضوع ده، خو دا يې يواځينـــی

مقصد نه دی په عمومي ډول د پوهنې مقصد د انسان وده او غوړېدنه وه. دا هم د همدغه عمومي ودې یوه برخه ده چې دی د خپلې کورنۍ، خپلې ټولنې او نړیوالو ټولنو له غړو سره ښه سلوک وکړي، هغوی خپل هدف وګڼي یا د خپلو شخصي موخو لپاره وسیلې؟ دا اسانه نه ده چې د ریمانویل کانت په پیروی وویل شي چې "فرد دې هدف وي او له هغه نه دې د وسیلې په حیث استفاده ونه شي" لکه چې دیوې بلې وینا له مخې له فرد نه غوښتل کېږي چې له نورو سره هغسې سلوک وکړه چې غواړې نور له تا سره هماغسې سلوک وکړي".

دغه وېناوې د طلایي قوانینو په شان دي، خو نه عادي افرادو او نه هم دولتي چارواکو د هغو له مخې تر اوسه عمل کړی، که څه هم چې هغه دملي او نړیوال ژوندانه لپاره پوخ بنسټ کېدلی شي. خو هغه تر اوسه ایډیالونه دي. هغسې ایډیالونه چې د واقعي کولو لپاره یې باید په پراخه پیمانه کار وشي، ددغه کار لپاره ضرورت اوس ډېر پېښ شوی دی، دساینس او تکنالوجۍ پرمختګونو په هماغه مهال کې چې د انسان ژوند ښه کړي، مدنیت او ان ژوند یې هم له نابودۍ او خطر سره مخامخ کړی، سربېره پر دې چې جنګونه یې د انساني تلفاتو او ورانیو له نظره تر هر بل وخت نه خطرناک کړي دي، دغه ایډیالونه شاید هغوی واقعي کولی شي، چې پوهنه د هغوی هسکېدنه خپل مقصد وګرځوي او د تاماس هکسلې (Thomas Huxley) په نظر دغسې انسان ټولنې ته وړاندې کړي چې " د هغه دماغ د طبیعت او د هغه دعملیاتو د قوانینو له لویو او اساسي حقیقتونو نه ډک وي، هغه چې ، په زړه کې یې د ژوند لمبه وي، خو جذبات یې ټینګې ارادې او اراده یې د زړه سواندې وجدان پیروي کوي، هغه چې زده کړې یې وي یې په ټولې ښکلامینې وي، د طبیعت یا هنر، له ټولو بدیونه بېزاروي او نورو ته په هغسې درنه سترګه ګوري لکه چې خپل ځان ته ګوري " (۸)

نوې پوهنې دغسې انسانان او د هغو په شان انسانان هسک کړي، یا د هغو په هسکولو کې یې ښځکي رول لوبولی دی، خو د هغو شمېر اوس هغومره لږ دی، لکه په عنعنوي ټولنو کې چې د تعلیم کړو شمېر لږ و. مهمه داده چې پوهنه د غه توان لري، البته دا یوازې د پوهنې کار نه دی، هغه په اوله درجه کې د خلکو او حکومتونو کار دی، لکه چې پوهنه هم ددوی په اختیار کې ده، نو دوی ټول باید د هغه اهمیت له امله چې پوهنه یې د ژوند په ښه کولو کې لري هغه د ملي سیاست غټه برخه وګرځوي. نه یوازې دا چې پوره یې عامه کړي، بلکې ډول ډول اوښه یې هم کړي. په دې هکله هیله شته او هغه دا چې د انسان ذکاوت مخ په زیاتېدونکې درجه انکشاف کولی شي، لکه چې ددماغ عصبي حجرې چې سوچ کوي او یاد ساتي د انسان د ژوند په دوره کې هم جوړېږي او د زېږېدو په وخت کې سل میلیارده وي، ساینس پوهې الیزابت ګولډ او نورو دغه کشف نوی تثبیت کړی، په داسې حال کې چې پخوا فکر کېده چې د انسان د ژوند په بهیر کې نوې عصبي حجرې نه جوړېږي. په هرحال " ذکاوت کوم ټاکلی مقدار نه دی، په ښو شرایطو کې وده کوي، څنګه چې دخلکو حال لاښه کېږي، دوی نور هم مستعد کېږي او په همدې ډول څنګه چې یو ملت لا شتمن کېږي ددغې کړو توان پیدا کوي چې په هغو سره دخپلو خلکو ذکاوت ته انکشاف ورکړای شي "(۹).

داسې هم " لوړ ذکاوت له اخلاقي ښېګڼې، ابتکار، خیال او ټولنیزو صفاتو سره په لوړه اندازه تړاو لري "(۱۰). په نورو لفظونو څومره چې افراد اخلاقي، ابتکاري، له تصور او تخیل نه ډک او اجتماعي کېږي ذکاوت یې په هماغه اندازه لوړېږي. نو خلک او حکومتونه باید د پوهنې چارواکو ته داسې امکانات برابر کړي چې

هغوی خپل بیخکي رول ولوبولی شي یانې نــه یــوازې پوهــه تدریــس کړي، بلکې اخلاقي او بدني شعور هم قوي کړي.

زده کوونکو ته اخلاقي او مدني ارزښتونه وړاندې کـول او هغـوی دې ته هڅول چې خپل کړه وړه د هغو لــه مخـې عیـار کـړي د یـوې ټولنې په کلتور پورې ارتباط پیدا کوي، خو پــه دې برخـه کـې ځینـې قاعدې او ان ځینې ارزښتونه عام وي. د مثال په توګه زده کوونکی تـر دغـې انضباط لاندې نیول چې د هغو لپاره د زغم او منلو وړ وي او دا چې هغه په پای کې د هغوی شخصي انضباط وګرځي. داسې هم ټول هغه څه دې وشي چې د هغو په نتیجه کې اجتماعي وجـدان ټینـګ او د هغه پرعکس افراطي فردیت مهارشي، خو د دغـې فردیـت مـهارول دې داسې نه وي چې افراد په ټولنه کې تر دې حده پورې تخته کـړل شي چې خان واکي له لاسه ورکړي او ماموران وګرځي. افراد چې پــه خان واکمن، فعال او ازاد وي ټولنه هم همـاغســې کـبدلی شـي. خـو " یوڅوک باید زموږ ماشومان پـه دې قـادر کـړي چـې پـوه شـي چـې د همدغې خمکې په سر ده چـې دوی ژونـد کـوي او دا چـې پـه هغـې باندې ژوند کول د معیارونو له رعایت نه پرته ګران وي."(۱۱). دا چـې دوی دمعیارونو له مخې ژوند وکولی شـې بـاید پـه خپـل خان بـاندې واکمني کول او خپل خان تر انتقادي کتنې لاندې نیول یې زده کـړی وي، دغه سلوک دلویانو، چارواکو او مشـرانو لپـاره لا ډېر ضـروري وي، ځکه چې د دوی کړه زیاتره خلک متاثره کـوي، دوی ټول پـه دغـې ټولنو کې پر خان واکمن اوځپلواک کېدلی شي چـې چلوونکـي یـې د ځپلو غړو په اتفاق هـک شوي او د قانون حکومت ته هغـې غاړه ږدي لکه چې افراد ورته غاړه ږدي. دموکراسي او د قانون حکومت په هغــو ټولنو کې بیخ نیولی شي چې کورنیو او تعلیمـي موسسـو یـې ماشومان دهغه په تمرینونو عادي کړي وي.

په دغسې حال کې ددې امکان ډېرېږي چې د فرد او ټولنې هيلې او ادعاګانې ارضاشي، دارضا او پيوستون درجه په پخوانې يونان کې ډېره لوړه وه. اوسنيو پرمختګونو دغه ارضا په پراخه پيمانه ممکنه کړې ده. خو اصلي خبره په انسان او دهغه په مقصد کې ده. که انسان دغسې لاره ونيسي چې هلته فرد موخه وګڼل شي، نه دا چې هر فرد د خپل خان خپله موخه وګڼي، که دولت ته اجازه ورکړل شي چې خپل بشپړوالي وساتي خو دا په نظر کې ولري چې هغه ددې لپاره دی چې انسان ته خدمت وکړي. ټولنه او فرد به په لوړه درجه راضي شوي وي، په دغه حال کې د پوهنې موخې بـه دا وي چـې "اخلاقي انسان او اخلاقي ټولنه توليد کړي. داسې چې په هر يوه کې به موخه له خان نه د باندې وي" (۱۲) بيا به لکه څنګه چې اپلاتون هيله کوي، موږ به دې قادر شو چې دماشومانو سترګې د هغه پر لورې واړوو چې ښه او ښکلې وي او له "غيرمحي وښيياني" نه لرې وساتو ددې لپاره چې دوی" له هغه سره چې عقلي او حق وي پـه خواخوږۍ او مطابقت سره لوی شي" (۱۳) اوس ددې وخت دی چې هغه درانه ښاغلي په قدر ياد کړم چې ددغه اثر قدر يې کړی او د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې په لګښت يې خپور کړی دی. نو له ښاغلي زرين انځور او د هغه له ملګرو نه مننه کوم چې د نورو فرهنګي خدمتونو ترڅنګ يې دغه خدمت هم کړی دی. داسې هم له محترم محمد اسمعيل يـون نـه مننه کوم چې ديوه هدفمن او زحمت ايستونکي ښوونکي په حيث يې له دغه اثر سره خاصه علاقمني ښوولې او په پېښور کې يې له چاپي تېروتنو نه غير را ايستلی دی

محمدحسن کاکړ

کانکورډ، کليفورنيا

فبروري، ۲۰۰۲

یادښتونه

۱ لسترسمث. پوهنه. پنګون خپرونه، ۱۹۷۱، مخ ۷

۲ جان ویزي، پوهنه د سبا لپاره، پنګون خپرونه، ۱۹۶۷. مخ ۱۲

۳ ای کاسل، پخوانی پوهنه او نن ورخ، پنګون خپرونه، ۱۹۶۱. مخ ۲۳

۴ ام، جغریز. دقول نقل په سمت کې یادشوی اثر ، ۳۰

۵ رچرډ لونګستون. د قول نقل په سمت کې یادشوی اثر،۳۱

۶ دمولف او مربي کاسل (۱۹۸) په نظـر دښه ښوونکـي صفتونـه دادي ښه ښوونکی هغه څوک دی چې په دې پوهیږي چې هغه وخت چې دی له پوهنتون یا روزنیز کالج نه فارغ شو هغه د پوهنې پیل دی. حتمي ده چې دی باید په اجتماعي او داسې هم په اکاډمیک لحـاظ. یـو ښـېړ تعلیم کړی شخص دی. انسان پخوا له دې چې ښوونکی دی: او انـسـان چې د انکشاف وړ وي نه دا چې له خپل خاص تخصص سره تل بوخـت وي: د خپل مهال له مروجو نظریو سره اشنا. څکه چې دی د هغې نـوې پوهې ترجمان او د هغې په ساده ژبـه ویونکـی دی. چـې دهغـه خپـل مدنیت ته شکل ورکـوي او پـه زده کوونکـو بـاندې پـه نامناسـب ډول هجوم کوي. په همدې ډول دی د ارزښتونو ارزوونکی دی. څکه چې د نویو واقعیتونو په برابر کې سلوکونه او نویو تجربو ته انتقادي کتنـه بـاید دده له لارې وي."

۷. فرنګ هولټ. تندرغورخوونکی زیوس. د یوناني شوې باختر جـوړول. د کلیفورنیا پوهنتون خپرونه. برکلي. لندن. ۱۹۹۹ . مخ ۱۸۳ . دغه مولـف د سترابو جغرافیې خیني پارکې په خپل اثر کې نقل کړې دي

۸. کاسل. یادشوی اثر. ۱۹۶

۹ جان ویزي. یاد شوی اثر، ۱۱۳

۱۰ کاسل. یاد شوی اثر. ۲۰۲

۱۱ پورته اثر. ۲۰۹

۱۲ پورته اثر. ۲۰۷

۱۳ پورته اثر. ۱۹۲

سریزه

په تېرو څوکلونو کې که څه هم د پوهنې فلسفې د خاص ماهیت په اړه ډېرې لیکنې شوې دي، زه په دغه ضرورت باندې قانع شوی نه یم چې خپل نظر واړوم په لنډ ډول زه د پوهنې فلسفه د ټولنیزې اوسیاسي فلسفې په شان، د صوري یا شکلي فلسفې یوه څانګه ګڼم. لکه چې په دغه اثر کې مې ښودلې. په هغو ایډیاګانو سره تعدیل شوې چې د پوهنیز تشبث له نورو ډګرونو څخه هسکې شوې دي. زه داسې هم د تحلیلي طریقې پر خلاف له منظمې طریقې نه کار اخلم. په داسې حال کې چې څېړونکي مفهومونه توټې کوي. زه په خپله هم کله کله داکارکوم. زه غوره ګڼم چې هغه بېرته سره غونډ کړم. زه د تحلیل ګر کار ته ارزښت ورکوم او حتمي یې ګڼم. خو زه ترکیب ته لاهم ډېر ارزښت ورکوم. په دې فکر چې هغه زما په نظر نهایي ایډیال دی. په تېره د ترڅې نه کنټرول کېدنې تخصصي کېدنې په عصر کې.

زه په دغه دویم چاپ کې د پوهنې او ارزښت پر موضوع ګانو باندې لاډېر لنګر اچوم او د فلسفې په شکلي کتنه ګوریو باندې یو څه لږه زوره کوم. زه دغه څه په ډېره لږه اندازه د هغې ډېر، ساملرنې په خواب کې کوم چې شخصي او همدا راز معرفتي پوهې ته او د هغه څه چې زده کېږي انساني او اکاډمیك ارزښت ته کېږي.

زه دوه بېل فصلونه دشته والي فلسفې او تحلیل ته تخصیصوم. په دې چې د فلسفې کونو د نویو طرزونو په باب هر چېرې تینګه علاقمني ښودل کېږي. ما دشته توب پالانو دخپلو لیکنو پر اساس د

لیکنې په کولو سره لومړنۍ شتمنه کړې خو یوازې په نسبي ډول په څو موضوع ګانو کې چې دوی په پوهنې باندې دشته توب له نظره فکر کړی دی. په تحلیل باندې نوی فصل دمنطقې امپرسیزم یا تجربې طرز له تمرکز نه د منطق. ژبې. او تحلیل د استعمال ځایونو ته انتقال کوي. دلته مې دوه کوچني تحلیلونه له خپل ځان نه اضافه کړي: "برابري" او "تدریس."

دغه چاپ دلومړني چاپ په شان دهغو فصلونو تثبیت دی چې په اصل کې مې دیوه کتاب لپاره برابر کړی و. دپوهنې په نامه بنستونه (۱۹۷۱). دلته مې مقصد هماغه دی چې و. یانې داچې دښوونکي تحصیلي موسسو لپاره دغسې یو کتاب برابر کړم چې ټاکلې موضوع د موجود وخت په چوکاټ کې میسره وي. په تېرې لسیزې کې که څه هم د پوهنې فلسفې مطالعه تریخوا لا ډېره پراخه شوې. امریکا یې کالجونو او پوهنتونو ته په عمومي ډول له اروپایي کالجونو اوپوهنتونو څخه په دې کې وروسته پاتې دي چې و بنیې فلسفه د پوهنې د پوهاوي لپاره څومره ژوره مرسته کولی شي. هیله کوم چې دغه اثر به دغه نېمګړتیا تر یوه حده پوره کړی شي.

جارج ف. نیلر
دکلیفورنیا پوهنتون. لاس انجلس
اپریل . ۱۹۷۱

لومړی څپرکی

دفلسفې مناسب توب

هر ښووونکی او زده کوونکي يو وخت بل وخت له ځان نه داسې پوښتنې کوي چې هغه په ضمني ډول فلسفي دي. ښووونکی تعجب کوي چې "زه ولې درس ورکوم؟ څه نه تاريخ تدريسوم؟ تدريس چې ډېر ښه هم وي نو څه شی دی؟" او زده کوونکي پوښتي چې ولې الجبره زده کوم؟ دڅه لپاره ښوونځي ته ځم؟" دغه پوښتنې چې پوره وړاندې يووړلی شي فلسفي کېږي. دا ټولې د انسان او طبيعت په اړه او د پوهې ارزښت او ښه ژوند په هکله پوښتنې دي.

دفلسفي طريقې

دفلسفې په اړه له بده مرغه يو ځانګړی او روښووونکی تعريف ورکول کېدلی نه شي نو راځې چې فلسفه په درې طريقو يا اسلوبونو کې د فعاليت په څېر وګڼو: نظري، توصيوي او تحليلي.

نظري يادتيوري فلسفه (Theoretical Philosophy) :

نظري فلسفه د هر هغه څيز په اړه چې شته سوچ کول دي. فيلسوفان څه له غواړي دغسې وکړي؟ ولې د ساينس پوهانو په څېر په دې قانع نه دي چې د حقيقت خاص اړخونه مطالعه کړي؟ ددې پوښتنې خواب دادی چې د انسان دماغ غواړي څيزونه په ټوليز ډول وګوري غواړي پر دې پوه شي چې ټول هغه بېل بېل څېزونه چې کشف شوي دي څنګه يو ډول مفهوم لرونکي کل جوړوي. موږ په خپل ځان کې له دغه ميلان څخه خبر لرو. کله چې موږ کوم کتاب لولو، يوه انځور ته ګورو يا ديوې راسپارلې شوې دندې مطالعه کوو موږ يوازې له خاصو جزييأتو سره سر او کار نه لرو بلکې له هغسې نظم يا طرح

سره هم سرو ک ر لرو چې دغو جزنیاتو ته اهمیت ورکوي نو نظري فلسفه د نظم او پوره والي لپاره پلټنه ده چې یوازې په کومو خانګړو موضوع ګانو یا تجربو باندې نه بلکې په ټولې پوهې یا ټولې تجربې باندې تطبیقېږي. لنډه دا چې نظري فلسفه دسوچ او تجربې په ټول ډګر کې د تړاو د پیدا کولو لپاره کوښښ دی.

توصیوي یا دستوري فلسفه: (Prescriptive Philosophy)

توصیوي یا دستوري فلسفه د ارزښتونو دتخمین کولو په سلوک باندې د حکم کولو . او د هنر د ارزولو په منظور دمعیارونو را ایستل پلټي. توصیوي فلسفه هغه څه پلټي چې موږ ورته ښه او بد . سم او ناسم ښکلی اوناشولته وایو. پوښتي چې که دغه خاصیتونه په څیزونو کې نغښتي دي یا زموږ د دماغونو نقشې دي؟ د تجربي ساهپوه لپاره د انساني سلوك ټول ډولونه په اخلاقي لحاظ نه ښه اونه بد دي. بلکې یوازې دسلوك هغه ډولونه دي چې باید په تجربې ډول وکتل شي. خو د روزونکي او توصیوي فیلسوف لپاره د سلوك څینې شکلونه ارزښتناك دي او نور یې ارزښتناك نه دي. ددې لپاره چې فیصله وکړي کوم خاصیتونه او عملونه تر ټولو ډېر ارزښتناك دي او څه له باید دغسې وي غوارې اصول کشف کړي اوسپارښتنه یې وکړي.

تحلیلي فلسفه (Analytic Philosophy)

تحلیلي فلسفه کلمو او مانا ته توجه کوي. تحلیلي فیلسوف ددې لپاره چې د هغو بېلوبېلو ماناګانو ارزونه وکړي چې بېلو بېلو قرینو ته یې وړې دغسې مفکورې مطالعه کوي لکه " علت " ، "دماغ" " درسې ازادي" اود " فرصت برابري" هغه ښیي چې څه وخت چې ماناګانې دخینو قرینو لپاره ناسمې وي نورو قرینو ته یوړول شي. تناقضات

څنګه ممکن پیدا شي. تحلیلي فیلسوف دفکري سیستمونو په ایستلو کې شك ، احتیاط ، او بې میلي ښکاره کوي.

تحلیلي طریقه اوس په امریکایي او انګلیسي فلسفې باندې مسلطه ده. د اروپا په لویه وچه کې نظري عنعنه غلبه لري خو سوچ وهل چې تحلیل ورسره ملګري نه وي په اسانۍ سره دخپل ځان هسك ته خېژي، بې له دې چې له هغې نړۍ سره تړاو ولري چې موږ په کې اوسو. په داسې حال کې چې تحلیل چې مجرد سوچ کول (Speculation) ورسره ملګري نه وي جزییاتو ته کوزېږي، او شنډېږي. خوهره طریقه چې په هر مهال کې په هره هسکه کې چې وي. ټول فیلسوفان په دې باندې موافقه لري چې تولې طریقې د فلسفې د روغتیا لپاره مرسته کوي، په هر حال. یو څو فیلوسوفان یوازې نظري. یا یوازې توصیوي یا یوازې تحلیلي وي، سوچ، توصیه او تحلیل ټول ترڅه اندازې د ټولو فیلسوفانو په اثارو کې وي.

فلسفه او ساینس

د هغو موضوعاتو په اړه چې فلسفه پرې بحث کوي، په تېره انساني ماهیت بېلوساینسونو تر زیاتې اندازې پورې واقعیتونه اومعلومات غونډ کړي دي. خو څه وخت چې موږ دغو معلوماتو له ګورو مومو چې ساهپونه (psychology) دانسان لپاره یوه بڼه. ټولنپوهنه (sociology) بله بڼه او بیالوجي بله بڼه انځوروي. داسې هم نور علوم په نظر کې ونیسي.

هغه څه چې موږ یې لرو دادي: وروسته له دې چې ټول علوم لټول شوي وي له هغو نه د انسان یوه ترکیبي بڼه نه، بلکې یو لړ بېلې بېلې بڼې راوتلې وي. دغه شکلونه قناعت بښوونکي نه دي ځکه چې هغوی د انسان بېل بېل اړخونه شرح کوي نه انسان د یوه پوره واحد په حیث،

ایا کولی شو چې د انسان دغه نیمګړې بڼې په یوه دغسې نوي شکل کې واچوو چې هغه یو او پوره وي؟ موږ د فلسفې له لارې کولی شو چې د ساینس دغه بېل کشفونه سره یو کړو او هغه اساسي مفهومونه سره وتړو چې همدغه کشفونه یې د مخه فرض کوي.

فیلسوف هغه مسالې تر خپلې کتنې لاندې نیسي چې ورووسته یا دمخه تر هغه راولاړېږي، چې ساینس پوه خپل کار سرته رسولی وي. دمثال په توګه عنعنوي ساینس پخوا تر پخوا فرض کوي چې هره پېښه د نورو پېښو له امله پیداکېږي، او هغه بیا په خپل وار د نورو پېښو لامل کېږي. په دې ډول هېڅ پېښه دساینس له نظره بې علته نه وي، خو موږ پر دغه عمل څنګه باور لرلی شو؟

ایا علت او نتیجه په نړۍ کې شته یا انسان یې په نړۍ کې په همدغه ډول ویني؟ دغو پوښتنو ته دساینس په خولې خواب ورکول کېدی نه شي. ځکه چې علیت (Causality) کوم کشف نه، بلکې هغه دساینس فرضیه یا ګڼنه (assumption)ده. تر څو چې ساینس پوه دا ونه ګڼي چې حقیقت په طبیعت کې علیتي دي، دی هغه پلټلی نه شي.

بله داچې ساینس له ځیزونوسره په دې ډول سلوک کوي چې هغه زموږ حواسو او زموږ وسیلو ته ځرګندېږي. خو ځیزونه په خپل ذات کې په ریښتینې توګه هماغه دي لکه چې موږ ته ځرګندېږي؟ ساینس پوه ویلی نه شي، ځکه چې ځیزونه په خپل ذات کې د خپلو ظواهرو په خلاف، د تعریف له مخې له تجربې تائید ځخه اخوادي.

نو فلسفه د انسان لپاره هم طبیعي اوهم ضروري ده موږ دغسې پوره چوکاټ دتل لپاره لټوو چې په هغه کې به ممکن زموږ بېلوبېلو کشفونو ته یو کلي اهمیت ورکړل شي. فلسفه نه یوازې له هنر، ساینس او تاریخ سره د پوهې یوه ځانګه ده. بلکې هغه په واقع کې په نظري خواوو کې هغوی په خپلې غېږې کې نیسي او د هغو تر مینځ د تړاوو

دموندولو لپاره کوښښ کوي. یو ځل بیا، فلسفه کوښښ کوي د تجربې په سرتاسري قلمرو کې تړاو تثبیت کړي.

دپوهنې فلسفه

فلسفه په خپلې موضوع برسېره د پوهې دنورو څانګو اساسي ګڼنې هم تر بحث لاندې نیسي. څه وخت چې فلسفه ساینس ته پام اړوي، موږ ته دساینس فلسفه په لاس راځي: څه وخت چې د حقوقو په اساسي مفکورو بحث کوي موږ ته د حقوقو فلسفه په لاس راځي؛ او څه وخت چې له پوهنې نه بحث کوي موږ بیا د پوهنې فلسفه یا پوهنیزه فلسفه لرو.

هغسې چې صوري فلسفه (Formal Philosophy) کوښښ کوي په حقیقت باندې د یوه کل په شان پوه شي، او په ډېر عمومي او منظم ډول یې شرح کړي. داسې هم پوهنیزه فلسفه کوښښ کوي چې پوهنه په کلي ډول درك کړي او په دغسې مفکورو سره یې تعبیر کړي چې هغه به زموږ د پوهنې د اهدافو او سیاستونو د انتخاب لپاره لارښود وګرځي. په هماغه ډول چې عمومي فلسفه د بېلو بېلو ساینسونو کشفونه تنظیموي، پوهنیزه فلسفه دغه کشفونه هغسې چې په پوهنې باندې اثر کوي، ساینسي تیوري ګانې پوهنیز استنتاجونه له ځان سره نه لري. هغه تر هغو چې په فلسفې ډول کتل شوي نه وي په پوهنیز ډګر کې نه تطبیقېږي.

پوهنیزه فلسفه په عمومي یا صوري فلسفې باندې تر هغه حده متکي ده چې د پوهنې مسالې دعمومي فلسفې خصوصیت وي. موږ تر هغو چې دغه لاندې عمومي فلسفي مسایل تر بحث لاندې نیولې نه وي په موجودو پوهنیزو سیاستونو باندې اعتراض کولی نه شو.

۱ـ دبنه ژوند ماهیت چې پوهنه باید دهغه پر لور لاره شي.

۲ـ په خپله د انسان ماهیت څکه چې دا انسان دی چې موږ پوهنه ور زده کوو.

۳ـ دټولنې ماهیت څکه چې پوهنه یوه اجتماعي عملیه ده.

۴ـ د نهایي حقیقت. ماهیت چې ټوله پوهه غواړي په کې نفوذ وکړي په دې ډول پوهنیزه فلسفه دنورو څیزونو په طرز کې د پوهنې په ډګر کې د صوري فلسفې تطبیق کېږي.

پوهنېزه فلسفه دعمومي فلسفې په شان نظري، توصیوي او تحلیلي ده. پوهنیزه فلسفه په دې نظر ده چې کوښښ کوي د انسان، ټولنې. او نړۍ په اړه تیوري ګانې وباسي چې په هغوسره د پوهنیزې پلټنې او سلو کې ساینسونو سره ټکر کوونکي واقعیتونه یا واقعې معلومات (data) تر نظم لاندې راولي او تعبیر يې کړي. پوهنیزه فلسفه هغه وخت توصیوي کېږي چې هغه هدفونه مشخص کوم چې پوهنه یې باید ترسره کړي او هغو ته د رسېدو لپاره له عمومي وسایلو ته کار اخلي هغه بیا هغه وخت تحلیلي کېږي چې نظري او توصیوي تیوري ګانې روښانه کوي. لکه چې وروسته به يې ووینو تحلیل ګر زموږ د پوهنیزو نظریو او طریقو معقولیت. له نورو نظریو سره د هغو توافق اوهغه طریقې تر بحث لاندې نیسي چې زموږ په سطحي فکر سره مسخ کېږي. دی زموږ دمفکورو منطق او په هغو واقعې معلوماتو باندې چې غواړي شرح یې کړي د هغو ناکافیتوب ازمیيي. هغه تر هر څه ډېر، کوښښ کوي هغه بېلې معناګانې رڼې کړي چې په پېچلو پوهنیزو اصطلاحاتو پورې تړلې شوي وي لکه "ازادي" ، "توافق"، "وده". "تجربه". "ارتیاوې". او " پوهه" اوس موږ دې ته تیار یو چې د فلسفې بېلې بېلې څانګې په تېره میتافزیك (metaphysics) وڅېړو په دې چې دغه څانګې په پوهنې پورې اړه لري.

دحقيقت ماهيت

ميتافزيك په عمومي ډول دنظري فلسفې څانګه ده. دهغه مرکزي ټکی دحقيقت نهايي ماهيت دی. ميتافزيك غواړي دغسې پوښتنوته ځوابونه ووايي: ايا کاينات کومه عقلي طرحه لري. يا هغه په نهايت کې يو بې مانا څيز دی؟ ايا هغه چې موږ يې دماغ ګڼو په خپل ذات کې حقيقت دی. يا محض دحرکت په حال کې يو شکل دی؟ ايا دټولو ژونديو موجوداتو سلوك په عليتي ډول سره تاکل شوی دی. يا ځينې موجودات لکه انسانان د ازادي کومه درجه لري؟

ډېرخلك دساينس په هسکېدو سره په دې فکر کې شول چې ميتافزيك نور نو له رواج نه ولوېد. ساينسي فکرونه ددوی په فکر دباور وړ دی. ځکه چې هغه اندازه کېدلی شي. په داسې حال کې چې ميتافزيکي نظريې نه دتصديق وړ معلومېدلې او نه هم په عمل کې تطبيق کېدلی شي. خو نن ورځ موږ پوهېږو چې ميتافزيك او ساينس دواړه بېل فعاليتونه دي او هر يو په خپل ذات کې ارزښتناك دی. دواړه دعمومي ويناوو او حکمونو دکولو په لټه کې دي. خو ميتافزيك له دغسې مفهومونو څخه بحث کوي چې دهغو بېلګې تاکل کېدلی نه شي لکه: "حقيقت". "تغير". "ځان" او "روح"

دا ددې مانا نه لري چې ميتافزيکيان دساينس پروا نه کوي. برعکس ساينس په خپله دحقيقت دماهيت په اړه چې ميتافزيك يې دحل کولو په لټه کې دی مسايل پيداکوي. ساينس هم په ميتافزيکي ګڼېو باندې ډډه کوي. ډېر خلك دغه واقعيت نه درك کوي. الفريد نارت وايټ هيد (Alfred North Whitehead) په خپل يواثر کې چې دايډياګانو ماجرا (Adventure of Ideas) نومېږي وايي چې " هېڅ ساينس له غير شعوري

میتافزیك نه چې هغه په ضمني ډول سره ښخوا تر ښخوا فرض کوي زیات مصون کېدلای نه شي" هستوي فزیك پوه مایکس پلانك (Max Planck) ورسره سر خوزوي،

" ساینسي علمي تصویر چې په تجربو سره لاسته راغلی وي، تل یوازې یو نږدې اټکل پاتې کېږي. لږو ډېرښه وېشل شوي ماډل او څنګه چې دهر مادي څیز شاته یو احساس شته دي. نو دهر څیز شاته چې انساني تجربه یې حقیقي ښيي یو میتافزیکي حقیقت پروت دی.(۱)

زموږ ډېرو سترو ساینس پوهانو دالبرت انشتاین په شمول دخپلو ساینسي کشفونو په پایله کې خانونه اړیدلي چې میتافزیکي مفکورې تر فارمول لاندې راولي.

داسمه ده چې ځیني فیلسوفان میتافزیك پالتو څیز ګڼي، دوی خپل پام منطق او دپوهنې تیوري ته اړوي، دغه دریځ دمدافعې وړ دی، خو ډېر عام نه دي، ډېر فلسوفان پر دې عقیده دي چې دمنطق او پوهې تیوري خامخا له میتافزیکي ګڼنو څخه راوځي. دبرتراند رسل (Bertrand Russell) په فکر په هر فلسفي لیکوال کې یوپټ میتافزیك شته دی، چې په معمولي ډول غیر شعوري وي. حتی که دهغه موضوع میتافزیك هم

---

(۱) " میتافزیك کره اغېزمن کوي. نه یوازې په طبیعت باندې دکنټرول په کولو سره، نه دفزیکي وسیلو په ورکولو سره چې دبیلو بیلو موخو لپاره به ترېنه کار واخیستل شي. بلکې نظریو ته دشکل په ورکولو سره په دې اړه چې طبیعت څه شی دی او هغه څنګه باید کنټرول شي. دمناسبو هدفونو په ښودلو سره هغه دغه څه داخلاقیاتو دتیوري له لارې کوي چې د ارزښتونو په بناوي او دشته والي او پوهې په هکله دنظریو په تولې باندې بناوي"

میکس پلانك

وي، دی نړدې په يقين سره دعقيدې دغسې يو غير انتقادي سيستم لري چې دهغه څرګند استدلالونه پرې باندې ډېره لګوي.

ميتافزيك په دې نړدې کلونو کې خپل پخواني دريخ تر ډېره حده بېرته ګټلی دی. ساينس بې له شکه ډېر مادي پرمختګ کړی، خو که حتی دانسان ټولې مادي اړتياوې هم پوره شوي وي، دی په دغې نړۍ کې پوره ارام نه دی، انسان په طبيعت کې يو ميتافزيکي موجود او ددغسې هڅې خاوند دی چې غواړي دعمومي پوهې له بېلو بېلو ډګرونو او شخصي تجربو څخه دڅيزونو دنهايي ماهيت په اړه يو څه پوهاوی تر لاسه کړي.

ميتافزيک او پوهنه

ميتافزيکيان په پوهنيزې تيوري او عمل کې ددغسې پوښتنو په اړه بحثونه لټوي چې علمي ځوابونه نه لري. دمثال په توګه دغه ميتافزيکي پوښتنه چې دانسان ژوند کومه موخه لري او که نه. اوکه يې لري دهر بيالوجيکي تکامل په مطالعه کې څه شی په ضمني ډول پروت دی؟ که يو محصل دتکامل په مطالعه کې دې نتيجې ته ورسېږي چې دده ژوند يوازې هغه وخت مفهوم لرلی شي چې شخص دی يې ور پورې وتړي، په دغه حال کې دی بايد له ځان نه وپوښتي چې په خپل ژوند کې کومه غايه وڅاري. دميتافزيکي دريخ غوره کول به په دغسې پوښتنو کې ورسره مرسته وکړي. بيا هم ددماغ دماهيت موضوع په نظر کې ونيسي. ښوونکي زياتره وايي" که سباوون خپل دماغ خپل درس ته متوجه کړي په ښوونځي کې به هېڅ ستونزه ونه لري" دښوونکي په نظر دماغ دلته څه مانا لري؟ ايا دماغ له جسم نه بېل دی؟ دواړه څنګه يو له بل سره تړلي دي؟ ايا دماغ دفکرونو رښتيني سرچينه ده؟ ممکن هغه څه چې موږ يې"دماغ" بولو ځانته يو

خانګړې واحد هېڅ نه وي. فزيولوجيکي او دساپوهنې مطالعاتو موږ ته مشخص حقايق را په لاس کړي دي او دسايبرنيك پوهانو (cyberneticians) دماغ يا مغز له کمپيوټر سره پرتله کړي دي، خو دغسې پرتلې سمې نه دي. هغه دماغ دنهايي ماهيت په اړه موږ ته قناعت نه راکوي. بيا هم دلته په ميتافزيك پاندې پوهېدل اويه ميتافزيکي ډول سره فکر کول له ښوونکي سره کله چې هغه دموضوعاتو نهايي مانا ترکتنې لاندې نيسي مرسته کوي.

ټول ښوونکي دحقيقت دماهيت په اړه نظرونه په زړوکې ګرزوي. دوی دکايناتو دماهيت، دانسان دپرخليك، دطبيعت او له طبيعت نه تراخوا، دهميش توب، اوښتون او دڅيزونو دنهايي موخې په اړه نظرونه لري، که څه هم هغه به نا څرګند وي دا هغه موضوعات دي چې ميتافزيکيان يې په ټولو مهالونو کې خان ته کش کړي دي. په واقع کې هغومره ډېر چې په ميتافزيکي ابعادو کې دپوهنيزې مسلې تر بحث لا ډېر دقيق. دوام لرونکي او صبور تفکر جلبوي بل بحث يې جلبولی نه شي.

دميتافزيکي نظريو شمېر بيخي ډېر دی، خو دلته زموږ دموخې لپاره به دفلسفې فکر دخينو "ښوونځيو" مطابق په ډولونو ووېشل شي. عمده ښوونځی يې چې هره يوه يې فرعي وېشونه لري دادي: "ايډياليزم"، "رييلزم"، او "پرګماتزم". که موږ وګورو چې دغه ښوونځي دحقيقت دماهيت او له پوهنې سره دهغه دتړاو په اړه څه وايي، موږ به پر دې وتوانېږو چې ددغې موضوع په هکله لا روښانه فکر وکړو.

ښخوا تر دې چې په خپل بحث پيل وکړو د احتياط يوه کلمه. موږ فلسفه په فکري ښوونځيو کې داساني لپاره يانې دپوهاوي داساني لپاره سره وېشو. فيلسوفان هم بايد په بېلابېل ډول او هر يو يې په خپل اصالت سره وڅېړل شي. دمثال په توګه جان لاك (John Lock) او

ایمانویل کانت (Emanuel Kant) دغسې طرزونه رامنځته کړي، چې په هغوسره یې عنعنوي فلسفي مسایل په نوي ډول حل کړي دي. ژان ژاک روسو (Jean Jacques Rousseau) او فریدك نیچه (Friedrich Nietzsche) لا زیات په فردي اصالت باندې ټینګ ولاړ وو او که څه هم سورن کیرکیګارد (Soren kierkegaard) او ژان پال سارتر (Jean Paul Sartre) د شته والي د فلسفې (existentialism) خاوندان وو، دوی هغومره چې په افکارو کې سره موافق وو، هغومره مخالف هم وو. یو زده کوونکی وروسته له هغه چې فیلسوفان یې په ښوونځیو کې وکتل بیا دې هغوی د انفرادي سوچ والو په حیث مطالعه کړي.

ایډیالیستي میتافزیک او پوهنه

فلسفي ایډیالست ادعا کوي چې نهایي حقیقت په طبیعت کې روحي دی نه جسمي. ذهني دی نه مادي څه وخت چې د لرغوني ایلیات فیلسوف پارمینیدز (Paramenides) وویل چې " هغه څه چې په فکر کې نه راځي حقیقي کېدلای نه شي" او هغه وخت چې ارتر شو پنهاور (Arthor Shopenhauer) وویل چې " نړۍ زما تصور دی" دوی د ایډیالزم میتافزیکي عقیده څرګنده کړه. ایډیالست زموږ د چارپېري فزیکي نړۍ له شته والي نه انکار نه کوي، لکه د کورونو، غرونو، ستورو او ښارونو نړۍ چې زموږ حواس موږ له هغوسره اشنا کوي، خو دوی عقیده څرګندوي چې دغه څیزونه که څه هم حقیقي دي په نهایت کې حقیقي نه دي. دغه څېزونه دیوه لا ډېر اساسي غیر مادي حقیقت مظاهر دي. دغه حقیقت به یا شخصي وي یا غیر شخصي. دعیسوي ایډیالست لپاره نهایي حقیقت د دریو کسانو خدای دی (د درې ګونې عقیده) دا غیرشخصي روح نه دی لکه هسې چې د جارج هیګل (Georg Hegel) لپاره دي.

عیسوي ایډیالست له نورو ایډیالستانو سره په خپلې عقیدې کې توافق ښکاره کوي چې انسان دغسې موجود دی چې ازاده اراده لري او په خپله دخپلو کړو مسول دی، افلاتون د انسان روحیه (spirit) دروح (soul) په څېرګڼي چې هغې دایډیاګانو (ideas) دپوره او باندنې نهایي هسك څخه را ولاړېږي. جارج برکلي (George Berkeley) دعیسوي ارتودکس نظر غوره کوي چې وایي: روح نه فاني کېدونکې دی او خدای تعالی هغه ددې لپاره شته کړی دی چې په دغه نړۍ کې تر ازمون وروسته دتل لپاره ژوند وکړي. دکانت په نظر انسان هم ازاد اوهم مجبور دی، ازاد ترهغه ځایه چې دی روحیه ده او مجبور تر دې حده چې دی یو فزیکي موجود او د طبیعي قانون تابع دی. دهېګل ایډیالست په نظر انسان دمطلق (Absolute) یوه ژوندۍ برخه ده. دابدي روحیې (Eternal spirit) هغه بځری چې پر مړینې کې بېرته ورکش کېږي. پر دې ډول ایډیالستان په دې کې سره یو دي چې انسان یو روحي موجود (spiritual being) دی، خو په دې کې سره وران دي چې هغه له نهایي روحي حقیقت سره چې له هغه نه راوځي په څه ډول کټ مټ تړلی دی.

ایډیالستان پر دې عقیده دي چې ماشوم په نهایت کې دروحي کاییناتو یوه برخه ده او روحي برخلیك لري چې هغه په خپلو پرتو استعدادنو سره حاصل کړی دی. له دې امله پوهنه دماشوم او دطبیعت دروحي عناصرو ترمنځ باید په حتمي ډول صمیمي تړاو پیدا کړي. پوهنه باید دانسان او طبیعت ترمنځ په دغه طبیعي همغاړیتوب باندې ټینګار وکړي کله چې ماشوم طبیعي نړۍ مطالعه کوي دي باید هغه دغسې لوی ماشن ونه ګڼي، چې له روح او له مقصد نه غیر چلېږي. دی باید کاینات هغسې وګڼي چې مفهوم او مقصدلري.

ایډیالستي ښوونکې دسقراط په شان دایډیاګانو په هسکېدو باندې سروالی کوي، دغسې پرنسیپونه یې نه ګڼي، چې د زده

کوونکي لپاره خارجي وي، بلکې دننه په هغه کې یې دغسې امکانات بولي چې انکشاف ته اړه لري. له ایډیالست ښووونکی نه هم دا توقع کېږي چې دبشرډېر ښه صفتونه تر پوره ممکنې اندازې پورې په خپل خان کې څرګند کړي، تر څو چې دتقلید وړ ګرځېدلی وشي. دسقراط، افلاتون او کانت په شان دی پر دې عقیده دي چې ډېر ښه طریقه داده چې پوهه له زده کوونکي نه "را وویستله شي" نه دا چې په هغه کې " تخته شي" خو دا هغه لومړنی منلې شوې موضوع ده چې ښووونکی یې شاید" راوباسي" نه معمولاً هغه قسم چې زده کوونکي یې دخان لپاره غوره کوي.

دوطن پالنې اولـه هېوادسره دمینې په اړه دجاري شکمني په نظر کې نیولو سره موږ باید په یاد ولرو چې ډېر ایډیالستان د وفا لرلو په فلسفي باندې اعتقاد لري. له دې امله چې ویل کېږي دولت تر فرد نه په اوږده مهال کې ډېر لوی شخصیت دی. دغسې تول چې لـه خپلو برخونه ډېر مهم دي، زده کوونکي ته باید ښودنه وشي چې دخپل هېواد او هغې تولنې درناوی وکړي چې په کې زېږېدلی دی. دی باید دخپل هېواد او خپلې تولنې کلتوري ښستونه او ایډیالونه په خواخوږي سره مطالعه کړي. دهغه خپله ازادي به یوازې په هغه تناسب وده وکړي چې دی هم خپل ملت او هم دملت په برابر کې دشخصي خدمت احساس ته انکشاف ورکړي.

نو پوهنه یوه ایډیالست ته څه مانالري؟ ماته په دې باب دهرمن هورن (Her man Horne) نه بل ښه تعریف معلوم نه دی، دی وایي:" پوهنه خدای تعالی سره ددغسې په فزیکي او ذهني لحاظ منکشف شوي انسان دابدي عملیي عالي توافق دی لکه هسې چې د انسان په عقیدوي جذباتي او ارادي چاپیریال کې څرګنده شوې وي."

ریلستي میتافزیک او پوهنه

دفلسفي ریلیزم بنسټیز اصل دادی چې ماده نهایي حقیقت دی، ددغه فکرله مخې غرونه، ونې او ستوري دکتونکو افرادو په ذهنونوکې یانې ددایمي کتونکي (Eternal Observer) په ذهن کې محض ایډیاګانې نه دي. هغه په خپلو کې اوپه خپل ذات کې له دماغ نه په ازاد ډول ښېل شته دی. ریلستان که څه هم دمادې په نهایي حقیقت کې سره یو دي، خو دوی په نورو اړخونو کې سره وران دي اوپه دې ډول دوی به په څو فرعي ښوونځیوکې سره ووېشل شي. نن ورځ دهغې لويي ډلې له یوې خوا "عقلي ریلزم" او له بلې خوا "طبیعي" یا "علمي ریلزم" دی.

عقلي ریلزم: دغه عنعنه به په "کلاسیك ریلزم" او "مذهبي ریلزم" سره ووېشله شي. دمذهبي ریلزم لوی شکل سکولاستسزم (Scholasticism) د رومن کاتولیکي کلیسا رسمي فلسفه ده. دواړه ښوونځي ددې اتن فیلسوف، ارسطو، نه اغېزمنې دي، خوبه داسې حال کې چې عقلاني ریلستان ارسطو ته نېغ ګوري. سکولاستیکان هغه ته په نامستقیم ډول مراجعه کوي او خپله فلسفه په سان تاماس اکویناس (San Thomas Aquinas) باندې بنا کوي. اکویناس د کلیسا له مذهبي تعلیماتو سره دارسطو دنظریو په ګډولو سره یوه نوې عیسوي فلسفه وایستله چې وروسته په تامزم (Thomism) باندې یاده شوه. تامزم داړول شوي افلاتونزم په مخالفت کې ووت چې د اکویناس د وخت زیاتره مذهبي پوهان پر معتقدوو.

کلاسیکي او مذهبي ریلستان وایي چې مادي نړۍ حقیقي ده او دهغوله دماغ نه بهر وجود لري چې مشاهده کوي یي. خو تامستان وایي چې هم ماده او هم روح خدای تعالی هست کړي او خدای تعالی په خپل لوړ عقل او لطف سره یو منظم او عقلي کاینات خلق کړي دي.

دغه واقعیت چې خدای تعالی کاینات خلق کړي دهغه حقیقت کافي ثبوت دی. تامستان پر دې عقیده دي چې هرڅه خدای تعالی خلق کړي باید حقیقي اوسي. روح که څه هم تر مادې ډېر حقیقي نه دی، تر هغه نه ډېر مهم دی. روح دشته والي "لالوړ" طرزدی، ځکه چې خدای تعالی په خپله روح دی او هغه په هر لحاظ پوره دی. تامستان څنګه په دغو تولو باندې پوهېدلي دي؟ په الهام سره، دانجیل له تاریخ نه، له مخکې له مخکي وینا نه. دحضرت عیسی له تعلیماتو نه چې ددوی په فکر هغه دټولو انسانانو لپاره دخدای تعالی کلام دی، خو دوی وایي چې ددوی علم له عقیدې نه غیر له نورو لارو سره هم حاصل شوی دی، دوی وایي چې موږ دغه علم له عقل او تجربې نه هم ترلاسه کوو، چې له هغه نه ددې لپاره کار نه اخیستل کېږي چې ددوی عقیده له منځه یوسي، بلکې ټینګه یې کړي. تامستان دا هم څرګندوي چې انسان له روح او جسم سره چې دده ماهیت جوړوي دمادې او روح اتحاد دی. دوی وایي چې موږ ازاد او دخپلو کړو مسول یو خو دوی دا هم وایي چې موږ نه فنا کېدونکی یو او ددې لپاره دخمکې پر سر اېښودل شوي یو چې دخپل خالق درناوی اوله هغه سره مینه وکړو اوبیا دې ډول دتل تر تله لپاره نیکمرغي وګټو.

طبیعي او علمي ریلزم: دفلسفي ریلزم دغه ځانګه په اروپا کې دپنځلسمو او شپاړلسمو پېړیو په بهیر کې له سایس ... یوځای هسکه شوه. دهغې ستر ویاندان فرانسس بیکن (Francis Bacon)، جان لاک (John Lock) جان ستیورت مل (John Stuart Mill) او ډیوډهیوم (David Hume) دي. په شلمي پېړۍ کې رالف بارتن پیري (Ralph Bartan Perry) الفرت نارت وایټ هیډ او برتراند رسل دهمدغې ډلې له سوچوالو څخه دي.

طبیعي ریلزم چې شکمن او تجربي مزاج لري، وایي چې فلسفه باید دساینس افاقي توب او سخته نیونه خپله کړي، څنګه چې زموږ

شاوخوا نړۍ حقیقي ده تر فلسفي څخه ډېره دا دساینس دنده ده چې دهغې خواص وپلټي، دفلسفې وظیفه داده چې دبېلوبېلو ساینستونو مفهومونه سره منسجم کړي، دکایناتو تر ټولو مهمه خاصه داده چې هغه دایمي او زغمورونکې دی. اوښتون حقیقي دي، خو هغه دطبیعت ددایمي قانون له مخې پېښېږي چې کایناتو ته دوام ورکوونکي جوړښت ورکوي، دنړۍ دایمي توب دهغو اوښتونونو په برابرکې چې واقع کېږي پس منظر دی او باید وارزول شي. طبیعي ریلستان د روحي قلمرو له شته والي یا نه انکار کوي یا پر دې عقیده دي چې دهغه شته والی ثابت کېدلی نه شي او په دې توګه هغه په فلسفي لحاظ اهمیت نه لري.

طبیعي ریلستان څرګندوي چې انسان یو بیالوجیکي عضویت دی چې ډېر منکشف شوی عصبي سیستم او په خپل ذات کې اجتماعي تمایل لري. ددې لپاره اړه نه شته چې فرض شي دهغه کلتوري کارنامې دهغه بېل واحد له امله دي چې دماغ یا روح نومېږي. هغه څه چې موږ یې "فکر" بولو په واقع کې نه بلکې په درجه کې له نورو هغو سره ورته والی لري لکه ساه کښنه، یوشانته کونه او میټابولزم. زیاتره علمي ریلستان د ازادې ارادې شته والی نه مني، استدلال کوي چې فرد دهغه په ارثي جوړښت باندې دفزیکي او ټولنیزچاپیریال په ټکرسره ټاکل کېږي. هغه څه چې د انتخاب ازادي معلومېږي په حقیقت کې په علیتي ډول ټاکل شوی دی. څنګه چې نړۍ د ریلیست په نظر له انسان نه په خپواک ډول وجود لري او په هغو قوانینو سره اداره کېږي، چې موږ په هغو باندې کنټرول نه لرو. ښوونځي باید دموضوع مرکزي زړی انتقال کړي، چې زده کوونکي به له نړۍ سره اشنا کړي. کاتولیکي ریلست اضافه کوي چې څنګه چې دکایناتو نظم او همغاړيتوب د

اسماني تخليق موجود دي، موږ باید طبیعت دخدای تعالی دمخلوق په حیث مطالعه کړو.

دهغه په فکر دپوهنې لومړی دنده داده چې انفرادي شخص دبل ژوند لپاره اماده وګرزوي. دکلاسیکي ریلست په فکر دپوهنې مقصدداده چې شاګرد په دې قادر کړي چې په عقلاني لحاظ بنه متعادل شوی شخص شي. دهغه چا په عکس چې هغه به بس خپل فزیکي او اجتماعي چاپیریال ته "بنه متوافق" وي. دفردي په خپله یا بې اختیاري ځرګندونې او ابتکاري تخلیق درناوی کېږي، لکه چې په نورو فلسفو کې هم همدغسې کېږي، خو ددغو غولوونکو خصوصیاتو محصولات لازیاتو مطالعاتو ته اړه لري.

پرګماټیست میتافزیک او پوهنه

فلسفې پرګماټزم که څه هم زیاتره ځایي امریکایي فلسفه ګڼله شوې په واقع کې دبرتانوي د امپیرسیزم (empiricism) له عنعنې نه راوتلې چې وایي موږ بس دومره پوهېږو چې زموږ حواس یې تجربه کوي.

پرګماټزم دخپل دایمي اوښتون په تیوری کې هر اکلیتس (Heraclitus) ته مخ اړوي چې تر سقراط نه دمخه اوسېده. امریکایي مخکښه پرګماټیستان چارلزپیرس (Charles Pierce)، ویلیم جیمز(William James) او جان ډووي (John Dewey) دي چې دوی ټول په خپلوطریقو او استنتاجونو کې سره اختلاف لري. دپیرس پرګماټزم له فزیك او ریاضیاتو نه اغېزمن دی او دډووي له ټولنیزو علومو او بیالوجی نه. دجیمزفلسفه شخصي، سیکالوجیکي او حتی مذهبي ده. پرګماټزم تر ریلزم او ایډیالزم نه تر زیاتې اندازې دشلمې پېړۍ له حالاتو نه متاثر شوی دی. دمثال په توګه پرګماټزم د ۱۹۲۰ م کال په لسیزې کې په فردي اصالت یا فردیت

پرگماتیست عقیده څرګندوي چې تغییر دحقیقت جوهر دی او موږ باید تل دې ته تیار اوسو چې دڅېزونو په کولو کې تغییر ومنو. دپوهنې موخې او وسیلې باید اوږېدونکې او دبیا نظر اچولو لپاره په پرله پسې ډول خلاصې وي هغه باید په عقلي او عملي ډول تعقیب شي. وسیلې خپلو غایو ته محلي دي او غایي ممکن ددوی له ذریعو څخه راووځي. پوهنه پر دې ډول هم غایه او هم وسیله ده. غایه پر دې ډول چې غواړي انسان اصلاح کړي او ذریعه پردې ډول چې هغه دیوه عمل دکولو طریقه ده. دننه په پوهنې کې دسپلین په عمومي ډول باید دشاګرد له محسوسو علاقو سره مخالفت ونه کړي. بلکې باید دهغو له منځ څخه وده وکړي.

پرګماتیست وایي چې څنګه حقیقت دهغه له چاپیریال سره دیوه شخص له متقابل عمل نه پیدا کېږي. ماشوم باید نړۍ مطالعه کړي څکه چې هغه پرې اثر کوي. بس هغسې چې ماشوم له خپل چاپېریال نه چې په کې اوسېږي بېل کتل کېدلی نه شي داسې هم ښوونځي په خپله له ژوند نه بېل کتل کېدلی نه شي. پوهنه ژوند دی او دهغه لپاره اماده توب نه دی. ترڅو چې کېدونکې ده درسې موضوع باید په هغوموجودو مسلو پورې وتړل شي چې زده کوونکي ورسره مخامخ کېږي او تولنه يې دخپل کولو په اندېښنه کې ده.

پرګماتیست دریلسټ او ایډیالسټ پر خلاف معتقد دی چې انسان د طبیعت پر اساس پلاستیکي او تحول منونکی دی. دپرګماتیست په نظر ماشوم یو کارنده عضویت دی او دخپلو تجربو په بیا رغولو او تغییر کولو باندې په پرله پسې ډول بوخت دی. له دې امله چې ماشوم له نورو سره په یو ځای کېدو سره وده کوي دی باید دا زده کړي چې دافرادو په ټولنه کې واوسي. له هغوسره همکاري وکړي او له ټولنیزو هیلو او اړتیاوو سره ځان په ذکاوت سره توافق ته ورسوي.

دا مریکایي شاګرد لپاره دپرګماتزم نړۍ لید دریلزم او ایډیالزم تر فلسفو په یقیني ډول ډېر په زړه پورې معلومېږي. پرګماتستي فلسفې داسې هم دښودونکو په پوهنه کې ډېر پروګرامونه فعال کړي دي. دا مشکله نه ده چې پوه شو ولې؟ امریکایي کلتور غیر متجانس او په تعدد بنا دی. امریکا نه ملي مذهب، نه لرغونی پاچایي او نه دماضي درناوی لري. شکمنه او ډینامیکي ټولنه تر دایمي فلسفې ډېر دتغییرقدر کوي. ددې درناوی کوي چې ټولو څېزونو ته د ولې په نظر وګوري او ددې قدر کوي چې انسان په طبیعت کې تثبیت کوونکی او کشف کوونکی دی، هغه وخت چې ویلیم جیمز څرګنده کړه چې پرګماتزم دسروازې موخه کایناتو مانا لري دغسې کاینات چې "شریې خلاص وي" دهغه امریکایي لوستونکي په ټوپو شول. څکه دا هغه نړۍ وه چې ډېرو همدغسې ګټله چې په کې اوسېدل. بس هغسې چې دامریکې سرحدونه دلوېدیځ پر لوري دنامحدود بحرالکاهل پر لور تېل وهل کېدل پر دې ډول نړۍ دپوره نا محدودو امکاناتو ډګر معلومېده. ځایي له باورنه ډك او تجربيي . دا پرګماتزم او دامریکې دخلکو مزاج و.

پایله

له دغه لنډ بیان څخه موږ پوهېدلی شو چې فلسفه که څه هم ټولو پوښتنو ته چې کوي یې په ټولیز ډول ځوابونه ورکولی نه شي، خو یو لړ دغسې ممکن مختلف ځوابونه تهیه کوي، چې زموږ فکرونه پراخ کړي او دشخصي انتخابونو په کولو کې له موږ سره مرسته وکړي، زده کړه لکه هسې چې په بل فصل کې به یې وښیم د واقعیتونو له غونډولو نه چې په علمي ډول تثبیت شوي دي لا زیاته مانا لري. هغه دسوچ وهلو او ددغسې کشفونو له حدودڅخه د اخوا تللو مانا هم لري.

باندې تينګار کاوه په داسې حال کې چې دستر کساد (depression) په بهير کې يې د ډېرې تولنيزې ويښتيا غوښتنه کوله.

پرګماتېزم په يو لړ بېلو بېلو نومونو ياد شوی. له پرګماتېزم نه (دپېرس ابتکار) انسترومينټلزم (instrumentalism) پورې. ډووي دخپل عمر په وروستيو کلونو کې وروستنی تر لومړني غوره وباله. يو څه په دې چې انسترومنټلزم ډېر مادي ښکاره کېده. دپرګماتېزم ستر موضوعات دادي:

داوښتون حقيقت.

دانسان پر اساسي ډول اجتماعي او بيولوجيکي طبيعت.

د ارزښتونو نسبيت.

له انتقادي ذکاوت څخه کار اخيستنه.

پرګماتېستان پر دې عقيده دي چې نړۍ نه په هغو نظريو پورې تړلې ده او نه تربنه خپلواکه ده چې انسان يې دهغې په اړه لري. حقيقت دانسان دهغه له خپل منځي کړه("interaction") څخه را ولاړېږي چې دی يې له خپل چاپيريال سره لري. حقيقت دټول هغه څه ټولېز دی چې موږ يې "تجربه کوو". انسان او دهغه چاپيريال سره "برابر" يا "منسجم" دي. دواړه دهغه لپاره چې حقيقي دي په برابره اندازه مسول دي. نړۍ تر هغه حده پورې مانا لري چې انسان په هغې کې مانالولي. که په خپله کاينات کوم ژور مقصد ولري هغه له انسان نه پټ دی. پرګماتېزم چې هيومنستي (humanism) مزاج لري پر دغه شعار باندې عقيده لري چې وايي" انسان دټولو څيزونو معيار دی." ويليم جيمز دتعليم کړي فرد په حق باندي ټينګار کوي او وايي چې هغه خپل حقيقت په خپله جوړوي په داسې حال کې چې پيرس او ډووي څرګندوي چې دحقيقت واقعيتونه (facts) دمتخصصانو په تېره دساينس پوهانو له خوا په ډېر ښه ډول تثبيتېږي.

نو دعلم هغه ډول کوم دی چې فلسفه یې غواړي تر لاسه کړي؟ دا هغه ډول دی چې لکه برټراند رسل ډېر ښه ویلي چې هغه ° زموږ دتینګو معتقدانو، تعصباتو او دعقایدو دډګرونوله انتقادي کتنې څخه راولاړېږي. هغه پوښتنې چې هغو ته خوابونه په قطعي ډول ورکول کېدای شي، هغه زیاتره په ساینس پورې اړه لري. نورې پوښتنې ـ نظريې ـ توصيې او تحليلونه په فلسفې پورې اړه لري. دپوهنې دفلسفې مطالعه دپوهنې دتیورۍ او تمرین لپاره موږ ددغسې مسلو په اهمیت باندې پوهوي، هغه موږ پردې باندې قادر کوي چې فلسفي مسلي دهغې رڼا لپاره وګورو چې دپوهنې په موضوع ګانو باندې یې اچوي.

دویم فصل

پوهه او ارزښت

په تېر فصل کې مې استدلال وکړ چې د پوهنې تیوري او تمرین دانسان دماهیت او دحقیقت دماهیت په اړه چې په پای کې فلسفي خصوصیت لري ایډیاګاني پخوا تر پخوا فرض کوي. دېته مې اشاره وکړه چې که ښوونکی دخپل ژوندانه دنده په ښه او معقول ډول سره ترسره کړي له هغو میتافزیکي فرضیوسره باید حتماً مخامخ شي. بحث پرې وکړي او شاید تغیر ورته ورکړي چې دده سلوک تر څه حده پورې په هغو رهبري کېږي.

ددې لپاره چې له ښووونکي سره مرسته وشي چې دغه کار وکړي ما هغه میتافزیکي تیسسونه مطالعه کړل چې په پوهنې باندې یې په واقع کې اثر اچولی دی. خو پوهنه ترمیتافزیک ډېر پخوا تر پخوا فرضیه مني. هغه دپوهې ماهیت او دهغه څه ماهیت چې ارزښتناک دي هم پخوا ترپخوا فرض کوي. ددې لپاره چې دغه ایډیاګانې په ډېرو تولیزو اصطلاحګانو کې پوره رڼې شي. موږ فلسفې ته مخ اړوو.

پوهه دمربیونو په کسب کې غټه پانګه ده. ښوونکی په اساسي ډول دخپلو زده کوونکو له عقلاني انکشاف سره علاقمن دی. حتی څه وخت چې دی دهغو له جسمي روغتیا او جذباتي هوساینې سره علاقمن وي هم باید دباور وړ پوهې له مخې قضاوتونه وکړي، نو دښوونکي لپاره مهمه ده چې دخان لپاره فلسفي فکر وکړي چې پوهه په پای کې په څه اوړي. دفلسفې هغه څانګه چې له پوهې نه بحث کوي پوهپوهنه (epistemology) نومېږي. فیلسوف د پوهې پوه په حیث پر دې ډول دپوهې دماهیت په اړه سوچ کوي دې پوښتنې چې څه شی دی هغه

چې په ټولو بېلو فعالیتونو کې چې د پوهېدلو په عملیه کې راځي سره مشترك وي؟ دمثال په توګه د پوهېدلو او عقیدې کولو ترمنځ توپیر څه شی دی؟ له هغو معلوماتو نه چې حواس یې تهیه کوي اخوا موږ څه پوهېدلی شو؟ دپوهېدلو دعمل او دهغه ترمنځ چې پرې پوهېږو رابطه څه شی ده؟ موږ څنګه ښودلی شوچې پوهه "حقیقت" دی؟

پوهپوه له ساینسپوه ته په متفاوت ډول نسبت واقعیتونو (facts) ته له مفکورو سره علاقمن دی دمثال په ډول دساه پوه دنده داده چې معلومه کړي خلك په واقع کې څنګه فکر او احساس کوي. له بلې خوا پوهپوه دا موضوع څېړي چې دهغو روحیاتي مفکورو لکه "حس کول" "ادراك" "زده کړې" او "تقویه کولو" مانا څه ده؟ دی دا هم څېړي چې معلومه کړي که ساه پوه هغه په سمه تطبیق کوي. که ساه پوه دغسې ونه کړي، دی واقعیتونه په غلطه بیانوي.

دښوونکي له نظره په پوهپوهنې کې دهغو ډېرو مهمو څرګندتوبونو نه یوه یې دپوهې دبېلو بېلو ډولونو ترمنځ ده. موږ دلته دپوهنې لپاره پوهپوهنې ته دمقدمې په حیث دپوهې ډولونه ګورو. بیا به په لاعمومي ډول هغو پوهپوهنو ته وګورو چې دفلسفولیو ښوونځیو وړاندی کړې دی.

دپوهې ډولونه

وحی شوې پوهه. په ساده ډول وحی شوې پوهه به داسې بیانه شي چې هغه پوهه دد چې لوی څښتن انسان ته څرګنده کړې ده. لوی څښتن په خپلې عالمي پوهې سره خینو انساناتو ته وحی کړې چې هغه حقیقتونه بیان کړي چې هغه ورته څرګند کړي دي. ترڅو دغه حقیقتونه وروسته بیا ټول بشر ته څرګند شي. دیهودانو او عیسویانو لپاره دلوی څښتن کلام تورات اوانجیل دی. دمسلمانانو لپاره قران

مجید او دهندوانو لپاره بګواد ګیتا (Bhagvad- gita) او اوپانیشادونه (Upanishads) دي(۲).

خنګه چې هغه دخدای تعالی کلام دي هغه دتل لپاره حقیقي دي، خو دغه حقیقتونه که څه هم له طبیعت نه اخوا نازل شوي دي، هغه ژبې چې په کې بیان شوي دي له طبیعت نه اخوا نه دي، له دې امله دیني پوهان ډېر وخت په دې استدلال تېروي چې کوم هغه کلمات او افادې چې په دغو سپیڅلو نصوصو کې راغلي، په دقیق ډول مانا کړي، دغه بحثونه هسې بحثونه نه دي، ددیني معتقد لپاره په نړۍ کې ترټولو ډېر مهم حقیقتونه هغه دي چې دیني پوهان دهغو په اړه بحث کوي. ددغو نصوصو دتعبیر او تفسیر جوهر دادی چې هغه ابدي حقیقتونه چې په دغو کلامونو کې قید شوي دي دړنا په شان روښانه کړي.

استشراقي پوهه.

وحیه شوې پوهه لوی څښتن ورکړې او له انسان نه دباندې پوهه ده استشراقي یا دنبغ ادراک پوهه (intuitive knowledge) هغه پوهه ده چې یوڅوک یې دخپل داخلي ادراک په شبېه کې دننه په خپل ځان کې مومي. دننی پوهه یا استشراق په شعور کې دیوې ایډیا یا نتیجې هغه سملاسي توپ دی چې دغیر شعوري یا داوږدې مودې له لړۍ سره پیداکېږي. سمله لاسه موږ ددغسې مسلې لپاره حل مومو چې زموږ لا شعور له هغه سره ورځي، اوونۍ او حتی کلونه لاس په ګرېوان و. دلاشعور دغه پخوانی زیار دی چې استشراق یا نبغ درک شبېه په شبېه

(۲) بګواد ګیتا او اوپانیشاد اسماني نصوص نه دي لکه چې ددغې ترجمې لیکونکی وایي بګواد ـ ګیت دهندوانو هغه سپېڅلی کتاب دی چې له فلسفي مکالمې نه جوړ دی. دهندوانو دعنعنوي طبقې دندې او لوړ روح ته دیوګا نظریې شرح کوي. ویونکی او قهرمان یې کرشنا دهندوانو خدای دی او پانیشاد دویداګانو ددرېیمې څانګې پوهن لیك دی او دانسان او کایناتوله ماهیت څخه بحث کوي. مترجم

هغه ته هسکونه او په ظاهر کې دهغه باوریتوب ورکوي. موږ په خپلو بصیرتونوباندې دباورتیا احساس کوو، بس پر دې چې دهغو لپاره مو زیار ایستلی دی بې له دې چې په هغه خبر و اوسو. موږ دروحیاتي انرژۍ له امله په هغه له خوبنې نه باغ باغ کېږو چې په ډېرې مودې کې مو پرې لګولي چې دیوې مسلې لپاره حل ومومو او اوس دادی سمله لاسه مو دکشف په خوبنې کې لاسته راغلې ده. موږ پر دې هم له خوبنې نه باغ باغ کېږو چې ددغې انرژۍ کشف موږ ته زموږ د ذهني ملکاتو دپوره توب احساس راکوي.

خو موږ باید داستشراق دعمل او داصلي استشراقي پوهې ترمنځ توپیر وکړو. ټولو سترو عقلاني کارناموته ځینې شکل بښونکي استشراق یا خلا لازمي ښکاري. فلسفې، تیسونه، ساینسي کشفونه او هنري اثار ټول داسې ښکاري چې له ځینو لومړنیو بصیرتونو څخه پیداکېږي چې هغه بیا وروسته رنېږي او په پوره ډول بیانېږي، خود هغې سرچینې چې هرڅه وي پوره شوي ساینسي تیورۍ داستشراقي پوهې کومه بڼه نه ده. هغه په مشاهدې سره یا دتجربې په عمل سره یا په دوارو سره تائید شوې او په منطقي لحاظ سره منسجمه او متوافقه ده. څه وخت چې دساینسي تیورۍ لپاره دعلم دعوه کېږي نو هغه دتائید وړ عمومي فرضیې یا ګڼنې په حیث وړاندې کېږي، نه دهغه دپیداکونکي دشخصي استشراق په حیث. نو استشراقي پوهه څه ته وایي؟ دا هغه پوهه ده چې دیوه شخص دتخیلي لید یا شخصي تجربې په څواک چې وړاندې کوي یې وړاندېز یې کېږي او منله کېږي

هغه حقیقتونه چې په هنري اثارو کې نغښتي دي داستشراقي پوهې یوه بڼه ده هومر. شکسپیر او مارسي پروست ټول دانسان دزړه په اړه حقیقتونه بیانوي. موږ باید هېڅ په زړه کې ونه ګرزوو چې دغه حقیقتونه په مشاهدو، یا محاسبو یا تجربو سره وازمیو. څکه چې دغه

حقیقتونه فرضیي نه دي، هغه دبصیرتونو په څېر ورانديږ شوی دي او موږ يې داستشراق له مخې حقیقي ګڼو. تصوفي لیکنې، شخصي ژوندلیکونه او مقالې ټولې داستشراقي پوهې انعکاسات دي.

موږ په خپله هم داستشراقي پوهې یو څه په تېره دنورو خلکو په اړه په خپل خان کې لرو. دا هغه پوهه ده چې موږ دخان په اړه له تجربې او له نورو سره له خپلې تجربې نه ترلاسه کړې ده. موږ په هغې باندې په یقین سره سوچ کړی دی، خو موږ هغه منظمې عقلي مطالعې یا مشاهدوي ازموینې ته تسلیم کړې نه ده. موږ دغې نه دي کړي په دې چې ورته اړتیا نه لرو. دا هغه پوهه یا خبرتیا ده چې دخپلې تجربې په بهیر کې مو ژوره کړې پراخه کړې او سمه کړې ده.

عقلي پوهه

دا هغه پوهه ده چې موږ يې یوازې له عقل نه په کار اخیستنې سره تر لاسه کوو بې له دې چې دچارو دربشتیني حالاتو په مشاهدې سره ملګرې وي. دصوري منطق اصول او ټکه ریاضیات یوازې ددغه مجرد استدلال بېلګې دي. دهغوی حقیقت یوازې په مجرد استدلال سره دمشاهدې وړ دی. دمنطق دغه اصل په نظر کې نیسو چې دهغې له مخې دوه سره متناقضې وینا وې په هماغه یو وخت کې حقیقي کېدلی نه شي. " فیدو سپی دي" او "فیدو سپی نه دی" په دغو دواړو ویناوو باندې په هماغه یوه مهال کې استناد کېدلی نه شي. یا درياضي په دغه اصل باندې نظر واچوی چې که "الف" تر "ب" نه لوی وي او "ب" تر "ج" نه لوی وي نو بیا "الف" تر "ج" نه لوی کېږي. بل مثال:

که دبوینګ ۷۴۷ الوتکې دفلاینګ فورټرس تر الوتکې نه لویه وي او فلاینګ فورټرس تر پایپر کلب نه لویه وي نو بوینګ تر پایپر کلب نه لویه کېږي. دغه دواړه پرنسیپونه په واقعي مثال کې ښودل کېږي، خو

دوا ړه له دغو مثالونو نه بهل حقیقي دي د عقلي پوهې اصول به د حس په تجربې باندې تطبیق شي. خو له هغه څخه نه استنباط کېږي. هغه د بصیرتي پوهې پرخلاف. زموږ له احساساتو نه سوا د اعتبار وړ او په عالمشمول ډول د اعتبار وړ دي.

عقلي پوهه له محدودیتونونه هم خالي نه ده. هغه په اساسي ډول مجرده او صوري ده. له منطقي روابطو او غیرشخصي مفهومونو څخه بحث کوي او جذباتي اړتیاوې او دچارو واقعي حالات په نظر کې نه نیسي. له دې کبله چې موږ دچارو د شرایطو په منځ کې په جذباتي ډول سره ژوند کوو عقلي پوهه په ډېر مشکل سره بسنه کوي. موږ استشراقي او تجربي پوهې ته هم اړتیا لرو او هغو ته موږ ډېره اړتیا لرو. دا هم دبحث وړ ده چې عقلي پوهه څومره په عالمشمول ډول د اعتبار وړ ده او څومره بس دغسې ښکاري. موږ تول ترڅه حده پورې دکلتور تر اغېزې لاندې یو او ممکن داسې وي چې حتی دصوري منطق اصول یوازې دهغو لپاره داعتبار وړ وي چې په اروپایي ژبو غږېږي او په هغو کته ګوریو کې سوچ کوي چې دغه ژبې یې په غېږ کې نیسي. پر دې باندې هم شك څرګند شوي دي چې که عقلي پوهه په نهایت کې په عقلي ثبوت ولاړه وي. دمثال په ډول دیوه فکري ښوونځي له نظره دسوچه ریاضیاتو اصول د پرله پسې توب په اساسي بصیرت باندې بنا شوي دي.

تجربي پوهه

په دې وختو کې کومه پوهه چې په خاص ډول مهمه ده تجربي پوهه ی هغه پوهه ده چې دحواسو په شواهدو سره تائیدېږي. په لیدلو، اورېدلو، بویولو، حس کولو او څښلو سره موږ دخپلې شاو خوا نړۍ په اړه مفکوره ټینګوو. تجربي پوهه نو له هغو نظریو څخه جوړه ده چې

دمشاهده شویو یا حس شویو واقعیتونو(facts) پر اساس ترلاسه کېږي. په داسې حال کې چې عقلپال (rationalist) راته وايي چې " په څيزونو ښه فکر وکړه (think things through)، تجربه پال (empiricist) مصلحت راکوي چې " کتنه وکړه او ووينه" (look and see)♥

دتجربې پوهې مثال عصري ساينس دی. سا‌ينسي فرضيې يا ګڼنې په مشاهدو يا په تجربه کولو سره ازميېلي کېږي چې وګورو کومه فرضيه په ډېر قانع کوونکي ډول سره ديوې ټاکلې پېښې يا پديدې باعث کېږي. سره له دې هم يوه فرضيه هېڅکله په مطلق ډول نه په اثبات رسېږي او نه زده کېږي، هغه يوازې لږ ودېر "احتمالي" (probable) ښودله کېږي. تجربي احتمال شايد څينې وختونه يقين ته نږدې وي، خو موږ به هېڅکله په دې يقيني نه شو چې راتلونکې به تېرې ته ورته وي او پر دې ډول موږ به هېڅکله په مطلق ډول متقين نه شو چې هغه پېښې يا پديدې به تر دې وروسته ګټ مټ په هماغو طريقو سره سلوك وکړي چې تراوسه يې په څينو طريقو سره کړی دی.

داهم بايد وويل شي چې زموږ حواس شايد په څينو وختو کې موږ وغولوي لکه څه وخت چې يو لرګی چې په اصل کې سم سيده وي په اوبو کې کوږ ښکاري. لکه هسې چې سقراط تر زهر څښلو نه شېبې دمخه وپوښتل "ايا زموږ حواس په خپل ذات کې حقيقت لري؟ ايا هغوی ناسم شاهدان نه دي؟" پر هغه برسېره زموږ حواس زموږ دمفکورو تر اثر لاندې راغلي او مقيد شوي دي موږ ميل لرو هغه څيز درك کړو. چې دهغه درك دننه زموږ په توان کې وي، نو موږ مکان

♥ پورتنۍ جملې به په ترتيب سره داسې تعبير شي " په سم او ژور فکر کولو سره حقيقت ومومه " او " په څير کتلو او څير ليدلو سره حقيقت درك کړه " په بله ژبه لومړنی دعقل. وچ تفکر او استدلال او وروستی دحواسو له لارې دحقيقت پلټل غواړي. مترجم

دیوه دایمي شالید په شان ګڼو چې په هغه کې دننه په زمان کې به ساري پېښې یو په بل پسې پېښېږي. دمکان او زمان دغه درك نږدې په یقیني ډول دهغه دانکشاف په یوې خاصې مرحلې کې زموږ دکلتور یوه پدیده ده.

صلاحیتي پوهه

موږ دپوهې یوڅه اندازه حقیقي ګڼو نه له دې امله چې هغه موږ په خپله ازمیلې. بلکې له دې امله چې هغه په ډګرکې دصلاحیت خاوندانو تثبیت کړې ده. زه بې له شك نه منم چې کانبرا داسترالیا مرکز دی. چې وړانګه په یوې ثانیې کې ۱۸۱،۲۸۱ میله لاروهي او چې د واټرلو جګړه پر کال ۱۸۱۵ م کې شوې وه. زه دې ته اړ نه یم چې دغه واقعیتونه په خپله تثبیت کړم لکه هسې چې ورته اړ نه یم دلوګارتم جدول په خپله و ازمیم.

زه دغه ټول دمسلماتو په حیث ګڼم ځکه چې زه هغه په دایرت المعارفونوکې او په هغو اثاروکې مومم چې متخصصانو تالیف کړي دي. زه ددغو متخصصانو کلام منم ځکه چې غواړم په خپله شخصي انرژۍ په خپلو هغو شخصي پروجو ولګوم چې یا له دغوتثبیت شویو واقعیتونو نه یا ترینه اخوا درومي. نړۍ زما لپاره تر حد نه زیاته لویه ده چې وکولی شم ټول هغه څه زه په خپله تثبیت کړم چې په کې پېښېږي.

کومه هغه پوهه چې زه یې مسلمه ګڼم زما پر اړتیاوو او زما په علاقمنۍ پورې اړه لري. که زه وغواړم چې دمعلوماتو لپاره ځان په دې پوه کړم چې کیوبزم (cubism) څه شی دی یا دنیوټن دحرکت قوانین کوم دي زه یې په دایرت المعارف کې لټوم. خو که مطلب مې داوي چې بس معلومات راټول کړم. معلومات ټولوم. خوکه وغواړم چې په کیوبزم یا

په نیوټني میخانیکیت باندې پوه شم بیانو زما لپاره حتمي کېږي چې ددغو څیزونو اصول په خپله تثبیت کړم. ددې د ویلو ضرورت نه شته.
چې زه کیوبزم یا میخانیکیت له سره نه اختراع کوم خو زه دهغو اصولو له لارې فکر کوم په کومو باندې چې هغه بنا شوي دي ترڅو چې زه د هغو مقصد ووېنم. زه په کیوبزم باندې هغه وخت پوهېږم چې زه هغه هنري مقصدونه ووینم کوم چې کیوبستانو دخانو لپاره ټاکلي دي او هغه وسایل چې دهغو په استفادې سره یې تر سره کړي دي.
زه دنیوټن دحرکت په قوانینو هغه وخت پوهېږم چې هغه استدلال درک کړم چې هغه پرې باندې بنا شوي دي او هغه نتایج چې ورته منتهي کېږي او هغه شواهد چې دهغو په تائید را ټول شوي دي کوم څه چې زه یې مسلم ګڼم هغه لاپخوا تردې پوهه وه. دنیوټن دحرکت قوانین په ساینسي ډول تثبیت شوي دي. هغه اوس تجربې پوهه ده. نو د "صلاحیتي پوهې" (authoritative knowledge) اصطلاح په خپل اهمیت کې تر پوهېوهنې نه زیاته روحیاتي ده
هغه دڅیزونو له طبیعت نه بحث نه کوي چې زه پرې پوه یم. هغه زما دپوهېدلو له طریقې څخه بحث کوي. هغه هغو کلتوري محصولاتو ته نه راجع کېږي چې مونږ یې پوهه ګټوبلکې هغې طریقې ته راجع کېږي چې زه په هغې سره دغه محصولات دخان لپاره تخصیصوم "صلاحیتي پوهه" هغه تثبیته شوې پوهه ده چې زه یې د بل چاپه صلاحیت سره منم.
تردې ځایه پورې مو ځینې هغه بېلې بېلې کتبه ګورې ګانې وکتلې چې دپوهې په نامه منلې شوي دي. راځئ چې اوس یو پراخ نظر واچوو او وېلتهو چې دمخکېنو بنوونځیو فلسفو دپوهې په اړه په عمومي ډول او په پوهنې پورې دهغې په باب څه ویلي دي

ایډیالیتي پوهپوهنه او پوهنه

دایډیالستي عنعنې دننه بېلو بېلو فیلسوفانو دپوهې ډول ډول تیورۍ ګانې ایستلې دي. افلاطون دسقراط په شان په دې فکر و چې پوهه چې دحواسو له لارې ترلاسه کېږي. تل غیر یقیني او نیمګړې وي، ځکه چې مادي نړۍ دلاپوره وجود د کړې یوازې اړول شوې نقل دی. حقیقي پوهه یوازې دعقل محصول دی په دې چې عقل هغه ملکه ده چې دهغوی له مادي څیزونو څخه اخوا دڅیزونو سوچه روحي شکلونه مجسموي.

جارج هېګل دغه افلاطوني مفکوره لامنظمه کړه چې ویل یې پوهه یوازې ترهغه حده پورې داعتبار وړ ده چې یو سیستم جوړوي. ځنګه چې نهایي حقیقت عقلي او منظم دی دحقیقت په اړه زموږ پوهه تر هغه حده پورې حقیقي ده چې هغه هم دیوه سیستم په شان منظمه وي. څومره چې زموږ دپوهې سیستم لاجامع وي او څومره چې هغه ایډیاګانې چې په غېږ کې یې نیسي لامتوافقې وي ویل کېږي، چې هغه لاډېرحقیقت لري. دغه اصل په معمولي ډول دحقیقت د" ربط تیورۍ" (coherence theory) په نامه یادېږي. دغه اصل پر دې نظر بنا دی چې وایي دپوهې یوه خاصه موضوع تر هغه حده پورې مهمه کېږي چې هغه په خپله ټولیزه قرینه کې ولېدله شي. نو ټولې ایډیاګانې او تیورۍ ګانې باید دپوهې دپرله پسې انکشاف کېدونکي سیستم په -: حل کې دهغوی د" ربط" په قرار تائیدې شي.

ډېر عصري ایډیالستان دکانت په پیروي پر دې فکر دي چې دپوهېدلو جوهر په هغو معلوماتو باندې دمانا او نظم تحمیل دی چې دحواسو په ذریعه ټولېږي. دتدریس مقصد نه هغومره دی چې زده کوونکي ته دمعلوماتو خړې وړاندې شي بلکې دادی چې ورسره مرسته

وشي، چې لـه دغـو معلومـاتو نـه مفـهوم او نظـم وباسـي. ځینـې ایډیالستـان چې " شخص پالان"(personalists) ورتـه ویـل کـېږي هم پر دې فکر دي چې زده کوونکي باید خپل معلومات خپلو پخوانیو تجاربو تـه مربوط کړي تر څو هغه څه چې دی یې زده کوي پـه شخصي ډول دهغـه لپاره مهم اوسي.

ریلستي پوهېدنه او پوهنه

ریلست دکانت دغه نظر ردوي چې وایي دماغ دحواسو پـه معلوماتو باندې خپلې ګټه ګوري ځانې تحمیلوي لکـه" علیـت" او "جوهریـت" ددې په عکس ریلست پر دې فکر دی چې هغه نړۍ چې موږ یې درك کووداسې نړۍ نه وه چې موږ په خپـل دماغ کې جوړه کړې وي، بلکې هغسې نړۍ ده لکه هسې چې ده. علیت، جوهریت او دطبیعـت نظـم ددماغ طرحې نه بلکې په خپله دڅیزونـو خاصیتونه دي. داسـمه ده چې طبیعي سـاینس دنړۍ ښېل تصویـر ورکـوي پرخـلاف دهغـه چې ورځنۍ تجربه یې ورکوي. دغه تینـګ میز چې پرهغـه بـاندې دغـه توری کاږم دفزیك پوه لپـاره دنـه لیدونکـو وړو توټوتولـګی دی. خولـه دې څخـه یـوازې دا څرګند ېږي چې پـه ښېلو ښېلو وسیلو سـره دنړۍ ښېل اړخونـه لـېدل کـېږي نـه داسې چې دغـه اړخونـه هغسـې مظـاهرات دي چـې دکتونکي لـه خوا ترکیب شوي وي.

نو د ریلست لپاره یوه ایډیا یا یـوه قضیـه هغـه وخت حقیقي ده چې دنړۍ لـه هغو خاصیتونو سره "توافـق کـوي" چې غـواړي بیـان یې کـړي. دنړۍ په اړه فرضیـه بـس پر دې چې یـوازې لـه پوهې سره "توافق کـوي" حقیقي نه ده. که نوې پوهه له پخوانۍ سـره اړخ لـګوي دا پر دې ده چې پخوانۍ پوهه حقیقـي ده. یانې لـه دې امله چې پخوانۍ پوهـه لـه هغـه سره چې اصلي موضوع ده توافق کـوي. نو ربط یـانې دمطالبو توافق او

نښلېدل (coherence) حقیقت نه خلقوي، بلکې وايي چې کله دوه یا زیاتې تیورۍ ځانې د نړۍ د مربوطو خاصیتونو په اړه له هغو خواصو سره توافق کوي چې دوی یې بیانوي طبیعي ده چې هغوی به یو بل تائیدوي.

نو حقیقي پوهه هغه پوهه ده چې له نړۍ سره هغسې چې ده توافق کوي. انسان د وخت په تېرېدو سره د پوهې د غسې ډېرمه غونډه کړي چې د هغې حقیقت په وار وار تائید شوی دی. وده کوونکی شخص ته د دغې پوهې د غوره شویو برخو ورکول د ښوونځي تر ټولو مهمه دنده ده. نو په پوهنې کې نوښت له ښوونکي سره وي چې د کلتوري میراث انتقال کوونکی دی. دا ښووونکی نه زده کوونکی دی چې باید فیصله وکړي په ټولګي کې کوم مضمون ولوستل شي. که دا موضوع پر دې ډول وي چې د زده کوونکي شخصي اړتیاوې او علاقمنۍ پوره کړي. دا تر ټولو ښه نو د زده کوونکي راضي ساتل د سمې موضوع د انتقال کولو په تناسب ډېر لږ مهم دی. زده کوونکي ته د دغسې پوهې درس ورکول چې ډېر اهمیت ولري د پوهنې حقیقي غایه ده. د زده کوونکي راضي ساتل د دغه هدف لپاره یوازې وسیله او د تدریس ګټوره ستراتیژي ده.

پرګماټیستي پوهېوهنه او پوهنه

پرګماټیستان پر دې عقیده دي چې دماغ نظر دې ته چې زغمونکی او منونکی وي باید فعال او کشف کوونکی وي. دماغ له دغسې نړۍ سره نه مخامخ کېږي چې له هغې نه بېل او سوا وي. دغه معلومه نړۍ تر یوه حده پورې د دماغ له خوا چې پېژني یې جوړه شوې ده. حقیقت یوازې خارجي واقعیت ته د انسان د نظریو په مطابقت کې پروت نه دی، ځکه چې واقعیت د انسان او چاپېریال تر منځ له "کړو" نه راوځي او حقیقت د پوهې خاصه ده. نو حقیقت څه ته وايي؟

پرګماټیستان ددغې ادعا مسول ګڼل شوي چې وايي یوه ایډیا هغه وخت حقیقي وي چې "کارکوي" دغه تورکه پر ځای وي یوازې په ویلیم جیمز باندې وارد دی چې وايي یوه ایډیا هغه وخت حقیقي وي چې کله هغه په افاقي ډول او که ممکنه وي په ساینسي ډول و ازمویل شي، قانع کوونکي نتایج راوړي. نو دنمونه وي پرګماټیست لپاره دیوې ایډیاحقیقت هغو عواقبو ته منحصره وي چې څه وخت چې دعمل په ډګر کې واچوله شي. په افاقي ډول سره مشاهده شي.

پرګماټیستان دا هم وايي چې دپوهې دترلاسه کولو لپاره " ذکاوت طریقه" ډېره ښه طریقه ده. دوی وايي چې موږ هغه وخت په څیزونو په اعلی درجه پوهېږو چې مسایل مشخص او حل کړو ذکاوت همدا چې له کومې مسلې سره مخامخ شي دحل لپاره یې فرضیې وړاندې کوي. هغه فرضیه چې په هغې سره مسله په ډېر برې سره حل کېږي، هغه ده چې دمسلې واقعیتونه شرح کوي دا هغه څه دي چې ډووې ورته "تائید شوی بیان" وايي. دپوهنې هغه بیان چې په افاقي ډول او په عمل کې یې تصدیق شوی وي او شاید دنورو مسلو لپاره دنورو فرضیو دپیداکولو په موخه اساس وګرځي.

د پرګماټیست په فکر ښوونکي باید دخاصو مسلو په اړه د زده کړې شرایط برابر کړي دکومو حل چې دهغه زده کوونکي به دهغو د اجتماعي او فزیکي چاپېریال دښه پوهېدلو پر لور وهڅوي. ښوونکي او ټولګي دواړه ددې پر ځای چې دموضوع دعنعنوي جوړښت پیروي وکړي باید په هرې هغې پوهې باندې استناد وکړي چې دهغې خاصې مسلې دحل کولو لپاره ګټور وي له کومې سره چې دوی بوخت وي لکه "دعصرونو په بهیر کې حمل او نقل" " اوسني جنسي اخلاقیات" یا " ژوند په یوه هندي کلي کې" له همدغه عملي طرز نه باید دلوستلو، لیکلو. او ریاضي زده کولو په مهارتونو کې هم کار واخیستل شي.

دپرگماتیست په قول شاگرد ته ټول مضمونونه هغه وخت لا ډېره مانا پیدا کوي او هغه يې دماغ ته په اسانۍ سره سپاري چې هغه له هغونه دخپلو علاقمندیو او اړتیاوو دپوره کولو لپاره دوسیلو په حیث استفاده کولی شي.

دپرګماتیست په فکر یوماشوم یو طبیعي زده کوونکی دی څکه چې هغه په طبیعت کې پلټونکی یا کنجکاو دی، هغه به له هر هغه څه نه ډېره زده کړه وکړي چې هغه دی دکشفولو اوفکر کولو لپاره وتخنوي. ښوونکی دپلټنې دغې روحیې ته باید وده ورکړي. ددې پر ځای چې هغه څه زده کوونکي ته تدریس شي چې نور یې ورته تجویز کوي ښوونځی باید زده کوونکی وهڅوي چې:

الف_ هغه څه زده کړي چې دهغه په اړه په خپله دپلټلو احساس کوي.

ب_ ددغــې مضمونونو پـه اړه لکـه سـاینس. ادبیـات او تـاریخ دپلټنې احساس وکړي. وروستی دستور مهم دی په دې چې ښوونکی به غیر مسول وي چې که دی شاگرد وهڅوي چې هغه دده هر دستور او خیـال تعقیـب کـړي. دپرگماتیـست لپـاره اصلـي ټکـی دا دی چـې زده کوونکي بـاید لـه پلټنـې نـه زده کـړه وکـړي پـه داسـې حـال کـې چـې ښوونکی باید دپلټنې حس وهڅوي دهغو مضمونونو په اړه چې دهغه دغه حس په پوره ډول جایزه ووینې.

ارزښتونه اوپوهنه

په پوهنه کې ارزښتونه هرچېرې ښېښ ډېر دي. ارزښتونه دښوونخي دعمل په هر اړخ کې دخيل دي. هغه دغوره کولو او پرېکړې کولو دټولو موضوعاتو لپاره اساس جوړوي.

ښوونكي د ارزښتونو په استفادې سره شاګردان ارزوي اوشاګردان ښوونكي تولنه د زده کړې كورسونه دښوونخي پروګرامونه اودتدريس ځرنګوالی ارزيابي کوي او تولنه دمربيونو له خوا ارزيابي کېږي. څه وخت چې موږ په پوهنيزو عملونو باندې قضاوت کوو او هغه وخت چې موږ د پوهنيزسياست د ارزښت تحمين کوو، موږ له څه راز ارزښتونو نه كار اخلو؟ د ارزښتونو عمومي مطالعه د ارزښت پوهنې (axiology) په نامه يادېږي. ارزښت پوهنه له درې عمده پوښتنو څخه بحث كوي (۱)دا چې ارزښتونه افاقي دي يا عندي. ياني شخصي ياغير شخصي.(۲) دا چې ارزښتونه ثابت دي يا تغير منونكي.(۳) دا چې ارزښتونه درجه بيزه لري. (hierarchy) لري يانه. راځئ چې اوس دغه موضوع ګانې په لنډ ډول تربحث لاندې ونيسو.

دا چې وويل شي ارزښتونه په افاقي ډول وجود لري، مانا يې داده چې هغه په خپل ذات كې له انساني مرجحاتو نه غير وجود لري. داسې ارزښتونه لكه ښه والی، حقيقت او ښكلا عالمي حقيقتونه دي. هغه دڅيزونو دماهيت برخې دي، ځينې څېزونه په افاقي ډول حقيقي دي. ځينې څيزونه په خپل ذات کې ښكلي دي. پوهنه افاقي ارزښت لري او په خپل ذات کې ارزښتناكه ده دا چې فكر وشي ارزښتونه ځاني يا ذهني دي دا ادعا كول دي چې هغه دشخصي مرجحاتو انعكاس دي. دا چې ارزښتناك دی. يو څوك ارزښت وركوي هر هغه څيز چې ارزښتناك دی همداسې ده نه په خپل ذات کې بلكې له دې امله چې داسې

پېښېږي چې يو څوك ارزښت ورکوي. دمثال په ډول کله چې وويل شي چې پوهنه ارزښتناکه ده مانا يې داده چې يو څوك په خپله پوهنې ته ارزښت ورکوي، يا دا چې ځينې کسان پوهنه ارزښتناکه ګڼي.

ځيني کسان داسې استدلال کوي چې داسې ارزښتونه شته چې هغه مطلق او دايمي دي. دغه ارزښتونه نن ورځ هم هماغسې د اعتبار وړ دي لکه پخوا چې وو او هغه د هر چا لپاره د نژاد او طبقې له توپير نه پرته دتائيد وړ و. کله کله استدلال کېږي چې سخاوت دټولو انسانانو لپاره هر چېرې او په هر مهال کې ښه کار دی، نور کسان بيا وايي چې ټول ارزښتونه د انسانانو غوښتنوته نسبت لري. څنګه چې زموږ غوښتنې تغير کوي پر دې ډول هغه ارزښتونه چې افاده کوي يې هم تغير کوي. نو پر دې ډول غوښتنې او ارزښتونه دنويو تاريخي حالاتو، نويو مذهبونو په ساينس کې، دنويو انکشافاتو په تکنالوژۍ کې، دنويو کشفونو په پوهنې کې دپرمختګونو او داسې نورو پر وړاندې تغير کوي، دغه ارزښتونه به په تجربي ډول راشي او دعمومو په محضر کې به وازميل شي، هغه ممکن دعقلي دماغ يا ټينګې عقيدې نتيجه وي. دمثال په توګه موږ به وښيو چې که درجه تاکل ارزښتناك وي موږ په مطلق ډول هو يا نه ويلای نه شو. ممکن وي يا ممکن نه وي او هغه په هغو اشخاصو پورې اړه لري چې په کې دخيل دي. په هغومقصدونو پورې چې ډوی ورته کارکوي په هغې لارې پورې چې پرې درومي او په هغو نتيجو پورې چې توليدوي يې موږ به څنګه پوه شو؟ په عمده ډول دهغو معيارونو پر اساس چې تعليم کړي کسان يې مني، دغه معيارونه په مطلقو ارزښتونو پورې ډېر نږدې تړلي دي، يا لږو ډېر په هغو ارزښتونو پورې چې لږو ډېر دايمي دي. دغه ټکي په ظاهر کې مهمل ښکاري خو ودې شي چې سم وي موږ به څنګه په هغو معيارونو پوه شو چې په هغو سره زموږ ارزښتونه تغير کوي که چېرې موږ داسې يو

دايمي څيز په لاس کې ونه لرو چې دهغه په برابر کې دخپل تغير اټکل وکړو؟ دقاعدې له مخې څوانان غوره ګڼي چې خپل ارزښتونه شخصي اونسبي وساتي. دوی په هماغه طريقه چې خپلو څيزونو ته ارزښت ورکوي. غواړي تحول منونکي اوسي او خلاص ذهن ولري. په حقيقت کې دهر مطلق څيز فکر دوی په ژور ډول ربړوي. ممکن له هغو مطلقاتو نه پرته چې دوی يې غواړي لکه ازادي، عدالت او انساني پوهاوي.

دا چې يو سوچ وال د ارزښتونو پر وړاندې څه ډول سلوك غوره کوي دهغه په عمومي فلسفي پورې اړه لري. څنګه چې به يې وروسته څرګنده کړو فلسفي ايډيالست پر دې فکر دی چې د ارزښتونو دغسي لړۍ شته چې په هغې کې معنوی ارزښتونه تر مادي ارزښتونو څخه لوړ دي. ايډيالست مذهبي ارزښتونه لوړ ګڼي پر دې چې دده په فکر هغه له موږ سره مرسته کوي چې خپل نهايي مقصد ته ورسېږي چې هغه له روحي نظم سره يوځای کېدل دي. فلسفي ريلست هم د ارزښتونويه لړۍ عقيده لري. خو دې عقلي او تجربي ارزښتونه لوړ ګڼي څکه چې دده په فکر هغه له موږ سره مرسته کوي. چې له افاقي حقيقت سره توافق وکړو چې هغه دطبيعت قانون او دمنطق اصول دي. فلسفي پرګماتيست وايي چې ثابته درجه ييزه لړۍ هېڅ نه شته. دهغه په فکر احتمال لري. يو فعاليت هغې ښه وی لکه يو بل چې وي پر دې شرط چې هغه ضروري اړتياوې پوره کړي او وسيله ييز ارزښت ولري، دی دهغو ارزښتونو پر وړاندې حساس دی چې ټولنه ورته قيمت ورکوي. خو دی پر دې عقيده دی چې دا ډېره مهمه ده چې ارزښتونه په تجربي ډول و ازميل شي نه دا چې په عقلي ډول پر ې سوچ وشي. دی څکه دغسې فکر کوي چې دده په فکر ټول خاص ارزښتونه دلا ښو ارزښتونو دخپلولو لپاره يوازې وسايل دي. مطلوبه داده چې ارزښتونه په

ساینسي او همدا راز په فلسفي ډول وڅېړل شي. دمثال په ډول که موږ وښودلی شو چې امریکایان هماغو ارزښتونو ته ارزښت ورکوي چې نور خلك يې په نورو ځایونو کې ورکوي نو موږ به ددغسې بنیاد دا ېښودلو په لور ډېر وړاندې تللي یو چې په هغه باندې به بین المللي پوهاوی ممکن شي

اخلاقپوهنه او پوهنه

پوهنه په پراخ ډول د اخلاقي تشبث په حیث ګڼل کېږي. ښووونکي دې ته تل پام کوي چې څه باید وویل شي، څه باید وکړه شي او زده کوونکي باید څنګه سلوك وکړي. دوی له دې سره مینه لري چې اخلاقي ارزښتونه تلقین او فردي، اجتماعي سلوك اصلاح کړي

یو ښووونکی په خپل ټولګي کې باید څه ډول اخلاقي سلوك تبلیغ کړي؟ کوښښ وکړی چې هغه سلوك پرمخ بوځي چې په خپله ورته ارزښت ورکوي؟ ایا دی باید دخینو هغو خاصوخواصو وده وهځوي چې دده په فکر مطلوب دي یا پرېږدي چې د زده کوونکي کړه وړه دهغه دټولګیوالو دتوقعاتو په برابر کې په خپله تشکل وکړي؟ دغو پوښتنو ته ځواب به په خپله دیوه کس په اخلاقي سلوکونو پورې اړه ولري دهر هغه ښووونکي لپاره چې خپل کسب جدي نیسي حتمي ده چې دغو پوښتنو ته ځواب ولري او خپل سلوك په حقه وښیي د اخلاقپوهنې مطالعه به په دغه کار کې له هغه سره مرسته وکړي.

اخلاقپوهنه دانساني سلوك په ډګر کې د ارزښتونو څېړنه ده. هغه له دغسې پوښتنو څخه بحث کوي لکه دټولو انسانانو لپاره ښه ژوند کوم دی؟ موږ باید څنګه سلوك وکړو؟ اخلاقپوهنه له دې سره علاقه لري چې دغسې "ښه" ارزښتونه تهیه کړي چې هغه د "ښو" کړو لپاره اساس وګرزي. یو وخت اخلاقي سیستمونه په دینونو پورې تړلي وو،

خو اوس دلوبديځې نړۍ اخلاقي سيستمونه که څه هم تر زياتې اندازې پورې له ديني تعليماتو څخه وتلي دي. په معمولي ډول له نورو دليلونو سره په حقه بڼودل کېږي. لکه څنګه چې مو دمذهب په فصل کې وليدل دامريکې متحده دولتونو کليسا له دولت څخه بېله کړې ده او په نتيجه کې دمذهبي تعليماتو زده کړه دامريکې په عامه ښوونځيو کې منع شوې ده. خو دغه بنديز په خپل وار دغسې غوښتنه هڅولې ده چې کوم راز اخلاقي روزنه بايد دهغه ځاى ونيسي

دلته دوه راز اخلاقي تيورۍ ګانې مهمې دي: داستشراق فلسفه" (intuitionalism) او د"طبيعت فلسفه" (naturalism).

داستشراق دفلسفې پلويان وايي چې اخلاقي ارزښتونه په خپله دفرد له خوا په نېغ ډول درک کېږي. ددغه فکرله مخې موږ ديوه څيز سم توب او ناسم توب په ذاتي اخلاقي حسن سره درک کوو. هغه اخلاقي ارزښتونه چې موږ يې په دې ډول درک کوو په خپل ذات کې سم دي. دهغوى سموالى نه په منطقي ډول ثابت کېدلى او نه په تجربي ډول ازميل کېدلى شي، هغه په استشراق سره په نېغ ډول درک کېږي.

طبيعيون وايي چې اخلاقي ارزښتونه بايد دهغو معلومېدونکو نتايجو په دقيقې مطالعې سره وټاکل شي چې دهغو دتولېدمسبب کېږي، دمثال په توګه که څوك په دې فکر وي چې تر نکاح نه دمخه ملاسته په اخلاقي لحاظ سره غلطه ده هغه بايد همدغسې فکر وکړي نه له دې امله چې ددغه تکي په اړه اخلاقي حکمونه دمخه ايستل شوي دي. بلکې دشخصي مشاهدې يا په دغسې اړيکو باندې دساينسي مطالعې داغيزو او عواقبو له نظره، هغه څوك چې داخلاقو دطبيعت تغيرمني اخلاقي ارزښتونه يا غوره کوي، يا يې په حقه ښيي، دهغو ساينسي څېړنو له مخې چې دښه او بدپه اړه څرګند شوي دي. داسې هم دي دغه انتخاب دازميل شوي ژوند دتجربو له مخې کوي چې دده په

فکر هغه دکړو تر ټولو ډېره ښه لاره ده. په لنډ ډول د طبیعتپال په فکر اخلاقي ارزښتونه باید هر انساني سلوك دعملي نتایجو په افاقي کتنې باندې بنا وي.

ایا اخلاقي ارزښتونه په هغه ډول تدریس کېدلی شي لکه هسې چې واقعي پوهه تدریسېږي؟ سقراط په دې لته کې و، چې دغې پوښتنې ته خواب ووایي. ددغې فرضیې له مخې چې اخلاقي ارزښتونه په هر فرد کې نغښتی دی، سقراط فکر کاوه چې ښوونکی کولی شي دغه ارزښتونه دشاګرد شعوري سطح ته هسك کړي. نو موږ به وویلی شو چې نیکې تدریس کېدلی شي که له نیکي نه مو مطلب داوي چې له شاګرد سره مرسته وکړو، چې په هغې پوه شي. ایا شاګرد به په هغه څه عمل وکړي چې زده کړی یې وي؟ موږ ټول په دې پوهېږو چې شاګرد به کوم شی زده کړی نه وي خو تر هغو چې په هغه باندې عمل وکولی شي؟(۳) دلته نو بیایو څنډ شته که له تدریس او تحصیل نو مو مقصد داخلاقو په اړه دپوهې ورکول او حاصلول وي په دې حال کې ارزښتونه تدریس کېدونکي دي. ښوونکی زده کوونکی ازمیلی شي چې دوی داخلاقي ارزښتونو په باب څومره پوهېږي. دوی له هغوسره دا مرسته هم کولی شي چې دعمل دبدیلو بهیرونو ترمنځ انتخاب وکړي.

خو هېڅ ښوونکی که څه هم خپله دنده به یې په دقیق ډول ترسره کړي وي تضمین نه شي کولی چې شاګرد به یې په ازمونه کې نقل ونه کړي، ښوونکی چې ډېر څه کولی شي هغه دادي چې شاګرد (الف) پوه

---

۳ سقراط دا هم فکر کاوه چې وګټو چې په خپله ښوونکی دفضیلت خاوند دی، په دې حال کې څومره چې شاګرد ته فضیلت ډېر درس ورکړل شي. هغومره به هغه فضیلت ډېر عملي کړي زما خواب به دا وي: څومره ډېر چې دفضیلت خاوند ښوونکی دفضیلت په عمل باندې سروالي وکړي هغومره ډېریه شاګردان فضیلت عملي کړي.

شي چې څه شي سم او څه شي ناسم دی. (ب) پوه شي چې دا څله دغسې دی او (ج) پوه شي دهغه څه په اړه چې دې پوهېږي يو څه فکر وکړي چې بايد څه وکړي. که په دې برسېره شاګرد سم سلوك کوي نوښووونکي به دخپلو زحمتونو ثمره ليدلی وي.

ښکلا پېژندنه او پوهنه

ښکلا پېژندنه دښکلا په ډګر کې ارزښتونه څېړي. دښکلا دارزښتونو ارزونه په معمولي ډول ستونزناکه ده ځکه احتمال شته چې هغه شخصي او عندي وي. دهنر يو خاص اثر په بېلو بېلو کسانو کې ډول ډول اغېزې توليدوي(de gustibu non disputandumest) هغه کس هغه څوك دی چې حکم وکړي کوم عکس العمل به تر نورو مناسب عکس العمل وي؟

په رښتيا څوك خو داچې ومنو چې دښکلا پېژندنې افاقي ارزښتونه موجود دي چې پر دې حال کې به موږ دا چې ښه هنر څه شی دی دمتخصصانو په حکم باندې دتکيه کولو انتخاب ولرو نو موږ به په ښکلا باندې دصلاحيتي معيارونه له مخې حکم وکړو او شايد ادعا وکړو چې دهنر هر هغه اثر چې ډېرې نومرې وګټي په تاريخ کې به لوړ مقام ونه لري. دمبتدي لپاره افاقي معيارونه ګټور دي او هغه دنقد ددوام لرونکو معيارونو حيثيت لري په ادبياتو، هنر او موسيقی کې داسې کتابونه چې شاګردان دارزونې او قدرکولو په موضوعاتو پوه کړي بايد ددغو معيارونو له مخې کښل شوي وي، خو دا واقعيت چې دصلاحيت خاوندنقادان کله يو اثر ارزوي ممکن په خپلو کې په پراخه پيمانه سره اختلاف ولري. موږ بېرته هغې پوښتنې ته ورګرزوي چې وايي: څوك دې ووايي چې کوم عکس العمل په رښتيا مناسب عکس العمل دی؟ له بده مرغه په دغې پوښتنې کې موږ ساينس ته مخ اړولی

نه شو. نو ساینسي پوهه دهنري اثارو په ارزونې کې تر زياتې اندازې بېځایه ده. په ښکلا پېژندنه کې دېپریو په بهیر کې یوه مهمه پوښتنه داده چې هنر باید تمثیلي وي یا درامنځته کونکي دتخیل محصول وي؟ دلومړي نظر له مخې هنر باید ژوند او انساني تجربې هغسې چې دي تمثیل کړي. موږ باید دمنې یا لمر پریوتو منظره چې په طبیعي ډول انځور شوې وي په اسانۍ سره وپېژنو. موږ باید دیوه گل لوښي دگلانو په چوپ ژوند سره چې هلته هر گل دېرښه توګل شوی او گلپاڼې يې دغسې ژوندۍ او طبیعي ښکاري چې موږ دخان پر لوري کش کړي او موږ مجبوره شو لمس يې کړو، دزړه په تل کې ورته ځای ورکړو، ددویم فکر له مخې هنرمن دژوندانه دهر اړخ په اړه چې علاقمن کوي يې خان په بې اختیاره ډول افاده کوي. ایډیاگاردیگاس (Edgar Degas) وایي: "انځور باید هېڅکله نقل نه اوسي ... هغه هوا چې موږيې دپخوانیو استادانو په انځورونوکې وینو هغه هوانه ده چې موږ يې تنفس کوو." هنرمن ازاد دی هغه له خپلوشخصي میلونو او تجربو څخه تخلیق کوي، هغه دنړۍ دښکلا او کرغېړنتیا په اړه خپل احساسات ځرگندوي. شاید وښیي چې نړۍ دده په فکر باید څنگه وي. دهغه په فکر رامنځته کونکی بېحده ازادي لري چې له خپلې وسیلې نه په هغه ډول استفاده وکړي چې دهغه په گوگل کې دننه رامنځته کونکی قوه يې ورهڅوي.

ددواړو فکرونو له مخې دهنر دخاصې سوژې او ډگر په اړه پوښتنې رامنځته کېږي. ځینې خلك فکر کوي چې که هنر دژوند افاده وي هغه باید له ټول ژوند سره سر او کار ولري. ناشولت. بې لارې شوی. ریشخند کېدونکی او بېساري. ځینې بیا وایي چې هنر باید ټولنیزه دنده تر سره کړي. هنرمن باید دخپل عصر له ټولو انسانانو سره وگړېږي. نه یوازې له یوې ځانگړې ډلې سره اوس یا وروسته، نوربیا

دهنرمن په تش نامه ټولنيز مسوليت باندې شك ښكاره كوي. ټولنه تغير كوي. يو هنرمن چې په يوه نسل كې به زېږېدلى وي خو دبل نسل لپاره به تخليق كوي. پر دې دې محكوم شي چې ويې نه شو كولى خپل مهال وال خوښ كړي؟ هغه هنرمن چې خپل نقادان خوښ كړي دي په غالب گمان چې دخپلو رامنځته كوونكو قوتونو پاى ته به رسېدلى وي، ځكه چې دهغه نقادان دمنل شويو معيارونو له مخې قضاوت كوي. په واقع كې هغه هنرمن چې دنقادانو له خوا رد شوى وي ممكن حقيقي رامنځته كوونكى اوسي.

تدريس هم هنر دى. هغه خانله دښكلا خاص ابعاد لري. موږ وايو چې ښه ښوونكي په خپل كار كې هنرمن دى. داچې ددې مانا څه ده وروسته به يې وڅېړو. دلته به خپله وعده ترسره كړو چې هغه د ارزښت او اخلاقياتو دتيورۍ گانو په اړه ددريو فلسفي ښوونځيو له نظره په لنډ ډول بحث كول دي.

ايډيالستي ارزښتونه اوپوهنه

دايډيالست لپاره اخلاقيات او ارزښتونه مطلق دي. دده په فكر ښه حقيقي او ښكلى له يوه نسل نه بل ته او له يوې ټولنې نه و بلې ته په بيخكي ډول تغير نه كوي، هغه په خپل جوهر كې ثابت پاتې كېږي. هغه د انسان له خوا رامنځته شوي نه دي، بلكې په اصل كې دكايناتو دماهيت يوه برخه ده.

دايډيالست په فكرشاگرد ته بايد پائيدونكي ارزښتونه او داچې دي، دهغو له مخې څنگه ژوند وكړي، تدريس شي. ځكه چې هغه دې له هغه لالوى روح سره همغاړې كوي چې دى ورپورې تعلق لري، دى بايد درك كړي چې نه يوازې په خپله په ده باندې يا ټولنې باندې يا حتى په عمومي ډول په انسان بلكې دكايناتو په اصلي روح باندې تېرى

کوي. دهغه ارزښتونه یوازې هغه وخت تر هغې اندازې مهم کېږي چې هغه په نهایت کې دکایناتو له روحي نظم سره تړاو پیدا کړي. هغه نظم چې ښووونکی یې زده کوونکو ته روښولی شي.

دایډیالست په فکر بدي نیمګړې نیکي ده نظر دې ته چې په خپل ذات کې مثبت څیز وي. هغه له بد تنظیم او دسیستم له نه شته والي څخه پیدا کېږي چې په کایناتو کې تر اوسه هم شته. څنګه چې موجود روح خپل ځان وار په وار په کایناتو کې څرګندوي. نړۍ به نوره هم عقلي اولې پوره وګرزي او بدي ورو ورو له منځه لاړه شي. په حقیقت کې دیوه ایډیالست ښووونکي لپاره دهېڅ فکري ښوونځي له نظره بدماشومان نه شته. بلکې یوازې هغسې ماشومان شته چې دکایناتو له اساسي اخلاقي نظم نه یالرې غورځېدلی دی یا یې پوره درك کولی نه شي.

افلاتون پر دې نظر و چې ښه ژوند یوازې دنیکې ټولنې په داخل کې ممکن دی. په خپل جمهوریت نومي اثر کې ښه ټولنه هغه بولي چې دفیلسوفانو پاچایانو دیوې ډېرې خاصې متقي ډلې له خوا چلوله کېږي، هېڅکل څرګنده کړه چې فرد خپل پوهاوی او ښه کار ونه له ښه دولت نه زده کوي چې دی دهغه یوه برخه ده. دکانت په نظر مطلوبه ټولنه هغه ده چې هلته انسانان یو بل دغایې په حیث ګڼي نه دوسیلې په حیث. دهغه مشهور "مطلق شرط" (Categorical imperativre) وایي چې موږ باید پر دې عمل وکړو چې زموږ فردي اعمال لکه دطبیعت عالمي قانون په شان اوسي چې هغه ټول انسانان په ورته شرایطو کې سره ونښلوي.(۴)

---

(۴) کانت خپل "مطلق شرط" یا "قطعي ضرورت" په دغو الفاظو کې بیان کړی " په دې ډول عمل وکړه چې ستا دارادې څرګندونه دیوه عالمشمول قانون لپاره داساس په حیث په مهم ډول دتطبیق وړ کېدلی شي." ژباړونکی

که داسې وګڼو چې هېڅ څوك نه غواړي دهغه ناوړه کړه وړه عمومي شي موږ به له هرچانه ددې هیله وکړو چې دکانت د وینا له مخې له بدې کولو نه ډډه وکړي. هغه وخت چې یو زده کوونکی ناوړی سلوك کوي ښووونکی به یې وپوښتي چې که هرڅوك دغسې وکړي څه به پېښ شي؟

ایا دی دځپلو همزولو لپاره ښه سر مشق پرېږدي چې هغوی هماغسې وکړي؟ (ښووونکي دې هم له ځان نه وپوښتي چې دی په ځپله هم دځپلو زده کوونکو لپاره ښه مثال دی چې هغوی یې پیروي وکړي!.) دانضباط ماتول دځان ځاني دښې په شان ګڼل کېږي چې باید دهغو اخلاقي اصولو له مخې مجازات شي، چې دمهال په بهیر کې دکلتور یوه برخه شوې ده. دایډیالست په فکر ددغو اصولو ریښې په مذهب کې لږ تر لږه په دغه نظر کې دي چې وايي ژوند تل ترتله دی. په دې اړه هرمن هورن (Herman Horne) یوه ښکلې فقره لري چې د ایډیالزم دغه روان حال پر دې ډول څرګندوي.

" هېڅ انسان هېڅکله تول هغه نه دی چې کېدلی شي . دهغه هدف دهغه په ژوند سره پای ته نه رسېږي. نه هم دی په مصرفه شوې نړۍ کې ژوند کوي. نه عمر له منځه ځي، نه رواج مړاوی کېږي، نه د فیلسوف دحقیقت مینه. نه دهنرمن دښکلا مینه یادولي دتقوا مینه. تل هلته نورڅه شته چې زده شي او وکړل شي انسان ځپله اراده چې یوه شي خوند واخلي ترسره کړي. دځپل ژوند دنامعلومو کلونو په دورونو پوړې نه محدوده کوي. دهغه پلاتونه دمرګ درز نښلوي، هغه پای ته نه رسېدونکی وخت غواړي"

ریلستي ارزښتونه او پوهنه

ریلستان له ایدیالستانو سره پر دې کې یو دی چې اساسي ارزښتونه په بیخکي ډول دایمي دي خو دوی په خپل منځ کې په خپلو دلایلو کې چې ولې دغسې سوچ کوي سره وران دي. لرغوني ریلستان د ارسطو په شان فکر کوي چې دغسې عالمشمول اخلاقي قانون چې دعقل لپاره میسردی شته چې هغه پر موږ تولو باندې دعقلي موجوداتو په شان واجب التعمیل دي. عیسوي مذهبي ریلستان وایي چې موږ له عقل نه په استفادې سره ددغه اخلاقي قانون په ډېر څه پوهېږو خو دوی پر دې ټینګار کوي چې دغه قانون دلوی څښتن له خوا تثبیت شوی او هغه موږ ته عقلي قوه راکړې چې په هغې درك وکړو. موږ به وکولی شو چې دغه اخلاقي قانون له اسماني مرستې نه پرته درك کړو، خو څنګه چې زموږ طبیعت په اصلي ګناه(original sin) (۵) سره لړل شوی دی. موږ هغه دلوی څښتن له مرستې نه پرته عملي کولی نه شو.

ساینسي ریلستان د ارزښتونو په اړه تر طبیعت نه اخوا تائید نه مني. دوی وایي چې ښه هغه څه دی چې موږ له خپل چاپیریال سره

---

(۵) - اصلي ګناه: ددغه حقیقت یوه نښه ده چې وایي ټول انسانان دګناه کولو توان لري او زموږ په طبیعت کې غته نیمګړتیا شته. دعیسوي تعلیماتو له مخې "اصلي ګناه" هغې استعارې ته اشاره ده چې د انجیل دیوې کیسې په قرار ادم (ع) له منې خوړلو سره دجنت له لطف نه محروم شو دبد یو دغه غوښتنې چې داصلي ګ... ۱۰ه خلاصه شوی دی، خلك دې ته هڅوي چې هغه څه وغواړي چې دغوښتلو ضرورت یې نه لري او دلزوم په وخت کې دهغو د تر سره کولو لپاره له زور او شدت نه کار واخلي. دعیسوي نظر له مخې ډله ییز تشدد چې ددولتونو له خوا دیوه بل پر ضد ترې نه استفاده کېږي دهمدغه اساسي فردي طبیعت ښکارندوی دی، څکه چې دولتونه له افرادو څخه جوړ دي. یوازې هغه وخت چې افراد تغییر وکړي، دولتونه به تغیر وکړي، ډیوډزیګلر، څګ، سوله او نړیوال سیاست، لویدیځ واشنګټن پوهنتون خپرونه، ۱۹۸۷، ۱۱۲، مترجم.

متوافق کوي او بد هغه چې موږ ترینه بیګانه کوي، څنګه چې هم انساني طبیعت او هم فزیکي طبیعت ثابت دي هغه ارزښتونه چې یو له بل سره متوافق کوي هم ثابت دي. دا سمه ده چې اجتماعي موسسې او کړه پـه بېلـو بېلو برخـو کـې پـه ډېره انـدازه تغیرکوي. خو انسـاني ارزښتونه په هماغه ډول په خپل حال پاتې کېږي، په داسې حال کې چې انسـان د ایډیالستانو په فکرپوره کېدونکی دی ریلستان هغه دنیمګړي په شان ګڼي

ریلستان وایي چې ښووونکی باید خپنې پوره تاکل شوي ارزښتونـه ابلاغ کړي، کوم هغـه اساسي اخلاقي او دښکلامعیارونه چې موږ یې ماشومانو ته تدریسوو باید پـه موقتي موضوعـاتو سره متاثر نـه شي. ماشومان باید دهغه څه په اړه چې په افاقي ډول ښه او ښکلي وي د سم او ناسم ماهیت پـه څرګند ډول زده کړي اوپـه دې کـار کـې داخـلاق او ښکلا په طرز کې تغیرات په نظر کې ونه نیسي

لرغوني ریلستان ټینګار کـوي چې ښوونځي ګانـې پـه موضـوع بانـدې پـه تمرکزسـره دغسـې افـراد وړانـدې کـړي چې دهـرڅه پـه اړه معلومات او له هرشي سره علاقه ولري اوپه ارسطویي حس سره اعتـدال خو ښووونکی اوسي. ماشوم ته باید وښودلـه شي چې دعـالمي مطلقو معیارونو لـه مخې ژوند وکړي ځکه چې هغه څه چې حق اوسم دی د انسان لپاره په عمومي ډول سم دي، نه یوازې دیوه خاص نژاد او ټولنې دغړو لپاره دماشومانو لپاره مهمه ده چې ښه عادتونه غوره کړي. ځکه چې نیکي انسـان تـه په اتوماتیکي ډول نـه ورځي، بلکې هغه بایدزده کړه شي. خینې عیسوي مذهبي ریلستان وایيّ چې طبیعتي اخلاقیات غیر کافي دي، ځکه چې انسان ددې لپاره خلقّ شوی دی چې له طبیعت نه واوړي او ترینه اخوا لاړشي. داخلاقي پوهنې حقیقـي مقصد دروح ژغورنه ده.

ماشوم ته باید ور زده کړل شي چې خپل روح دفیض او زړه سواندي په حال کې وساتي. یانې داچې له اسماني فیض څخه ډك او له فاني ګناه څخه پاك وي. هغه باید نیکي وپالي او بدي ته شا کړي، نه یوازې له دې امله چې عقل دغسې حکم کوي، بلکې له دې امله هم چې دا دلوی څښتن اراده ده چې دی باید همدغسې وکړي.

عیسوي مذهبي ریلست هم دانسان اراده او هم دهغه عقل روزي، لوی څښتن که څه هم ژغورل کوي فرد باید فیصله وکړي چې مني یا ردوي یې. نو باید په اراده دې "معتاده کړي" چې ښه انتخابونه وکړي. څنګه چې دانسان طبیعت په اصلي ګناه سره لړل شوی دی، پوهنه په اساس کې سموونکې رول لري چې باید ویې لوبوي. ټینګ انضباط په کار دی چې ناوړي عادتونه له منځه یوسي او ښه عادتونه وروزي، خو عقل واکمن نه دی. په حقیقت کې دځېزونو په ماهیت پوره پوهاوی ترعقل نه اخوا میسر دی او موږ باید په عقیدې باندې ډډه وکړو چې هلته مو ورسوي. عقل باید دعقیدې ملا وتړي خکه لوی څښتن هغه موږ ته ددې لپاره راکړی چې موږ هغه په ښه ډول پېژندلی شو.

ساینسي ریلست وایي چې سم او ناسم له طبیعت نه زموږ په پوهاوی سره پیداکېږي، نه له مذهبي پرنسیپونو څخه، اخلاقیات باید په هغه څه ډډه وکړي چې علمي پلټنو هغه دانسان لپاره دژوېو د ډېر عالي نوع په ډول ګټور بللی دی. ناروغي بدي او روغتیا نیکي ده، موږ باید نیکي ته وده ورکړو، په دې لارې سره چې دخپل ارثي جوړښت دښه کولو لپاره ګامونه واخلو او دخپلې هستوګنې دچاپېریال دسمولو په موخه په بدۍ باندې غلبه وکړو.

زه دریلستي ارزښتونو دغه لنډ بیان دهري براوډي (Harry Broudy) له دغې پوښتنې سره پای ته رسوم چې وایي: ژوند به څنګه په افاقي او نفسي ډول ښه شي؟" دهغه په فکر ددغې پوښتنې ځواب په "ځان ـ

روزنه" کې دی. یانې دفرد دظرفیت په هغسې روزنه کې چې هم دتجربې په عقلانې او هم اخلاقي ډګرونو کې تل پائیدونکي ارزښتونه لاسته راوړي. " دا دپوهنې لپاره دفرد له خوا دهغه دخپل مهال تر ټولو ښو او اصیلو کلتوري منابعو دمختص کولو مانا لري

ددې مانا دانساني ژوند په هر اړخ کې دپوره ماهر کېدل دي. (خو) دغسې مفهوم شته چې په هغه کې مسلې او خوابونه نه زاړه او نه نوي دي. دا هغه مفهوم دی چې په هغه کې له مهال څخه ازاد دغسې جوړښتونه پراته دي چې دعالمي رښتین تویونو په بڼه له مهال څخه په ازاد بصیرت کې څرګند شوي دي".

پرګماټیستي ارزښتونه او پوهنه

دپرګماټیست لپاره ارزښتونه نسبي دي. اخلاقیاتي او اخلاقي قوانین دایمي نه دي. بلکې هغه باید څنګه چې کلتورونه او ټولنې اوړي را اوړي هم حتمي ده چې تغیر وکړي. په دې برسېره ددې ادعا نه کېږي چې اخلاقي ارزښتونه له یوې میاشتې نه بلې ته تغیر کوي. له دې نه مقصد دادی چې هېڅ مفهوم باید له هغوشرایطو نه غیر چې په کې پرې عمل کېږي په عالمي ډول په حتمي ډول دتطبیق وړ ونه ګڼل شي. "ته باید ونه وژنې" یو مطلق پرنسیپ نه دی، ځنې وخت به دابه وي چې وژل وکړې ددې لپاره چې دبېلګې په توګه یاله خپل ځان نه دفاع وکړې یا دبل چا ژوند وژغورې. ماشوم باید زده کړې چې سختې اخلاقي پرېکړې څنګه وکړي، نه ډېرو ټینګو ایستل شویو پرنسیپونو ته په رجوع سره بلکې په دغسې پرېکړې سره چې هغه به دانسان لپاره په کوم عملي ګام سره تر ټولو ښې پایلې راوړي.

پرګماټیستان موږ ته په ټینګه وایي چې دخپلو ارزښتونو وړتیا په هغه ډول سره وازمییو لکه چې دخپلونظریو وړتیا ازمییو. موږ باید په انساني مسایلو باندې په علمي ډول او دبېطرفۍ په روحیې سره نظر واچوو او هغه ارزښتونه غوره کړو چې هغه به ممکن په غالب احتمال سره حل کړي. دغه ارزښتونه باید له پورته نه پر موږ باندې ونه تپل شي. په هغوباندې دې وروسته له دې چې افاقي شواهدو په اساس ازاد او خبیر بحث شوی وي موافقه شوې وي.

څومره چې یوه ټولنه لاپېچلې کېږي هغه په هماغه اندازه له فرد نه غټې غوښتنې کوي. خو پرګماټیست دفردیت هره هغه مفکوره ردوي

چې په ټولنیز ښکلیلاک باندې اوړي دی هر هغه ټولنیز نظم هم ردوي چې دیوه شخص فردیت زیبښي. ډووي دفردي فکر او ډلې تائید د "بحراني مشغولتیا" (critical engagement) په نامه یادوي. هغه مطلوبه ټولنه چې دی یې په نظر کې لري له دغسې خلکو نه جوړه ده چې هغوی به سره له دې چې په خپلواك ډول دفکر کولو زړه ورتیا لري، ځانونه له خپلې ډلې سره تړلي ګڼي.

ویلیم جیمز وایي چې "په مطلق باندې زما عقیده باید زما دنورو عقایدو لپاره دمبارزه کولو چیلنج اوسي." هغه "زما له نورو هغو حقیقتونو سره ټکر کوي چې هېڅکله نه غواړم هغه په دغه سبب سره ترك کړم." دپرګماټیسټ [illegible] ـیرك داسې دی چې دجیمز په قول دهغه دکتورین "زمونږ تیوریګانې [illegible] ـستوي." او که نور څه نه وي" دلوی ښېښتن لپاره زمونږ پلټنه پراخوي [illegible] ـو دپرګماټیسټ اخلاقي دلیل په څه کې پروت دی؟ جیمز دهغه دکتورین په خپلې ابتکاري طریقې سره دغسې بیانوي: پرګماټزم "په واقعیت کې په هېڅ ډول نه تعصبونه لري. نه بندیزي جذمي اصول. نه دغسې وچ اصول چې هغه به ثبوت وګڼل شي. هغه پوره ورین تندی لري. هغه به هرډول فرضیه وبولي، هر راز شواهد به وګوري. دهغه دحقیقت یوازینی ازموینه داده چې کوم څه تر ټولو ښه تر سره کول کوي. کوم څه د ژوند له هر اړخ سره ښه اړخ لګوي او کوم څه دعمومیت دتجربې له غوښتنو سره ترکیب جوړوي. ته وینې چې هغه څومره دموکرات دی. دهغه سلوکونه متحول او ډول ډول دهغه سرچینې شتمنې او نه تمامیدونکي او دهغه پایلې ددغسې دوستې دي لکه دمور طبیعت چې وي."

ددغو دوو فصلونو په پوهنه کې دفلسفې دځینو ایډیاګانو ونډه وښودله. په دغو ونډو باندې به په راتلونکي فصل کې دپوهنې دتیوری ګانو په اړه لږ څه اوږد بحث وشي. په هغو کې به په خپله دمربیانو

نظریې هم وکتلی شي. دغه تیوری ګانې که څه هم په هغو فلسفي موضوعګانو پورې تړلي دي چې ومو کتلې له هغو موضوعګانو څخه بحث کوي چې د پوهنې واقعي تمرین ته مختصې دي.

دریم څپرکی

دپوهنې او سنۍ تیورې ګانې

د "تیوري" کلمه دوه اساسي ماناوې لري. هغه هسې فرضیې یا دفرضیو هغه ټولي ته ویل کیږي چې په مشاهدې یا تجربې سره تائیده شوې وي. لکه دجاذبې تیورۍ. هغه داسې هم دمنظم سوچ وهلو یا دمنسجمو فکرونو دیوه ټولي لپاره بل عام نوم دی. په لومړني مفهوم سره ددغې تیورۍ په اړه پوهنه دنورو انکشافاتو انتظار کوي او موږ به په څلورم فصل کې دهغې په اوسنۍ برخې باندې رڼا واچوو. دتیورۍ ددوهم مفهوم په اړه پوهنې دتائید وړ یو خرۍ معلومات غوند کړي دي.

په دغې برخې کې به په هغو څلورو پوهنیزو تیوریو وغږیږم چې دریفورم پروګرامونو ته منتج شوي دي. دغه تیورۍ ګانې که څه هم له منظمو فلسفو څخه راوځي خاصې ځانګړتیاوې لري ځکه چې هغه دپوهنې په بیسارو تجاربو سره تر ډېره حده پورې اغېزمنې شوي دي. دپوهنې په اړه دتفکر په دوو طرزونو د ښته والي فلسفه او تحلیل باندې به وروسته په بېلو بېلو فصلونو کې وغږیږم. په امریکې کې دپوهنې هغه لومړۍ تیورۍ چې تر ډېره حده پورې یې ځان ته پام اړولی و. دترقۍ یا وړاندې تګ فلسفې (progressivism) په نامه یاده شوه. د وړاندې تګ یا مترقي فلسفه چې اوس به یې بیان وشي دپوهنې په ډګر کې په انقلابي قوت سره هسکه شوه. ویې غوښتل چې دکلونو کلونو تمرینونه په دغسې نوې ډوله پوهنې سره بدله کړي چې په اجتماعي تغیر او دسلوکي ساینسونو په موندنو باندې بنا وي. دمترقي خوځښت

قوت او هغه خپروني چې دهغه په اړه وشوې دهغه پر ضد. انقلاب لیاره ډگر هوار کړ له سره ژوندی شوې محافظه کارې دمترقینو له حد نه ډېر وړاندې تگونه محکوم کړل په همدې مهال کې چې دهغوی خینې اعتدالي پروگرامونه یې غوره کړل. دغه خوځښت دتل ترتله توب فلسفې (perennialism) په نامه باندې یادشو. زه به اوس دلته په هغه بحث وکړم څکه چې دهغه اساسي موضوعات دمترقي تیوری نه دمخه بیاز شوي وو.

دتل ترتله توب فلسفه

تل ترتله توب پالان (parennialists) دنوي توب او اوښتون په اړه دتېنگار پرځای په مطلقو پرنسیپونو باندې زور اچوي ددوی په فکر دسترو تولنیزو بدلونونو سره سره تل ترتله توب تر اوښتون نه ډېر حقیقي دی هغه دیوه ایډیال په حیث لا مطلوب هم دی. دمخ په زیاتېدونکي بې یقیني توب او لږ پاینښت توب په نړۍ کې بل هیڅ څیز به دومره گټور نه وي لکه چې په پوهنیز سلوك باندې دپوهنیزې غایې او ثبات په اړه تینگښت به وي. دتل ترتله توب فلسفې اساسي اصول به زه دلته تر شپږو نومونو لاندې وگورم.

دانسان ماهیت د اوړېدونکو چاپېریالونو سره سره په ټولوخایونو کې یوشان پاتې کېږي. نو پوهنه باید دهرځای لپاره هماغه یوه اوسي. پردې اړه رابرت هچنس (Robert Hutchins) لیکي - دیوه تابع مدني فرد دنده ممکن له یوې ټولنې نه وبلې ته توپیر ولري. خو دانسان په حیث د انسان دنده به په هر مهال کې یو شان وي، څکه چې هغه د انسان په حیث دهغه له طبیعت نه راولاړیږي. دپوهنیز سیستم مقصد په هر مهال او هرې ټولنې کې چې هلته یو سیستم وجود لرلی شي. یو شان وي. دغه مقصد دانسان په حیث دانسان سمول دي"

یا دمارتمر ادلر (Mortimer Adler) په الفاظو: "که انسان عقلي حیوان او دتاریخ په ټول بهیر کې په طبیعت کې ثابت وي له کلتور یا مهال نه پرته په هر پوهنیز پروګرام کې خینې نه اوړېدونکي خاصیتونه باید موجود وي."

پوهه هم په هرځای کې یوشان ده، که نه وای پوهانو به په هېڅ ځیز باندې هېڅکله سره توافق کړی نه وای. نظر البته بېل دی، په نظر باندې انسانان ممکن سره جوړه ونه کړي. خوکله چې پرې جوړه وکړي هغه بیا پوهه کېږي. داسمه ده چې دپوهې حاصلول اسان کار نه دی او خینې ماشومان میل لري چې د زده کړې سره مقاومت وکړي. دا هم سمه ده چې خینې ماشومان تر نورو په اوږده موده کې زده کوي، خو دا بس ددې مانا لري چې موږ باید له هغوی سره ډېر وخت تېر کړو. تل ترتله توب پالان پوښتي چې ایا کله چې موږ ماشومانوته نظر دې ته چې دعقلاني انکشاف په اساس ترقي ورکړو دعمر له مخې یې ورکړو موږ دبرابرې ناسم نظر نه تشویقوو؟ ایا دا محتمله نه ده چې هغوی به دخان درناوی لوړه درجه په دې وګڼي چې پوه شي دوی دغه پرمختګ دهغو ازموینو په تېرولو ترلاسه کړې لکه چې همزولو یې تر لاسه کړی دی؟

څنګه چې عقلیت د انسان ډېر لوړ خاصیت دی دی بایدله هغه نه په دغسې ډول کار واخلي چې خپل انسیاقي طبیعت په عمدي ډول دغوره شویو مقاصدو له مخې پر تنظیم کړي. انسانان ازاد دي خو دوی باید دا زده کړي چې خپل عقل وروزي او خپل هوسونه کنترول کړي. کله چې یو ماشوم په زده کړه کې نه بریالی کېږي ښوونکی باید په ناوړې چاپېریال یا دېښمنو په بدمرغه روحیاتي بهیر باندې ملامتي وانه چوي. ددې پر خلاف دا دښوونکي دنده چې د زده کړې په برابر کې اساساً په عقلاني لاره سره چې هغه به دټولو زده کوونکو لپاره یو شان وي په دغو کمزوریو باندې غالب شي داسې هم ښوونکي باید بې دسپلینه نه

وي په دې دليل چې يوازې په دې ډول به شاګردله خپلو تشنجاتو نه خان خلاص کړي او خپل رښتياني ځان به څرګند کړي. هېڅ زده کوونکي ته بايد اجازه ورنکړل شي چې خپله پوهنيزه تجربه په خپله وټاکي څکه چې کوم هغه څه چې هغه يې غواړي ممکن هغه نه وي چې هغه يې بايدولري.

دا دپوهنې دنده ده چې دتل ترتله حقيقت پوهه تلقين کړي. دهيچنس دمشهور نطق له مخې "دپوهنې ضمني مفهوم تدريس دی، دتدريس مفهوم پوهه ده، پوهه حقيقت دی، حقيقت په هر ځای کې يوشان دی. نو پوهنه بايد په ټولوځايو کې يوشان وي." پوهنه بايد هڅه وکړي چې فرد له نړۍ سره لکه چې ده متوافق نه کړي بلکې له هغه سره يې متوافق کړي چې حقيقي دی. له رښتين توب سره تطابق دزده کړې اصلي غايه ده.

پوهنه دژوند تقليد نه بلکې دهغه لپاره تياری دی، ښوونځی به هېڅکله "رښتينی ژوند حال" نه وي. نه بايد وي ښوونځی دماشوم لپاره دغسې يو مصنوعي ترتيب دی چې دی هلته دخپل کلتوري ميراث له ډېرو ښو کارنامو سره روږدی کېږي. دهغې دنده داده چې ددغه ميراث درک وکړي او څه وخت چې ممکنه وي په دغو کارنامو باندې په خپلو کوښښونو سره څه ورزيات کړي.

زده کوونکي ته بايد ځينې هغه بنسټيز مضمونونه تدريس شي چې هغه به دنړۍ له ترتله توبونو سره روږدی کړي، هغه بايد هغو زده کړو ته کش نه کړل شي چې په هماغه مهال کې مهم ښکاريدل. هغه ته بايد دې اجازه هم ورنکړل شي چې هغه څه زده کړي چې په يوه خاص مهال کې هغه ته زړه راکښونکی وي. دی بايد دخپلې ژبې، نورو ژبو تاريخ، رياضياتو، طبيعي علومو، فلسفي اوښکلو هنرونو زده کړه وکړي او دا په دې چې" ديوه عقلي حيوان بنسټيزه پوهنه دهغه دعقلي قوتونو

سپلین او دهغه دعقلاني استعداد یا ددماغ تشکیلوي" دغه دسپلین دلبرالي فنونو. دلوستلو. اورېدلو. لیکلو او ویناکولو دفنونو له لارې او خامخا دفکر کولو له لارې حاصلېږي. ځکه چې انسان یو ټولنیز او همداراز یو عقلي حیوان دی او دهغه عقلاني ژوند په هغې ټولنې کې کېږي چې هغه یوازې د انساني مفاهمې له لارې میسرېدلی شي. دغه فنون چې تل دنظم او دسپلین تمثیل کوي. دلبرالي یا عمومي پوهنې جوهر تشکیلوي" حرفوي. صناعتي او پوهنې ته ورته نور ډولونه به هم په کې شامل وي. په دې شرط چې دهغوی تدریس په عقلاني لحاظ سم وي. خو ښوونځی ددې لپاره نه ده چې دحرفوي زده کړې لپاره روزنه وکړي ښه به دا وي چې هغه په ساحه کې تمرین او عمل کوونکو ته پرېښودل شي. داسې هم ښوونځی باید دټولنیزو سمونونو په موخه سیاسي تبلیغونه ونه کړي، دموکراسي به هغه وخت پرمخ ولاړه شي چې خلکو یه په سم ډول تعلیم کړی وي نه له دې امله چې هغوی ته به تعلیم ورکړل شوی وي چې دټولنیزو سمونونو لپاره پارونې وکړي.

زده کوونکي دې دادبیاتو. تاریخ. فلسفې او ساینس ستر اثار ولولي چې په کومو کې چې انسانانو دتاریخ په بهیر کې خپلې ډېرې لوړې هیلې او کارنامې څرګندې کړې دي. یو زده کوونکی دهغو په لوستلو سره هغه حقیقتونه زده کوي چې ډېر مهم دي تر هغو نه چې دی یې دخپلو علاقمنیو له مخې یا دخپل مهال په ډګر کې په نتوتلو سره ترلاسه کوي. مارتمر ادلر دغه فکر څومره ښه په لنډ ډول ادا کړی دی."

"که چېرې فلسفي عقل او همداراز علمي پوهه موجوده وي، که لومړنی له دغې بصیرتونو او نظریو څخه جوړه وي چې له یو وخت نه بل ته لږ تغیر کوي اوکه وروستی حتی ډېر پائیدونکي مفهومونه او نسبتاً ثابت میتود هم ولري. که چېرې دادبیاتو ستر اثار او همدا راز فلسفه دانسان له دایمي اخلاقي مسلو نه غږېږي او داتانانو هغه

عالمي فکرونه افاده کوي چې په اخلاقي مسلوکې نغښتي دي. که دغه څېزونه همدغسې وي نو دلرغونو او منځنیو او همدا راز داوسنیو عصرونو ستر کتابونه دپوهې او عقل غته زېرمه ده. دکلتو دغسې یوه عنعنه چې باید هر نوی نسل ورسره اشنا کړي. ددغو کتابونو لوستل دلرغونپېژندنې دمقصدونو لپاره نه دي. علاقمنې دلرغونپېژندنې یا فیلالوجیکي نه ده بلکې دغه کتابونه باید ولوستل شي خکه چې هغه اوس هغسې له عصر سره برابر دي لکه هغه وخت چې لیکل شوي وو او دا چې کوم هغه مسایل چې دوی پرې بحث کوي او هغه ایډیاګانې چې دوی یې وړاندې کوي ددایمي او پای ته نه رسېدونکي پرمختګ دقانون تابع نه دي"

دتل ترتله توب پالونکو په فکر د ډېرو امریکایي خوانانو دماغونو په عقلاني موضوعاتو کې تمرین هېڅکله کړی نه دی. خکه چې په خپله بڼوونکي تر ډېره حده پورې بې تفاوته دي او میدان ژر پرېږدي. دا ډېره اسانه ده چې شاګردانو ته ددوی په کام او دا چې دوی په خپله څه شی غواړي درس ورکړل شي. که موږ دماشوم سطحي تمایلاتو ته اجازه ورکړو چې وټاکي څه شی غواړي زده کړي نو موږ به په واقع کې ددې خنډشولو چې هغه خپلو حقیقي استعدادونو ته انکشاف ورکړي. خان درك. خان دسپلین غواړي او خان دسپلین یوازې په باندنې دسپلین سره ترلاسه کېږي. هغه لوړې علاقمنې ادبي، هنري او مذهبي چې یو یادوه یې په هر یوه کې په پراته ډول شته بې له سخت زیار او بې پر کار اچونې څخه ته غوړېږي. دا ډېره اسانه ده چې په دغو سمتونو کې دماشوم استعدادونه لرې وګنو. ولې هریو په ځینو عقلاني ډګرونو کې پڅا نه کړو؟ په یقین سره چې دا لاډېرلوړ مقصد دی نظر دې ته چې په عقلاني معمول توب باندې بسیا وکړو او دغسې معمولي توب په غلطه له فردي ازادی سره برابر وګنو

دتل ترتله توب په فلسفې انتقادي بحث

تل ترتله توب پالان ممکن پر دې وتوانېږي چې "عقلاني ارستوکراسي" ته وده ورکړي او خپل تعليمات دسترو کتابونو پخواني عنعنې پورې محدوده کړي، دوی ددې په قدر کولو کې ناکامېږي چې که څه هم دېرشاګردان هغه خاص عقلاني استعدادونه نه لري چې دتل ترتله توب فلسفه پرې ټېنګار کوي، دوی سره له دې هم ښه مدني افراد او مولدکارکوونکي کېږي. دا چې دوی په هغه ډول سختې اکاډميکي روزنې لاندې ونيول شي لکه هسې چې دپوهنتون ور شاګرد نيول کېږي ددې مانا لري چې په دغه توپير باندې سترګې پټې شي او ممکن دهغوی شخصي انکشاف زخمي کړي. په واقع کې دغسې تمرين ممکن دهغو اوصافو لپاره خنډ وګرځي چې دهغو اکاډميکو اوصافو په اندازه ارزښتناك وي چې دوی يې ممکن په ښوونځي کې ترلاسه کړي. عقلاني استعداد دانسان دشخصيت بس يو اړخ دی. عقلي سلوك که څه هم

دانسان دېرمختګ لپاره حتمي دی مو ږ زغملی نه شو چې دفرد هيجاني او بېجوړي خوا تابع وګرزول شي.(۶)

(۶) په تل ترتله توب فلسفي باندې به ډېر نور انتقادونه هم وشي. خو هغه د رقيبو نظريو په اصولو کې راغلي چې په همدغه فصل کې خلاصه شوي دي. هرچېرته دانسان دطبيعت ديوشان والي په اړه به دلته دانسان پېژندونکي کلايد کلوك هان (clyde kluckhohn) خوابيه وينا راوړم: "هر انسان په څينو خواوو کې (۱) دټولو نورو انسانانو غوندې دی، (۲) دځينو نورو انسانانو غوندې دی. او (۳) دبل هېڅ انسان غوندې نه دی"

د پرمختګ فلسفه

دنولسمې پېړۍ په اوښتوسره يو شمېر مربيون دعنعنې پوهنې د افراطي اصول پالنې پرضد چې په سخت دسپلين، غير فعاله زده کړې اوبې هدفو جزئياتو باندې يې ټينګار کاوه پاڅېدل. فرانسس پارکر (Francis Parker) لا د ۱۸۷۰م په لسيزې کې دښوونځي دسمونونو غوښتنه کوله چې وروسته جان ډووي پرهغو بيا نظر واچوه او تر فارمول لاندې يې راوستل. خو د ډووي مهم اثر دسبا ښوونځي تر ۱۹۱۵م پورې خپور نه شو او څلور کاله نورهم تېر شول چې دمترقي پوهنې ټولنه (Progressive Education Association) جوړه شوه. په دې ډول دپرمختګ فلسفه پخوا تردې چې اتريې محسوس شي ددېرشو کلونو لپاره په حرکت کې وه. دغه فلسفه په خپل لومړني پړاو کې تر ډېره حده پورې فردپاله وه. چې دخپل عصر ضد دود يې ښودله. په همدغه وخت کې يې دکولمبيا دپوهنتون ويليم کلپاترک (William Kilpatrick) ځانته کش کړ. دپرمختګ فلسفه دستر اقتصادي کساد (depression) له پيل سره داجتماعي بدلون په حرکت باندې زور واچوه او پردې ډول په فردي انکشاف باندې له خپل لومړني ټينګار نه تېره شوه او پر ځای يې دغو ايډيالونو پلوي پيل کړه لکه" همکاري". " شريکول" او "تطابق"

په همدغه مهال کې جان چايلډز (John Childs)، جارج کونټس (George Counts) او بايډبوډ (Boyd Bode) دهغې په خوا کې ودرېدل ډېر وخت کېږي چې دمترقي پوهنې ټولنه له منځه تللې ده او دغه حرکت هغه وخت غټ ټکان وخوړ چې شوروي اتحاد دسپوتينک (sputnik) په نامه

خپله مصنوعي سپوږمۍ څرګنده کړه. (۷) خود پرمختګ فلسفه تر اوسه هم بنایسته اغېزه لري او دغه اغېزه د دغو هم مهالو څومربیونو په واسطه محسوسه ده.

د پرمختګ فلسفې له پرګماتزم څخه دغه نظر اخيستی دی چې وايي تغير د حقيقت جوهر دی. نه تل ترتله توب د پرمختګ فلسفه په خپل صاف شکل سره څرګندوي چې پوهنه تل د انکشاف یوه عمليه ده او هغه بايد دې ته تياره وي چې د نوي پوهې او په چاپېريال کې د بدلونونو په رڼا کې خپل ميتودونه او خپل سيستونه متعادل کړي. د پوهنې خاص صفت بايد د نيکي. حقيقت او ښکلا د دايمي معيارونو په تطبيق سره ونه تاکل شي ،بلکې پوهنه بايد د تجربې د دايمي بيا رغونې په مطالعې سره معينه شي د دوي وايي" موږ بايد د پوهنې تخنيکي تعريف ته ورسېږو او هغه د تجربې بيا تنظيمونه يا بيا رغونه ده چې د تجربې په مانا کې زياتوالی راولي او هغه قابليت ډېروي چې په هغه سره د وروسته تجربې بهير اداره کړي" خو د پرمختګ فلسفې د خپل انکشاف په بهير کې پر دې پيل وکړ چې خپل خاص نظرونه راڅرګند کړي چې شپږ به يې زه دلته راوړم .

[7] د انتقادونو ډېره غنه برخه په پرمختګ فلسفې باندې حواله شوې ده. خو هېڅ وخت هغومره غښتنه لکه د مخلوط تعجب او تحقير په هغو شپو ورځو کې چې شوروي سپوتنيك هوا ته وتوغول شود. امريکايانو ټينګ باور درلود چې شوروي پوهنه غير دموکراتيکه. زوړواکه او نويې اثرده، خو دغه بری به په ساينس او تکنالوجۍ کې څنګه شرح شي" د ښل به دا وي چې امريکايي ښوونځيو ماشومانو ته چې درس ورکاوه له حده ډېره توجه کړې او مضامينو ته چې يې ورته ښوول له حد نه ډېر لږ پام اړولی دی" د ماشوم محوريت" پر ضد ټينګ عکس "العمل وښودل شو د "ماشوم محوريت" له پرمختګ فلسفې سره بنوخانې پېژندل شوی و. ويل کېده چې ښځې ډېروخت کېږي چې امريکايان د خپلو ماشومانو په وړاندې کې سست شوي. ملت د نرمۍ پر لوري روان دی، خو ساتوب بايد متوقف شي

پوهنه باید په خپله ژوند وي، نه دژوند لپاره تیاري. دذکاوت خاوند له تجربې تغیر او بیا رغونې سره سر او کار لري، ماشوم باید د زده کولو په هغسې شرایطو کې داخل شي چې دهغه له عصر سره مناسب او دهغه له تجاربو پر لور متمایل وي. چې په غالب احتمال وروسته په لوی والي کې به ورسره مخامخ شي.

زده کړه باید دماشوم په علاقمنې پورې په نېغ ډول تړلې شوی وي، مترقي مربیون د "تول ماشوم" مفهوم دهغه مفهوم په ځواب کې وړاندې کوي چې دوی یې دماشوم دطبیعت یوارخیز تعبیرونه گڼي. کلپاترك په "ماشوم . متمرکز" ښوونځی پلوي کوي چې په هغې کې د زده کړې عملیه په عمده ډول دانفرادي ماشوم له خوا تاکل کېږي. دده په فکر یو ماشوم په طبیعي ډول غواړي هغه څه زده کړي چې دده په علاقمنتیا پورې اړه ولري یا داسې ښکاري چې هغه به دهغه مسایل حل کړي. په عین حال کې دی په طبیعي ډول متمایل دی له هر هغه څیز سره مقاومت وکړي چې له پاس نه پرې باندې تپل کېږي. یوماشوم باید زده کړه وکړي ځکه چې دی په خپله غواړي او اړ دی چې زده کړه وکړي، نه لزوماً داسې چې یو بل څوك فکر کوي چې دی باید زده کړه وکړي. دی باید پر دې قادر وي چې دهغه څیز تړاو چې دی یې زده کوي له خپل ژوند سره وگوري نه دکوم لوی شخص د ژوندانه په هغه مفهوم سره چې دهغه وخت ماشوم یې کوي. ددې مانا دا نه ده چې ماشوم دې پرېښودل شي چې هر څه دخپلو غوښتنو له مخې وکړي، دا یو ر[illegible]ت دی چې هغه هغومره پوخ نه دی چې دخپلو مهمو هدفونو تشخیص وکولی شي. دی که څه هم باید دخپلې زده کړې دعملیې په تاکلو کې ډېره برخه ولري سره له دې هم هغه اخري حکم نه دی. دی دښوونکو لارښوونې او هدایت ته اړه لري، یوازې ښوونکی کولی شي دده په خاصو کړو کې مانا درك کړي، سره له دې هم مترقي ښوونکي

دشاګردانو په وده باندې اثر کوي، دچاپېریال په کنټرولو سره چې وده په کې کېږي نه دهغو په مغزو کې دمعلوماتو په تخته کولو سره وده" دژوند په تنظیم کې د ذکاوت ډېروالی او له "چاپېریال سره ذکي نطابق" پېژندله شوې ده. ډووي ښوونکي ته داسې توصیه وکړه: "اوس وګوره چې حالات ورخ پرورخ دغسې دي دهغوی خپل فعالیتونه حتماً په دغه لوري حرکت کوي دهغوی ددغسې معراج پرلور."

زده کړه دمسلې په حل کولو سره باید دموضوع تر اورولو څخه لومړیتوب ولري. زده کړه دپرمختګ پالانو په فکر په اصل کې دپوهې له حاصلولو نه مرکبه ده او په خپله پوهه مجرد جوهر دی چې ښووونکی یې د زده کوونکو په دماغ کې تخته کوي. دوی څرګندوي چې پوهه "دتجربې دتنظیمولو لپاره وسیله ده" په پرله پسې ډول دنړیو شرایطو د اداره کولو لپاره وسیله ده چې تغیر کوونکي ژوند موږ ورسره مخامخ کوي، که پوهه اهمیت پیداکوي موږ باید په هغې سره یو څه وکړو. نو هغه باید له تجربې سره یو ځای کړل شي، ډووي وایي چې دغه ټول موږ له تجربي ساینس څخه زده کړي.

"دکولو او پوهېدلو په عنعنوي بېلتون او دسوچه عقلاني مطالعاتو په عنعنوي حیثیت باندې ترټولو نېغ سوک دتجربې ساینس دپرمختګ له خوا حواله شوی دی، که دغه پرمختګ کوم یو څیز ښودلی وي هغه دادی چې داسې څیز نه شته لکه رښتیني پوهه او ګټور پوهاوي خو دا چې هغه دعمل مولود وي... انسان مجبور دی چې څه وخت غواړي یوڅه ومومي، په څیزونو باندې یوڅه وکړي. دا دلابراتواري طریقې درس دی، هغه درس چې ټوله پوهنه یې باید زده کړي." دمجردې پوهې لپاره پلټنه باید په فعالې پوهنیزې تجربې باندې بدل شي، که مقصد دا وي چې زده کوونکي دټولنیزو او سیاسي ایډیاګانو دقدر څکه وکړي دی باید په اجتماعي دموکراسي کې ژوندی علمي تجربه

وګرزي. په حقيقت کې تجربه يا شخصي تودې سرې او علمي تجربه يا تجريب دېرمختګ يال د زده کړې دطريقې اساسي کلمې دي، دووې دعنعنوي مضمون محتويات نه ردوي. ددې پر عکس دی ټينګار کوي چې هغه بايد وسائل شي، خو دی وايي چې مضمون يا موضوعات پر دې اړه چې انسانان له خپل چاپيريال سره څه کوي په پرله پسې دول تغير کوي

په نتيجه کې نه شي کېدلی چې پوهنه په هغو معلوماتو پورې منحصره شي چې يا يوازې ياله داسې کتابونو څخه زده کېږي. دا دپخوانۍ پوهې طلسم نه دی چې مهم دی بلکې دنويو موندنو په رڼاکې پرله پسې بيا رغونه مهمه ده. نو دمسلې حل کول بايد بس دوظيفوي پوهې پلټنه ونه ګڼل شي. بلکې هغه بايد له مضمون سره" پرله پسې خپرې لګول" وي. خېرې لګول بايد يوازې دفزيکي حرکت په شان ونه ګڼل شي. لکه دازموينو دټيوبونو استعمال يا دپيسو شمېرنه يا د رايې ورکولو لپاره دلاس جګول. بلکې هغه بايد دانتقادي تفکر دپخوانيو ايډياګانو بيارغونې اوکشف په شان هم وګڼل شي.

موږ بايد درسمي موضوع دتدريس پرځای مشخصې مسله پېښې ساحې راوړو لکه دوړلو راوړلو وسايل. دمخابرو وسايل او سوداګري، حتی دغه هم پخوا تر پخوا تاکل کېدلی نه شي. دلارنس تاماس (Lawrence Thomas) په عقيده " نو تعليمي نصاب . له دينه زيات کېدلی نه شي چې ښوونکی به پخوا تر پخوا دهغه عمومي چوکاټ برابر کړي وي او هغه به تر ډېره حده پورې دمنابعو له يوه قطار نه جوړوي چې ښوونکي به پخوا ترپخوا فکر کړي وي چې هغه به دټولګي ددغسې نويو فعاليتونو په شان وګڼل شي چې نويو علاقمنيو او نويو مسايلو ته به منتهي شي. دتعليمي نصاب واقعي جزئيات بايد په ټولګي کې په ګډه له يوې اونۍ نه بلې ته ترتيب شي "

کلپاترك (Kilpatrick) تینګار کوي چې ددې پرځای چې دتیوري په سطح کې دمجرد اصولو دزده کولو لپاره کوښښ وشي، ماشوم باید خاص موضوعات یا حالات مطالعه کړي لکه دګالیلیو (Galileo) دتجربه کولو طرز یا هغه طریقه چې په هغې سره دهوپي (Hopi) امریکایي هندیان خواړه تولوي او برابروي. مقصد دادی چې زده کوونکي په دې قادر شي له خپلو مسایلو سره په خپله پنجه نرمه کړي په دغسې مشاهدې سره چې نورو په نورو ځایونو کې اوپه نورو مهالونو کې څنګه دغسې کړي دي. زده کوونکي له دغسې پروژو سره ځان مشغولوي چې (الف) دهغه د زده کولو دطبیعي پلټنې له حس نه را پیداکېږي او (ب) څه وخت چې هغه دښووونکي ترهدایت لاندې دټولګي دنورو غړو په همکارۍ سره پرې کار کوي اهمیت پیدا کوي نو ټولې پروژې باید په شخصي او اجتماعي لحاظ مهمې وي.

دښووونکي رول باید دانه وي چې حکم وکړي، بلکې مشوره ورکړي. شاګردان څنګه چې دوی خپلې اړتیاوې او غوښتنې ټاکي چې څه شی زده کړي باید اجازه ولري چې خپل انکشاف په خپله منظم کړي او ښووونکی په زده کړه کې ورته لارښوونه وکړي. ده ته ښایي چې کله چې هغوی له سخت او مشکل کار سره مخامخ کېږي له خپلې لاډېرې پوهې او تجربې نه استفاده وکړي. ښووونکی بې له دې چې دپېښو بهیر اداره کړي له ماشومانو سره هغو هدفونو ته درسېدو لپاره کار کوي چې دواړوخواوو پرې موافقه کړې وي. لارنس تاماس څرګندوي چې «دپرمختګ پالو په نظر ښووونکی بس دلوړې اولیا ښتمنې تجربې خاوند دی. چې دموجودحال په تحلیل کې ورته کار اخلي ښووونکی دصحنی دجوړوونکي لارښود او منسجم کوونکي په حیث بیخي مهم دی. خودی دصلاحیت یوازینی سرچینه نه ده»

ښوونځي باید نظر رقابت ته همکاري تشویق کړي. انسانان په طبیعت کې اجتماعي دي او له یوه بل سره له خپلو اړیکو نه بیخي ډېر قناعت حاصلوي. پرمختګ پالان پر دې عقیده دي چې په پوهنه کې مینه او ملګرتوب تر رقابت او شخصي ګټې ته لا ډېر مناسب دي، نو پوهنه باید په اجتماعي چاپېریال کې د "تجربې دبیا رغونې" په حیث دانسان په طبیعت کې په "بیارغونې" باندې اوړي. پرمختګ پالان له دې نه انکار نه کوي چې رقابت یوڅه ارزښت لري. دوی داهم وایي چې زده کوونکي باید له یوه بل سره رقابت وکړي. په دې شرط چې دغسې رقابت شخصي وده وروزي. سره له دې هم دوی په دې ټینګار کوي چې دانساني ماهیت دبیالوجیکي او اجتماعي واقعیتونو لپاره تر رقابت نه همکاري زیاته مناسبه ده. کرښتبه فردیت یوازې هغه وخت مجاز وي چې عمومي هوساینې ته خدمت وکړي

یوازې دموکراسي دایدیاکانو او شخصیتونو ازاد خپل منځي حرکت چې درښتیني ودې لپاره ضروري شرط دی مجاز ګڼي او په واقع کې تشویقوي یې پنځم او شپږم پرنسیپونه له یوه بل سره تړلي دي. ځکه چې دموکراسي او همکاري دپرمختګ پال په نظر یو بل په غېږ کې نیسي. دلوړې هیلې ډموکراسي "ګډه تجربه" ده. دډووي په وینا " دموکراسي دحکومت ترشکل نه زیات دی هغه په اصل کې دګډ ژوند کولو دګډې مفاهماتي تجربې طرز دی " په دې ډول دموکراسي. وده او پوهنه له یوه بل سره تړلي دي، ښوونځي ددې لپاره چې دموکراسي تدریس کړي باید په خپله دموکراتیک وي باید د زده کوونکو حکومت دنظریو ازاد بحث د زده کوونکو. ښووونکو ګډ پلان جوړول او دپوهنې په ډګر کې دټولو ګډون تشویق کړي. خو ښوونځي باید زده کوونکو ته دنوي اجتماعي نظم عقاید تلقین نه کړي شاګردانو ته د اجتماعي او سیاسي عمل په خاص پروګرام کې تدریس به د زورواکي توب

(authoritarianism) اختیارول وي چې دیرمختګ فلسفه یې په خاص ډول ردوي.

پرمختګ فلسفې باندې انتقادي بحث

ما دمخه وویل چې دډووي ځینو پیروانو دهغه تعلیمات تردې حده پورې وړاندې بوو‌ړل چې هغه په خپله دغسې نیت هېڅ نه درلود. دغه حکم په خاص ډول دهغه په "علاقمنې دکتورین" باندې صدق کوي. دغه کاریوه نتیجه د"ماشوم ــ فعالیتي خوخښت" و چې د ۱۹۳۰ او ۱۹۴۰ په لسیزو کې ښه وغوړېد. ځان ــ فعالیتي به په فردي اصلاح ــ ټولنیزه ښه والي او ښه ژوند باندې په ښه ډول تمام شي، خو "اصلاح" او "ښه ژوند" به څنګه تعریف شي؟ که ماشوم ته دځان فعالیتي ازادي ورکړل شي. دهغه لپاره به دغسې تاکل شوی هدف نه وي چې هغه یې تر سره کړي. دماشوم دفعالیت مفکوره دپرمختګ پال هغه تیوري په ډېر ښه ډول څرګندوي چې وایي وده نوره وده زېږوي. خو دغسې ښکارې چې دغه ټوله عملیه په ماهیت کې دایروي وي. وده په دې ډول په خپله موجهه کېدلی نه شي. څکه چې موږ باید پر دې پوه شو چې هغه دکوم هدف پر لوري پر مخ بیول کېږي. موږ دغسې ډادینې ته اړه لرو چې څه وخت غواړو یوه ټاکلې هدف ته ورسېږو او دا به په خپل ذات کې مطلوبه وي چې څه وخت به واقع ته ورسېږو. نه داچې هغه دې په بل سره بدل شي. پرمختګ پال دخپلې دغې ادعا لپاره چې ماشوم ووړ نه دی او هغه باید دعالم په حیث هم ونه ګڼل شي، ښه روحیاتي دلیلونه لري. ژان ژاک روسو لومړنی متفکر و چې دغه حقیقت ته یې زموږ پام اړولی دی. هغه دا هم ویلي و چې په دې کې کته نه شته چې له ماشوم نه ترڅو چې دعقل پړاو ته نه وی رسېدلی هیله وشي چې له عقلاني غتو موضوعګانو سره ځان بوخت وساتي.

ماشوم باید دهغه پرځای هغه څه زده کړي چې دشخصي کشف لـه لارې يې دپوهېدو استعداد لري، خود هغه ژوند ډېر خاصيتونه څرګندوي چې دعقلاني ودې او تغير عمليه يې تر نورو ډېره وړه نه ده. نو ايا پر دې کې خطر نه شته چې دماشوم علاقمني ته اجازه ورکړل شي چې هغه هغه څه چې زده کوي په هغو سره دومره ډېر نفوذ ولري؟ علاقمنې ګاڼې به دراتلونکي له نظره هغومره وچې او بې روحه وي لکه دپرون ورځې اخبارونه چې وي. تر کومه حده پورې موږ ماشوم ته اجازه ورکړو چې غواړي کاوباى شي. ترکومه حده پورې يې وهڅوو چې دامريکې بومي اوسيدونکي يا هنديان وولي؟ پرمختګ پالان په خپله په پوهنيزتمرين کې په اوس بـاندې لـه حد نـه ډېر ټينګار لـه خطرونـو څخـه بـاخبره دي. بايډ بوډ (Boyd Bode) وايي چې ښوونځى بايد ماشوم تـه لارښوونـه وکړي چې نه يوازې ژوند وکړي. بلکې لـه خپـل سملاسـي شتـه والـي څخـه " اخوا لاړ شي" اوله هر هغه عادت نه خان ازاد کړي چې نارسېدلي بـه يـې وساتي. دا د هوښيار ژوند او په دې ډول پـه خپلـه دپوهنـې يـوه برخـه ده چې دراتلونکي زمانې او همداراز داوسنۍ زمانې غوښتنو تـه پـه ټينګـه پاملرنه وکړي. دا هم ګرانه ده چې ښوونځى به څنګه دژوند نقل کېدلـى وشي. حتى كـه كوښښ يې هم وکړي نويلـه چـاره نـه شتـه خـو دا چـې ښوونځى د زده کړې يو مصنوعي حالت وي او دغـسې محدوديتونـه او خنډونه ولري چې هغه به له هغو نه توپير ولري. لـه كومو سره چـې ژونـد په تولنيز ډول مخامخ کېږي. هغـه نـه يوازې د ژونـد حـالت دى. هغـه د پوهنې موسسه هم ده. دغسې دنـدې پرغـاړه اخلي چې نورې پوهنيزې موسسـې يـې پـر غـاړه اخيستلى نـه شي. پـه واقـع كـې ديرمختـګ پـال منطق هغه لـه يـوه عجيب حال سـره مخامخ كـوي. لـه يـوې خـوا هغـه دواقعي ژوند حال غواړي. له بلې خوا دزغـم ازادي او كنـترول ددغـسې ډولونو تقاضا كوي چې دژونـد سختـې تنګـسې يـې كلـه كلـه روابولـي.

پرمختګ پالان ادعا کوي چې زده کړه دمسلي دحل کولو له لارې دزده کړې تر نورو طریقو ډېر په ربنتیني عقلاني رسېدنې تمامېږي. خو دغه ادعـا تـائید کېدلـی نـه شي. پلویـان یـې د۱۹۳۳ م کـال داتوکلونـو مطالعې ته ګوته نیسي او وایي چې هغه زده کوونکي چې دلوړو زده کړو لپاره په مترقي طریقو سره اماده شوي دي. ترهغولانبه اماده شوي وي چې په عنعني طریقې سره اماده شوي و. خو دغه مطالعه قطعي نه وه. منقدان وایي چې په دغې تجربې کې نه کنترول کېدونکي اوښتنې دهغه اعتبار له منځه وړي، حتی سره له دې هم ډووي په دې فکر نه و چې زده کړه دې دمسلې دحل کولو په سطح کې تل ترتله پاتې وي. برخلاف دمسلې حل کول یوه وسیله ده چې ماشوم له عملي موضوعاتو نه نظري اصولو له مشخصو او محسوسو څخه مجرد او عقلاني پرنسیپونو ته رهنمایي کوي.

پرمختګ پال په خپله دفاع کې دغه حقیقت ته ګوته نیسي چې زده کړه د لالوړې زده کړې سطح ته هسکېږي. یانې هلته چې استاد دتحصیلانو له دکتاتور نه ډېر ترسره کولو دقوت دشخص په حیث عمل کوي. لوړه زده کړه که څه هم محصل ته په ډېرې شخصي ازادۍ قایل دی په دې باندې لاهم بحث روان دی، چې لومړنۍ او منځنۍ پوهنه دغه طرز عمل غوره کړي. موږ دلوړو محصلانو لپاره دغه ازادي منو خکه چې دوی په عقلاني لحاظ رسېدلي دي او احتمالاً په دې پوهېدلې شي چې ددوی علاقمنې ګانې جبرته دي. پرمختګ پال داسې څواب ورکولی شي چې دده د زده کړې لارې دښوونځي له پیل نه دی له ازادې څېرنې او په ځان باور سره عادي کوي. په دې یې قادرکوي چې دغه عقلاني پوخوالي ته دمخه تر هغه ورسېږي چې اوس ورته رسېږي. دجنجال اصلي ټکی دادی چې دعقلاني پوخوالي لپاره ځاني دسپلین ترکومه حده ضروري دی او هغه ته دې دخارجي دسپلین له لارې ترکومه

حده پورې انکشاف ورکړل شي خو څنګه چې داساسي او غیراساسي پوهې ترمنځ دتوپیرکولو قابلیت تر کومه حده پورې دړسیدلي سرې کار دی. نو داسې ښکاري چې په خپله ښووونکی باید دهغه څه چې شاګرد یې زده کوي غټه برخه ور وښیي.

دسیالي په برابر کې دهمکارۍ پر موضوع به زه دلته یوازې یوټکی ذکر کړم. هغه څوك چې غواړي عموموته خیر ورسوي، ممکن کله کله ونه شي کولی همکاري وکړي بس په دې چې دده ایډیالونه او ژوند طرز د ډلې لپاره دمنلو وړ نه دی. دډلې استبداد په خپل ذات کې خطرونه لري. حتمي نه ده چې ډله به تر فرد نه ډېره روڼ انده وي. ډله پیز دماغ کله کله ښایي دغسې اخلاقي او عقلاني وړوندونکې پردې له ځان نه چاپیرې کړي چې فردي دماغ یې نه چاپېره کوي. نو موږ باید په دې باندې ښه ځانونه متیقین کړو چې زموږ همکاري باید ازاده او غیر تحمیلي وي. لنډه داچې هغه باید یو شکل کول نه وي.

په پای کې د ډووي د ډموکراسي تعریف تر نورو ښایي ډېر جامع وي، خو سره له دې هم څنګه چې د زده کړې دډموکراسی تیوري په ښوونځیو کې دسلوك په اړه هغه دنتایجو پر لوري رهې کوي نور دکتورینونه هم په برابر اندازه دموکراتیك دي. دپرمختګ پال دمعیارونو له مخې دفرانسې پوهنه تردې وختو پورې حاکمانه وه. خو فرانسه په یقین سره یو دموکرات هېواد دی او پوهنیز سیستم یې ددغه هېواد د زیاترو وګړو له غوښتنو سره برابر دی. دتل ترتله توب فلسفه چې غیرموکراتیك او ارتجاعي بلله شوې دههم هغسې په دموکراسي باندې ولاړه ده لکه چې دپرمختګ پال فلسفه ده مطلب دادی چې بېل بېل سوچ والان دژوند د دموکراتیك طرز په اړه بېل بېل تعبیرونه وړاندې کوي. دټولو لپاره اجازه شته خو هېڅ یو قطعي نه دی امریکایي دموکراسي دهر ډول مسولو پوهنیزو فلسفو لپاره ځای لري.

سره له دې هم د پرمختګ پال فلسفې په امریکایي پوهنې کې د قدر وړ ډېر سمونونه راوستي دي. هغسې سمونونه چې نور نړۍ لیدونه یې باید په نظر کې ولري. که د پرمختګ فلسفه غواړي خپل نفوذ وساتي، تحول او نویو کولو ته په پام اړولو سره او موجود نظام ته په پرله پسې ډول چیلنج ورکولو سره باید دغسې پوهنیزه لاره غوره کړي چې د ټل لپاره مهمه شمېرله کېږي.

داساسي توب فلسفه (essentialism)

داساسي توب فلسفه په هېڅ فلسفي پوړې په منظم ډول تړلې نه ده، خو له ډول ډول فلسفي لیدنو سره اړخ لګوي. د ټل ترټله توب دفلسفې پر خلاف چې ځینې نظریې ور ردوي، د پرمختګ له فلسفې سره په ټولیز ډول مخالفت نه کوي، خو دهغې ځینې اړخونه نه مني. په دې عقیده چې ځینې داسې اساسي ځیزونه شته چې ټول انسانان باید پرې پوه شي چې که غواړي تحصیل کړي وګټل شي. هغه دډووي پوهپوهنه هغومره نه ردوي لکه هغومره چې دهغه دلرو محتاطو پیروانو څرګندونې ردوي.

اساسي توب پالان (essentialists) په دغو ټکو باندې زور لګوي:

الف ـ په تعلیمي نصابونو باندې له سره کتنه کول

ب ـ دښوونځي په پروګرامو کې داساسي او غیراساسي توپیرکول.

ج ـ په ټولګي کې دښوونکي دصلاحیت بیا ټینګول.

داساسي توب په حرکت کې چې د ۱۹۳۰ په لسیزو کې رامنځته شو دغسې مربیون غړي وو، لکه ویلیم بیګلي (William Bagely) تامس برګز (Thomas Briggs)، فریدریك بریډ (Frederick Breed) او ای ساك کانډل (Isaac Kandal) هرمن هورن یې هم په خوا ودرېد. دغو مربیونو په ۱۹۳۸ م کې دامریکایي پوهنې د پرمختیا لپاره اساس پاله کمیټه جوړه کړه.

دغې عنعنې دویلیم برکمین (William Brickman) دښوونځي او ټولنې دمجلې چلوونکي په لیکنو کې هم دوام وکړ.

داساسي پوهنې شورا چې دهغې ډېر فعال غړي ارتربستر (Arthur Bestor) او مارتمرسمت (Mortimer Smith) دي هم به په اصل کې اساس پاله وګڼل شي. که څه هم غړي یې په منظمې پوهنې کې دمتخصصانو دمطالعو په ارزښت باندې شکمن دي. په واقع کې دوی وايي چې "پوهنیزسیاست" چې په عمده ډول له استادانو او ښوونځیو نه جوړ دی تر ډېره حده پورې دهغه څه مسؤل دي چې دوی یې دامریکې دپوهنې اوسنی بدحال ګڼي.

داساسي توب فلسفه دتل ترتله توب دفلسفې په څېر دمضمون بیا تاکنه دپوهنیزې عملیې مرکزي ټکی ګڼي، خو هغه دتل ترتله توب پلویانو دغه نظر نه مني چې وايي دپوهنې حقیقي موضوع هغه "ابدي حقیقتونه" دي چې دلویدیځ مدنیت په سترو کتابونو کې خوندي شوي دي. ددوی په فکر دغه کتابونه باید ولوستل شي، خونه محض په خپله دهغو لپاره هغه بایدله مربوطو حقیقتونو سره مربوط وګڼل شي.

داساسي توب دفلسفې ځینې پلویان د زده کولو او د زده کوونکي دماهیت دپروسې دپوهې په اړه پوهنیزې ساهپوهنې ته رجوع کوي، نور یې دومره متیقین نه دي. دوی که څه هم په پوهنه کې دسلوکي ساینسونو دکشفیاتو له مناسب توب نه انکار نه کوي، خو دوی سره له دې هم هغه ته لا ډېر په انتقادي نظر ګوري. په دغې ډګر کې لکه ساه پوهنه چې هلته یولړ شی چې هم وړاندې شي سمله لاسه پرې مناقشه جوړه شي. یو مربي به ددوی په فکر ډېر هوښیار وي چې خپله لار په ډېر احتیاط سره ووهي. څنګه چې دساحې تیوري له سلوکپالو سره او وظیفوي فلسفه له ساه پوهنې سره ټکر کوي. نو ممکنه نه ده چې وویل

شي کوم یو بې دلاډېر اعتبار وړ پوهه تهیه کوي. تر هغو چې د پوهنیزې ساه پوهنې موندنې لا علمي کېږي د اساسي توب د فلسفې ځینې پلویان به هغو ته د شك په سترګو ګوري.

اساسي توب پالان کومه متحده جبهه نه لري. څنګه چې دوی په بېلو بېلو فلسفو معتقد دي نو دا عجیبه نه ده چې دوی د پوهې د ارزښت د نهایي ماهیت په اړه سره اختلاف لري. خو دوی په دغو څلورو اساسي اصولو باندې سره یو دي.

زده کړه په خپل ماهیت کې ټینګ زیار او زیاتره نا اماده تطبیق غواړي. اساس پال د دسپلین په اهمیت باندې ټینګار کوي. دی ددې په ځای چې د ماشوم په سمله لاسي علاقمنی باندې لنګر واچوي. ډېرو لېرو هدفونو ته پام اړوي. دی په شخصي علاقمنی باندې د پرمختګپال د توجه پرخلاف د کوښښ په مفهوم باندې ټینګار کوي. دی له دې سره توافق کوي چې علاقمني په یوه مضمون کې ددې سبب کېږي چې دغسې زیار خلق کړي چې دهغه د پوهېدلو لپاره ضروري وي. خو دی څرګندوی چې په پیل کې دوام لرونکي علاقمنی ګانې په عادي ډول نه حس کېږي. دغسې علاقمنی ګانې له پیل نه د سخت زیار له لارې پیدا کېږي چې هغه په خپل ذات کې زده کوونکي نه جلبوي. په دې ډول همدا چې په باندنی ژبې کې مهارت حاصل شو. د دماغ لپاره نوي جهانونه پرانیستل کېږي. سره له دې هم یو مبتدي په خپلې لومړنی بې علاقګی او احتمالي بې خوندی باندې باید حتماً غالب شي. لکه هسې چې فرانسویان وایي: "اشتها په خوړلو کې پیدا کېږي".
دژوند یوساه کښانو په ډله کې یوازې انسان له خپلو سملاسي طبیعي میلانونو سره مقاومت کولی شي. که موږ په ماشوم کې دغه استعداد ونه روزو موږ دهغه لپاره مشکله کوو چې هغه ځاني دسپلین خپل کړي چې په نړۍ کې دعالي هدف د ترسره کولو لپاره ضروري دي. د زده کوونکو ګټ

شمیر بوازې هغه دسپلین ته په تسلیمېدو سره چې دښوونکي له خوا په معقول ډول تحمیل شي شخصي کنترول حاصلولی شي.

په پوهنه کې نوښت نظر دې ته چې له زده کوونکي سره وي باید له ښوونکي سره وي. دښووونکي رول دادی چې دلویانو دنړۍ او دماشومانو دنړۍ ترمنځ منځګړتوب وکړي. ښووونکی ددغې دندې لپاره په خاص ډول اماده شوی او په دې ډول هغه تر زده کوونکو ډېر مناسب شخص دی چې دهغوی دودې لپاره لارښوونه وکړي. ای ساک کاندل وایي چې " اساس پال تر پرمختګ پال لږ علاقمن نه دي چې زده کړه ترهغو چې دشاګرد په استعدادونو. علاقمنیو او هدفونو باندې بنا وي بریالی کېدلی نه شي. خو دی عقیده لري چې دغه علاقمني ګانې او هدفونه باید دښووونکي په مهارت سره پېداشي، چې هغه دهغې" منطقي موسسې" استاد دی چې مضمونونه نومېږي او هغه دپوهنیزو انکشافاتو په لړۍ باندې پوهېږي". په دې ډول اساس پال ښووونکي ترخپل پرمختګ پال همکار نه د زیات صلاحیت خاوندان کېږي.

دپوهنیزې پروسې زړۍ دتوصیه شوي موضوع یا دمضمون جذبول دي. دغه نظر دفلسفي ریلست له دریخ سره اړخ لګوي چې وایي دا دانسان مادي او تولنیز چاپېریال دی چې حکم کوي هغه څنګه ژوند وکړي. اساس پال توافق کوي چې پوهنه باید شاګرد په دې قادر کړي چې خپل پراته استعدادونه واقعي کړي. خو دغه واقعي کېدنه باید په دغسې نړۍ کې وشي چې له فرد نه خپلواک وي. دغسې نړۍ چې باید دهغه دقوانینو اطاعت وکړي. ښوونځي ته دشاګرد دتګ موخه داده چې شاګرد باید دغه نړۍ هغسې چې ده وپېژني، نه چې هغه یې دخپلو خاصو غوښتنو په رڼا کې تعبیرکړي. دی دغه پوهه په هغه نظم سره چې دده په خوښه وي هم په اتفاقي ډول جذبولی نه شي. هغه باید ده ته دموضوع دمنطقي تنظیم له مخې وړاندې شي.اساس پالان دفرد له

تجربې نه د "نژادتجربې" يا "داجتماعي ميراث تجربې" ته ډېر اهميت ورکوي. دغه ميراث دميلونونو انسانانو تجربې خلاصه کوي په دې مقصد چې له خپل چاپيريال سره توافق وکړي. دتاريخ په شهادت د ډېروعقل دشاګرد تر نه ازميښل شوي تجربې نه ډېرداعتبار وړ دی.

ښوونځي بايد د ذهني دسپلين عنعنې طريقې وساتي. داسمه ده چې دمسلې دحل کولو په مترقي ميتود کې ځينې ګټې شته. خو دا طرز عمل نه دی چې د زده کړې په ټولې پروسې باندې دې حتماً تطبيق شي پوهه دخپل اصلي ماهيت له مخې مجرده ده او په څرګندو مسلو باندې وېشل کېدلی نه شي. "دکړو له لارې زده کړه" به که څه هم په ځينو شرايطو کې او دځينو زده کوونکو لپاره مناسبه وي، خو بايد عمومي نه شي. ايا شاګرد ددې لپاره چې زده کړې دامريکې ځايي خلك يا هنديان څنګه اهلي شوي دي بايد حتماً دهغوی جونګړې جوړې کړي؟ په دې کې شك نه شته چې دجونګړې جوړول به له هغه سره مرسته وکړي چې ددغو خلکو دژوند په طرز باندې پوه شي. خودغسې تجربه بايد د زده کړې دعملي ملاتړ وکړي. نه دا چې هغه دهغې جوهر وګرځي. شاګرد ته بايد اساسي مفهومونه ور زده کړل شي. حتی که دغه مفهومونه دهغه عقلاني او ساهپوهيزې سطح ته هم متوافق کړل شي. داساسي توب فلسفه دتل ترتله توب له فلسفې نه څنګه توپير کوي؟ لومړی دا چې هغه د "عقلاني" پوهنې څخه په پوره ډول نه. بلکې په لږ ډول پلوي کوي. ځکه چې هغه دهغو فرض شويوابدي حقيقتونو سره سر او کار نه لري لکه چې له فزيکي او اجتماعي چاپېريال سره سر او کار لري. دويمه دا چې هغه لا ډېره اماده ده چې هغه مثبتې مرستې جذبې کړي کومې چې دپرمختګ فلسفې له پوهنيزو طريقو سره کړې دي. په پای کې په داسې حال کې چې دتل ترتله توب فلسفه دتېرې زمانې سترې تخليقي کارنامې دانسان دعالمي بصيرتونو لپاره دغسې اثار ګڼي

چې دهر مهال لپاره دي، داساسي توب فلسفه له هغو نه دموجودو مسلو دحل کولو په موخه دپوهې دسرچینو په حیث استفاده کوي

د بیارغونې فلسفه

جان دووي دمخه پر ۱۹۲۰م کال دبیارغونې فلسفې (reconstructionalism) اصطلاح په خپل یوه کتاب کې په نامه د(په فلسفه کې د بیا رغونې نامه را وایستله). د ۱۹۳۰ م کال په لسیزې کې د" سرحدمتفکرینو" په نامه یادې شوې یوې ډلې په ښوونځي باندې غږ وکړ چې دیوې "نوې" او "لاعادلې" ټولنې دجوړولو پر لوري دمخه شي. ددغې ډلې مخکښنه ویاندان جارج کونټس(George Counts) او هرولډرګ (Garold Rugg) تومېدل. لومړني یې کلتورته امریکایي لاز او وروستي یې په امریکې کې کلتور او پوهنه په نومونو باندې کتابونه ولیکل. په همدغه وخت کې د چې ځینو پرمختګ پالانو لکه ډبلیو. اچ. کل پاترك(W.H. Kilpatrick) او جان چایلډز (John Childs) پر دې ټینګار کاوه چې ښوونځي دې باید په خپلو اجتماعي مسولیتونو باندې نوره هم خان پوه کړي. خو دوی دکونټس او رګ له دغې ادعا سره مخالفت کاوه چې ښوونځي دې خان دخانګړو ټولنیزو سمونونو ته وقف کړي. دوی دهغه پرخای دپوهنې له لارې داجتماعي ودې په عمومي هدف باندې لنګر واچوه.

دوه لسیزې وروسته څنګه چې دپرمختګ پالې خوځښت خپله متره له لاسه ورکړه. دغسې نور کوښښونه هم وشول چې دجان ډووي دفلسفې هغه تیورې ګانې پراخې کړلی شي چې ټولنې ته متعهدي وي، ای ساك برك سن په خپل یوه عمده اثر. ایډیال او کمیونیټي (۱۹۵۸) کې په دې لټه کې شو چې دپرمختګ فلسفې او اساسي توب دفلسفې ترمنځ توافق راولي په دې اړه یې داسې نظر وړاندې کړ. چې ښوونځي

په خپله باید په ټولنیز سمون کې مخکښه نه شي. بلکې هغه کولی شي له هغه حرکت سره مرسته وکړي چې دمخه پیل شوی او دلیبرالي کلتوري ارزښتونو پوره پلوي یې کوله. خو دا تیو دوربرامیلد (Theodore Brameld) وچې اول یې دپوهنې دفلسفې موخې (۱۹۵۰) او بیا یې دپوهنې دفلسفې بیا رغونې پر لوري (۱۹۵۶) اوپوهنه او قدرت (۱۹۶۵) داثارو په خپرولو سره "دټولنیزې بیارغونې فلسفې" تاداوونه کېښودل. دلته به زه دهغه پنځه تیستونه په لنډ ډول راوړم.

پوهنه باید دلته او همدغه اوس دیوه نوي ټولنیزنظم درامنځته کولو ژمنه وکړي. دغسې نظم چې زموږ دکلتور بیخکي ارزښتونه سرته ورسوي او په همدغه مهال کې داوسنۍ نړۍ له اساسي اجتماعي او اقتصادي قوتونو سره همغاړي وکړي. دبیا رغونې فلسفه چې خان د" بحراني عصر" فلسفه بولي دغسې جدي اواز پورته کوي چې دپوهنې نورو تیوریو نه پورته ګاوه. هغه څرګندوي چې مدنیت دخپل ځان له نابودۍ سره مخامخ کوي. پوهنه باید دانسانانو په دماغ کې ژور تحول راولي ددې لپاره چې هغه دبرې غتې تخنیکي قواوې چې زموږ په لاس راغلي دي له هغو نه په دې ډول کار واخیستل شي چې تخلیق وکړي. نه داچې بربادي وکړي. حتمي ده چې ټولنه دې تحول وکړي. نه یوازې په سیاسي عمل سره بلکې په لااساسي ډول په ګډ ژوندانه کې یوه نوي بصیرت ته ددوی دغړو دپوهنې له لارو. دنوي نظم لپاره دغه ژمنه ستنه نه ده. بلکې ډېره ضروري او سیده ده. برامیلد لیکي چې دبیا رغونې نظر". ترهرڅه دمخه یوه نوي کلتور رامنځته کولو لپاره ژمنه کوي. هغه له دغې ټینګې عقیدې سره ملګرې شوې ده چې وایي: موږ ددغسې انقلابي دورې په منځ کې پراته یو چې له هغې نه به بل شی ونه وځي خو دعامه خلکو له خوا دصناعتي سیستم. دعمومي خدمتونو او دطبیعي او کلتوري منابعو کنترول چې هغوی په ټولو دورو کې دخپلو

خانونو او اولادونو لپاره دمصون. شریف او سولې دژوندانه لپاره مبارزې کړې دي.."

نوې ټولنه باید په رښتینې ډول دموکراسي وي چې دهغې غټې موسسې او سرچینې باید په خپله دخلکو له خوا کنټرول شي. هر هغه څه چې ټولنیزې ګټې په اغېزناك ډول متاثره کوي، تقاعدونه، روغتیا یا صناعت ـ باید دهغو استازو مسولیت وي چې خلکو غوره کړي وي. برامیلد په دې ډول اعلانوي" دموکراسي ستره ازموینه دلوی ممکن اکثریت له خوا دهر کلتور دعمده موسسو او سرچینو کنټرول دی.. که چېرې نړۍ په رښتیني ډول دموکراسي کېږي کارکوونکي خلك باید دټولو سترو موسسو او سرچینو کنټرول په خپل لاس کې ولري.." څنګه چې ایډیالي ټولنه دموکراسي ده هغه باید ددموکراسۍ په اصولو اداره شي. دنوي نظم جوړښت، هدفونه او سیاستونه باید دعامه ذهنیت په تله کې ومنل شي او دعامه خلکو په پوره ممکن اقدام سره عملي شي. کوم هغه انقلاب چې دخلکو په دماغ کې پېښېږي تر هغه چې یوازې دسیاسیونو له خوا راخي ژوراو لاډېر دوام کوي..... دملي دموکراسۍ منطقي پای بین المللي دموکراسي ده. ددغسې جهاني حکومت شکل چې ټول دولتونه به په هغه کې ګډون وکړي.(۸)

---

(۸) " دولسونو اکثریت باید دخپلو په ازاد ډول انتخاب شویو استازو له لارې ټول اساسي اقتصادي، سیاسي او اجتماعي سیاستونه کنټرول کړي او دوی دغه څه باید په ښه پراخه پیمانه عملي کړي. درواتو لس ګونو کلونو لپاره دا د ږ... لو هدف دی تر هغو چې زموږ ښوونځي ددغه مقصد له پېژندلو نه مخ اړوي، تر هغو چې ښوونکي او پروفیسران دغې موضوع ته سر سري ګوري، خکه چې هغه لانجمنه ده. تر هغو چې پوهنیز تیوري پوهان وايي چې دا وخت ته باید دذهني استعدادونو له روزنې سره سروکار ولرو یا موږ ته حتمي ده چې دخپلې خوا لپاره د پرتمین برې په مقصد قدرت مبارزه حمایه کړو، دوی زما په فکر دپوهنې مرکزي مقصد نفي کوي. ددغسې یوې طریقې پیدا کول چې دټولو ولسونو دنژادونو، دینونو او ملیتونو

ماشوم. ښوونځي او په خپله پوهنه دټولنیزو او کلتوري قوتونو له خوا په ډېر ټینګ ډول سره مقید شوي دي. دبرامیلډ په وینا دپرمختګ فلسفه دفرد په ازادي باندې له حدنه ډېر ټینګار کوي. برخلاف په دې باندې تر اندازې لږ زیات ټینګار کوي چې موږ ټول په اجتماعي لحاظ سره تړل شوي یو. هغه کله کله تر دې درجې پورې په دې اندېښنه کې وي چې فرد په کومو لارو سره خپل ځان ته په ټولنه کې تحقق ورکړي او دا له نظره غورځوي چې ټولنه تر کومه حده پورې فرد جوړوي لکه هغسې چې دی. څنګه چې مدني ژوند تر ډېره حده پورې د ډلې ژوند دی ډلې باید په ښوونځي کې مهم رول ولوبوي. برامیلډ په دې اړه وایي: " موږ باید هغه نه په بد کتنې سره محکوم کړو او نه دهغوی سلوك په لټې سره په حتمي دول راتلونکي وګڼو. خو په سم تشخیص سره دغسې هدف وټاکو چې ټولنیزاو پوهنیز پروګرام ټینګ کړو چې هغه به دهغوی غوښتنې ترسره کړي. دهغوی بد اخلاقي ګانې سمې کړي او دهغوی دانسان دوستۍ پراته استعدادونه وغوړوي. "پوهنه په دې ډول " اجتماعي ځان - واقعي" کېږي. فرد دهغې له لارې خپل ټولنیز اړخ ته انکشاف ورکوي دا هم زده کوي، چې په اجتماعي پلان جوړولو کې په څه ډول برخه واخلي.

ښووونکی باید خپل زده کوونکی دبیا رغونې دحل په اعتبار او ضرورت باندې قانع کړي، خو هغه باید دغه کار ددموکراتیکو طرزعملونو په دقیق او اصولي رعایت سره ترسره کړي. په هغه اصل سره چې برامیلډیې " ددفاع وړ پلووالی" نوموي ښووونکي دهغو شواهدو کتنه رواګني چې دهغه دنظریو په پلوي یا مخالفت وي.

اکثریت سره متحد شي په دغسې یوه لوی جهاني دموکراتیك هینات یا موسسه کې له داسې قدرت او اختیار سره چې دهغه سیاستونه عملي کړي. موږ ته به دپوهنې په کسب کې تردې بل کوم لوی قیمومیت متصور کېدلای شي " تیودور برامیلډ

ښوونکي دحل مخالفي لارې چارې په منصفانه ډول وړاندې کوي او زده کوونکو ته اجازه ورکوي چې له خپلو نظريونه په ازاد ډول دفاع وکړي په دې برسېره څنګه چې موږ ټول تينګي عقيدې او دغرض او پلوي ميلانونه لرو موږ نه يوازې بايد په څرګند ډول له هغو څخه دفاع وکړو، بلکې د ډېر ممکن اکثريت له خوا دهغو دمنلو لپاره کار وکړو."

دپوهنې وسيلې او هدفونه چې دموجود کلتوري بحران تقاضاګانې رفع کړي او دسلوکي ساينسونو له موندلو سره مطابقت وکړي بايدپه پوره ډول له سره واړول شي. دسلوکي ساينسونو اهميت په دې کې دی چې هغه موږ په دې قادر کوي چې هغه ارزښتونه کشف کړو چې انسانان پرې باندې ټينګ اعتقاد کوي، فرق نه کوي چې دغه ارزښتونه عالمي وي يا نه وي نو براميلډ څرګندوي: " سلوکي ساينسونه په دې پيل کوي چې ثابته کړي چې په تاريخ کې دلومړي ځل لپاره په ښتياني ډول ممکنه شوې چې انساني هدفونه ترفارمول لاندې راوړو، نه داحساساتي، رومانتيکي، تصوفي يا دغسې نورو ورته حاکمانه دليلونو له مخې. بلکې په دې اساس چې موږ ديو تريله ګډېدونکو کلتوري او حتی عالمي ارزښتونو په اړه زده کړه کوو. په دغه سخت ډګر کې مطالعات که څه هم لږ وړاندې تللي هغه بيا هم په کافي اندازه دمخه تللي چې لا دمخه ممکنه شوې چې دغه ارزښتونه هم په افاقي ډول بيان کړو او هم وښيو چې دانسانانو ډېره ګڼه برخه هغه تر نورو بديلو ارزښتونو څخه غوره ګڼي" موږ بايد په هغې لارې باندې بيا نظر وکړو چې دهغې له مخې تعليمي نصاب ايستل کېږي، مضامين په کې شاملېږي، طريقې په کې په کار اچولي کېږي، اداري تشکيلات په کې راځي او هغه طريقې په کې شاملې وي چې په هغو سره ښووونکي روزل کېږي. نو دغه ټول څه بايد دانساني ماهيت ديوې متحدې شوې تيورۍ له مخې په عقلاني او ساينسي لارو سره جوړ شي.

له دي نه داسې ښکاري چې موږ بايد دغسې يو تعليمي نصاب وباسو چې دهغه مضمونونه او فرعيات دنته يوتربله سره وتښلوي. نه داچې هغه دعلم داجزاوو رديف يا قطار وګڼل شي

د بيا رغونې په فلسفې باندې انتقادي بحث

دبيا رغونې فلسفه په خوخوونکي ډول بيان شوې ده. دهغې انجذاب لاهم ډېرېږي. په دې چې ادعا کوي چې هغه دسلوك په ساينسونو کې په باور وړ موندنو بنا شوې ده، اسانه به نه وي چې دغه ادعاګانې که سمې وي ردې شي، له بده مرغه دغه ادعا په دغه واقعيت سره باطله کېږي چې دغه موندنې ډول ډول تعبيرونو ته اجازه ورکوي چې دبراميلډ تعبيرېې يوازې يو دی. لکه هسې چې دمخه ورته ګوته ونيول شوه او لکه چې په خپله براميلډ يې هم مني. دسلوکي ساينسونو تثبيت شوي تجربي نتايج په رښتيا چې لږ دي او هغه دپوهنې لپاره هيڅ نتايج نه لري

په هغه برسېره دسلوکي ساينس پوهانو په منځ کې هغومره اختلافات دي، لکه هغومره چې دمربيونو په منځ کې دي او هغه په يقين سره کافي دي، کوم هغه څه چې يوټولنپوه يا اقتصادپوه يې سم ګڼي نور يې په اسانۍ سره ردوي او ساهپوهان دهغه ډول سلوك په اړه يوه خوله نه دي چې ديوې پلان شوې ټولنې لپاره اساسي دی. ساينس دغو پوښتنو ته بايد لا ځوابونه ووايي: کوم اجتماعي موسسات دهغو له تحقق سره تر ټولو په ډېرې ښې طريقې سره مرسته کوي؟ دبيا رغونې فلسفې دغه لا په چې وايي هغه دانساني سلوك په ساينسي پوهې باندې بنا شوې ده ثابتېدلی نه شي.

دا چې دبيا رغونې فلسفه دامريکې په کلتوري عنعنه کې په رښتيا يو مهم جريان دی، لکه هسې چې پلويان يې ادعا کوي هم هماغسې په شك کې دی. په راقع کې لبرالي فرد پالي دامريکې دعنعنې هغسې يوه برخه ده

لکه هسې چې په دموکراتيکي ډول سره داجتماعي ايډيالونو دټاکلو ژمنه ده. په واقع کې دا ډېره مشکله ده چې دغسې دموکراسي لکه دامريکې چې په تعددباندې بنا ده په هغو ژورو تحولونوباندې سره توافق وکړي لکه چې دبيا رغونې فلسفي پلويان يې غواړي. دايوه خبره ده چې ديوه ساينس کانديد لپاره دهو يانه رايه ورکړل شي، خو دا بله خبره ده چې دپوهنې په موضوعاتو باندې دغسې وشي. ځکه چې هغه دلته په يوشمېر اخلاقي، مذهبي، اجتماعي او حتی شخصي ملاحظوسره اغېزمنه کېږي. نو دامريکې په ټولنه کې څنګه سره ډېر رقابت کوونکي منافع دپوهنې دغسې ملي طرز ومومي چې هغه ټول خوښ وګرزوي؟ ممکن دهغه اجازه ورکوونکي تلقين کوم چې براميلېدېې وړاندې کوي په واقع کې داصطلاحاتوتناقض وي.

دبيارغونې فلسفه دغسې يو دکتورين دی چې ژمنه غواړي. دبيا رغونې فلسفي خاوند ښوونکي دغه دکتورين تدريس کولی نه شي، خو دا چې په خپله ورته متعهد وي او وغواړي چې خپل زده کوونکي هم پرې متعهد کړي که څه هم دی به ډېر کوښښ وکړي چې په ټولګې کې افاقي اوسي. خو هغسې چې دڅيزونو ماهيت يې غواړي، دی نه شي کولی په علمي ډول افاقي او په ايډيالوجيکي ډول بې تفاوته وي. څنګه چې دامريکې جامعه د اجتماعي ارزښتونو له نظره برخې برخې ده احتمال نه لري، چې هغه به ټولواکي حرکت ته له تسليمېدو نه پرته په بله لاره سره متحده کړي. زموږ ټول سياسي جوړښت بايد واوړي او فردي تشبث په جدي ډول ضعيف شي. زما فکر داسې ښکاري چې دبيا رغونې فلسفه په کوليکتيوي ټولنې باندې تمامېږي، چې هلته به انسانان معتقدوي چې هر څيز به رښتيا وي په دې شرط هغه په ساينسي طريقو سره حاصل شي او کله چې په تشويقي ډول وړاندې شي. په اجتماعي اتفاق سره اجراشي.

څلورم څپرکی

دشته والي فلسفي کوابن

زیاتره عنعني فلسفي له دوو ډلو څخه دي: میتافزیکي او شکاکي. میتافزیکي فلسفي غواړي دتجربي ځیني اساسي خاصیتونه شرح کړي په دې استدلال سره چې هغه له دغسې لړې حقیقتونه څخه راوخي. چې تجربه پرې باندې اغېزه نه کوي. شکاکي فلسفي په دې فکرینا دي چې څنګه چې ټولې انساني تجربې غولونکي دي، هېڅ ځیز په یقین سره معلومېدلی نه شي او ټول میتا فزیکي مفهومونه موقتي دي.

دشته والي فلسفه (existentialism) دغه دواړه فلسفي بهیرونه ردوي. دشکاکیت پرضد استدلال کوي او ادعا کوي چې انسانان له خپل شته والي څخه اساسي حقیقتونه ایستلی شي. دعنعنوي میتافزیك پرضداستدلال کوي چې حقیقت هغه دی چې موږ یې تجربه کوو. دوی ادعا کوي چې حقیقت ژوندی کړل شوی حقیقت دی. ددې لپاره چې حقیقت بیان کړو موږ باید هغه څه بیان کړو چې دانسان په حال کې وي. نه هغه څه چې دانسان له حال څخه اخوا وي

دشته والي فلسقه داسې هم دطرز او اسلوب له مخې له عنعنې فلسفي څخه توپیر لري. له دې امله چې هغه له ژوند کړل شوي حقیقت او داحساس له هغو حالونو سره سر او کار لري چې دغه حقیقت په هغو کې په پوره ډول درك کېدلی شي. نو دشته والي فلسفه په عمومي ډول داسلوب له مخې نسبت عنعني فلسفې ته ډېره شخصي او په واقع کې ادبیاتو ته لانږدې ،او له دې نه مې مطلب دا نه دی چې دشته والي فلسفه نظر عنعني فلسفې ته یا لږه تخنیکي ده. یا تر هغې ډېره دقیقه ده.

مارتن هایدیګر (Mortin Heidegger) او ژان پال سارتر (Jean Paul Sartre) لوړ تخنیکي فیلسوفان دي او هایدیګر په یقین سره دروڼ توب سرمشق نه دی، سره له دې هم هریوې په شخصي او ادبي سلوك سره لیکنې کوي، ځکه چې هریو داحساس کولو حالونه او همداراز استدلالونه افاده کوي او هر یوه دغــې له جذبې نـه ډك نـثر کنیلی چې بې لـه شکه خاص او خاص دهغه دی

زه باید دا هم ووایم چې دشته والي فلسـوفانود پوهنې په اړه مې ډېرې لیکنې کړې نه دي. مارتن ببر (Martin Baber) په دوی کې مستثنی دی، دی هم دپوهنې په اړه پوره بحث نه کوي. سارتر د ادبیاتو پوهنیز اهمیت تعریف کړی. کارل یا سپرز (Karl Jaspers) دپوهنتون دایډیا په نامه یو کتـاب ایستلی دی او فریدرك نیچـه (Friedrich Nietzsche) پـه پوهنیزو موسسو باندې یوه لاتجمنه لیکنه کړې ده او هغه دومره افراطي او له طنز نه ډکه ده چې تر اوسه هم موزد لري. کله چې یو څوك په نظر کې ونیسي چې عنعنوي فیلسوفان لکه اپلاتون. جان لاك. ایمانویل کانت او جان ډووي په پوهنیزو موضوع ګانو باندې څومره غږېدلي دي. دشته والي فیلسوفانوله خوا دپوهنې هېرول عجب معلومېږي. دا لا نوره هم عجیبه ښکاري چې کله یو څوك فکر وکړي چې دشخصي ژوند دفلسفې په حیث دشته والي فلسفه به په پوهنې کې ارو مرو بصیرتونه ولري. دغـې پروسه چې په هغې کې اشخاص یا جوړېدای شي، یا خپل خانونه جوړوي. ښایي دلیل داوي چې دسوچ یوه نوې ښوونځی به ارو مرو په هغو موضوعګانو باندې لنګرواچوي چې راپورته کړې یې دي. یابه دخپلو اصولو تطبیق په هغو ډګرونو کې چېرته چې فکر او عمل سره ګډېږي لکه په سیاست، قانون او پوهنه کې یا وروسته وخت ته یا نورو ته پرېږدي. حقیقت چې هر څه وي په خپله دمربیونو لپاره

موقع ډېره غټه ده چې هغه پوهنيز بصيرتونه ومومي او ترکيب ترېنه جوړ کړي چې دشته والي فلسفې پرېمانه برابر کړي دي. ددې لپاره چې دغه کار وکړو موږ بايد ارو مرو دغه دکتورين هغــې چې دی معرفي کړو او هغه موضوعگانې وڅېړو چې ډېر ورسره سر او کار لري

نړۍ ليد

دشته والي فلسفه دډنمارکي فيلسوف، سورن کې يرکېگارد (Søren Kier Kegaard) (۱۸۱۳_ ۱۸۵۵) او دجرمن متفکر. فريدريک نيچه (۱۸۴۴_ ۱۹۰۰) له بت ماتوونکو اثارو څخه هسکه شوې ده. دغه دواړه متفکرين دکليسايي عيسويت او دهيگل دنظريې پرضد ودرېدل. کې ير کيگارډ کوښښ وکړ چې عيسويت له دننه څخه بېرته په حرکت راولي. په داسې حال کې چې نيچه دعيسويت له نړۍ نه اخوا توب محکوم کړ او دسوپرمين تانيدولو اخلاقياتو پلوي يې وکړه

زموږدخپل مهال دشته والي دفلسفې مخکښه فيلسوفان مارتن هايډيگر (Martin Heid egger) ژان پال سارتر، کارل ياسپرز او ماريس ميرلو. پونتي (Maurice Merleau- Ponty) دي. ددغې ډلې نور فيلسوفان گبرييل مارسل (Gabriel Marcel) او پال تيليچ ((Paul Tillich) او مارتن بوبر(Martin Buber) دي چې لومړنی دوه عيسوي او وروستي يې يهود دي.

دشته والي فيلسوفان هغه عنعنوي نظر ردوي چې فلسفه بايد ارامه او تر هرڅه ډېره افاقي او جلا وي. دوی وايي چې فلسفه بايد دغسې عقل (reason) وي چې په قوي احساس (passion) سره مطالعه شي. ځکه چې نړۍ يې حقيقت په قوي احساس يا دقوي احساس کولو په حالونو کې برسېره کېږي. دقاريا هيجان عقل غير عقلي نه بلکې دتول

انسان عقل دی. دا هغه عقل دی چې له هغو اساسي حقیقتونو سره لاس اوګرېوان وي لکه ازادي. مرګ او نور له کومو سره چې انسانان مجادله کوي دا د سړي سېنې دمحاسبې ضد دی چې مجردات کنترولوي او انساني مشکل هیروي

دشته والي فلسفې په نظر فزیکي کاینات. له انسان نه پرته نړۍ نه مفهوم او نه هدف لري، دا یوه احتمالي پېښه ده، یو څیزچې داسې واقع کېږي چې هلته وي مطلب دا نه دی چې هغه کومه بې علته پېښه ده هغه سمون تیاکانې چې په ساینس سره کشفېږي په کافي اندازه حقیقي دي. خو هغه له نېغ انساني اهمیت څخه خالي دي، چې په سمه توګه وپېژندلی شي. هغه له هیڅ انساني ایډیالوتو یا غوښتنو سره مطابقت نه کوي. خو دمصونیت لپاره له غوښتنې سره چې هغه له ښتیاني ازادي او دانساني حال له ښتینې ترور څخه پرار دی. انسان په کایناتو کې په چانس سره واقع کېږي نه دنړۍ نظم نه دڅیزونو طبیعي طرح شته په کوم کې چې انسان زېږي. نو انسان له خپلې هستې نه پرته دطبیعت هیڅ پوروړی نه دی. په دې ډول دهغه شته والی دهغه له جوهر نه لومړیتوب پیداکوي. په دې مفهوم چې که دی کوم څیز اوسي دی باید داوسي. خوشته والی دی نه جوړوي. دی په ژوند کولو سره خپل خان جوړوي. لکه چې سارتر وایي:

" دلته ددې وینا مانا څه دد چې شته والی تر جوهریت دمخه دی؟ مانایې داده چې ترهرڅه اول انسان وجودلري. ګرځي. په صحنه کې ښرګندېږي او تر هغه وروسته خان تعریفوي که انسان هغسې چې دشته والي فیلسوف یې ویني نه تعریف کېدونکی وي. دا له دې امله ده چې په پیل کې دی هیڅ څیز نه دی. یوازې له هغه وروسته به دی یوڅیز شي او هغه څه چې به دی وشي ده په خپله به جوړ کړی وي نه یوازې داچې انسان هغه دی چې خان په خپله درك کوي. بلکې دی هم هغه دی چې

دشته والي پر لوري له دغه تيل وهلو څخه وروسته دخان جوړولو اراده کوي، انسان له هغه نه پرته چې په خپله خان جوړوي بل څيز نه دی"

داچې انسان څه کېږي دا دهغه خپل مسوليت دی. یا دا چې دی بـه په خپله خان جوړوي يا به په يوه مفهوم سره خان ته اجازه ورکوي چې دنورو له خوا جوړشي. دی ددې انتخاب کوي چې دی به څه څيزشي، دده "جوهر" يـا بيـا هـم پـه يوه مفهوم سره پرېږدي چې نور دهغه لپاره انتخاب وکړي خو په هرحال کې انتخاب دی کوي، ځکه چې تسليمي دانتخاب نفي نه بلکې يو ضعيف انتخاب دی، تسليمي له ازادۍ څخه بې ګټې تېښته ده. هغه انسان چې دنورو له خوا جوړشوی وي بيـا هم د خپل خان مصنف دی. ځکه چې دی ددې انتخاب کوي چې نوريـې جوړکړي سړی دا هم ويلی شي چې دی په انتخاب سره جوړشوی دی.

که موږ دغه نړۍ ليد ومنو څه ترېنه راوځي؟ د ازادو انسانانو او ازادو ښوونکو په حيث موږ بايد په ټولنه او کلتور کې له ټولو هغو قوتونو سره مجادله وکړو چې هڅه کوي لـه انسانانو څخـه انسـاني صفتونه سلب کړي اوله ازادي نه يې محروم کړي.

موږ بايد اقتصادي" قوانينو "ته دفرد تابعيت په مخالفت کوونکي اقليت بـاندې داکثريت اسـتبداد او دټولنـې پـه ډول کـېدو(Social conformism) سره دفرديت زندۍ کول رد کړو. موږ بـايد لـه خپلـو زده کوونکو څخه په ټينګه وغواړو چې هغـه ازادي چې دافرادو په حيث ددوی حق دی وپېژني او واقعـي يې کړي. پـه هغـه څه چې ټينګار کوو بايد ارو مرو يې عملي هم کړو. دنورو دازادي پـه محترم شمېرلو سره لکه هسې چې خپلې ازادي ته ارزښت ورکوو.

ازادي په خپل ذات کې نه هدف او نه ايډيال دی، هغه دکړو لپاره يې قوت يا پوه تنشيل دی.(۹) څه چې زه کوم زه هغه يم. زما سجيه زما دټولو کړنو ټوليز دی. نو له دې امله هغه خان جوړ کړی دی، زما سجيه تغيير کولی شي. څکه چې زه هر وخت په بېل دول عمل کوم. زما برخليك زما خپل نوم دی. نو ازادي "هيبتناکه" ده. څکه چې زه ددې مسول يم چې څه کېږم الکولي، عصبي، چرسي او بنګي، هغه څوك چې دژغم دسرحد په پای کې وي. زه او ته دا موږ ټولو خپل ځانونه جوړ کړي او له سره يې جوړولی شو.

زه ازاد يم نو زه کېږم. څه وخت چې زه انتخاب کوم، زه خان راتلونکي ته ارتوم. زه له هغه نه پرته چې يم خان جوړوم. "ex-ist" ". زه هغه څيزچي محض کېدونکی و. شته والي ته احضاروم،زه يم (homo viator) يم. هغه خان چې تل په انتقال کې وي.

دانتخاب لپاره شبېه مهمه ده. لکه هسې چې کې دکيګايرو وايي" خطرتيار ولاړ دی." (يا-يا) زه بنايي اعصاب بايلم او په غلطه انتخاب وکړم. يا ممکن زه په دې کې ناکام شم چې موقع ووينم او په دې ډول شرايطوته اجازه ورکړم چې خپله لار ووهي. انتخاب بايد زه وکړم او انتخاب په خپل وخت کې وکړم. کې يرکيګارد ديوې بېړۍ دکپتان

---

۹. مارتن بوبردغه نظر ترنورونه ډېر په قوت او جذبې سره څرګند کړی دی "ازادي- زمايې روښونکي مخ ډېر خوښ دی...زه ورته وقف شوی يم. زه تل تياريم چې دهغې لپاره په مبارزه کې ګډون وکړم...زه کېڼ لاس ياغي ته غزوم او ښي لاس دعقيدې سرسخت مخالف ته مخ پر وړاندې؛ دوی بايد له ازادی نه قضيه يا پروګرام جوړ نه کړي. له بند نه ازادي قسمت دی. يو څوك هغه دصليب په شان نه دتويې له پاسه دګل په شان له خان سره ګرزوي... په ازادي کې ژوند تېرول شخصي مسوليت دی."

کیسه کوي چې ددې پرېکړه وکړي چې ببرې یې څه وخت باید راووځي ببرې په ټول وخت کې وړاندې ځي. دی بس یو څو شیبې لري چې پرېکړه وکړي" که دی دغه وړاندې تګ هیر کړي په پای که به یوه شېبه راشي چې هلته به نور نو دیا. یا سوال نه وي. نه له دې امله چې ده انتخاب نه دی کړی، بلکې له دې امله چې انتخاب کول یې هیر کړي دي، چې دا حال ددې معادل دی چې نورد ده لپاره انتخاب وکړي او له دې امله چې هغه خپل ځان بایللی دی.

البته ډېر نور انتخابونه چې موږ یې کوو جزیي او غیر مهم دي. دنکتایي انتخاب. درستورانت انتخاب او دسینما انتخاب، جدي انتخاب دهغو کړو ترمنځ انتخاب دی چې اساسي ارزښتونه په کې دخیل دي. دغسې انتخاب ژور تمرکز غواړي. په ځان کې دننه کتنه کول. نو زه باید په دې قانع نه اوسم چې بس یوازې مجرد اخلاقي اصول تطبیق کړم. دا یو ضعیف انتخاب دی. نظر خپل ځان ته په قاعدې یا قانون باندې اتکا. زه باید دکړو دغسې لاره انتخاب کړم چې په دغه خاص حال کې په بې ساري ډول سمه وي. زه باید دقاعدې لاره

غوره نه کړم. بلکې خپله طریقه غوره کړم.(۱۰)

---

(۱۰) باید ووایم چې شته توب پال اخلاقي پرنسیپونه لکه دغه نه ردوي، یوازې مجرد اصول یې ردوي یوبر څه وخت چې دکرکتر په روزنه غږېږي. دغه ټکي په ښه ډول بیانوي "هیڅ مسول کس دنورمونو په برابر کې بېګانه نه پاتې کېږي خو هغه امري حکم چې په رښتینې نارم کې مضمر وي هېڅکله په پوچې وینا نه بدلېږي، نه هم دهغه ترسره کېدل هېڅکله عادت نه کېږي. هر هغه حکم چې ستر کرکتر یې دځان دانکشاف په بهیر کې اخلي په هغه کې دهغه شعور دیوې برخې په شان عمل نه کوي، یا دهغه دتمرینونو لپاره موادته کېږي، خو دهغه دجوهر په بېخکي سطح کې مضمر پاتې کېږي ترڅو چې هغه، هغه ته په یوه مشخصه طریقه ځان څرګند کړي.

ترټولو ګران انتخابونه هغه دي چې زياتره د ښو بدیلو انتخابولو ترمنځ وي کله چې د عمل دوه لارې په برابرې اندازې ښې ښکاري، کومه يوه يې وو هله شي؟ سارتر ديوه خوان کيسه کوي چې په کورکې پاتې شي او دخپلې بې وسې مور غمه وخوري يا دازادې فرانسې حرکت کې ګډون وکړي؟ دکانت مطلق شرط به ورسره مرسته ونه کړي، نه به هم طلايي قانون (the Golden Rule) (۱۱) خوان په فکر کې ځي: زه بايد انتخاب وکړم چې کوم څيز مې يوې خواته کشوي. که زه حس کړم چې مورمې دومره رابندې ګرانه ده چې دهغې لپاره به هر بل شی قربان کړم. دانتقام لپاره دتحمل لپاره دماجرا غوښتنې لپاره تقاضا. نويا به زه له هغې سره پاتې شم" او هغه همدغسې وکړل. که زه دښته والې فلسفې پلوې ښوونکی اوسم زه به له خپل زده کوونکي نه په ټينګه وغواړم چې دخپلو کړو دپايلو مسوليت په غاړه واخلې او ورسره سر او کار ولري. کړه دپايلو رامنځته کول دي. شاګرد بايد دا ومنې چې دغه پايلې دده انتخاب زېږنده دي. خو په عين مهال کې دې بايد هغو ته دنه تغير کېدونکو په شان سر تيټ نه کړي. ځکه چې که تسليم شي دا به بې منلې وي چې ازادي په يوه خاص عمل سره پای ته ورسېده. ازادي هېڅکله پای ته نه رسېږي او هره پايله دبلې لپاره اړتيا پيداکوي. زه به شاګرد ته درس ورکړم چې دده ژوند په خپله دده دی چې ويې کړي او بل هېڅوك يې ورته کولی نه شي. په دې کې ګټه نه شته چې دخپلې ناکامی ملامتي په چاپيريال، کورنی، مزاج يا دنورو په نفوذ باندې واچوي دغه حالونه ددې لپاره دي چې دانتخاب لپاره

[11] طلايي قانون يا له نورو سره هغسې سلوك کول چې يو څوك غواړي له هغه سره هم هماغسې سلوك وشي ژباړن

چیلنج ورکړل شي. په شاګردباندې چې په ماضي کې هرڅه پېښ شوي دي. نو راتلونکی یې هم دده ده چې باید جوړه یې کړي.

ایا دغه سلوك په دې تمامېږي چې نوردې په بې رحمه ډول له نظره وغورځول شي. ستاسې په قیمت زما سر ته رسونې ته؟ هېڅکله نه حقیقي ازادي دخان ځانی مانا نه. بلکې دګډون مانا ورکوي خان پالونکي دخاني ګټې په محدودې دایرې کې حرکت کوي انتخاب هغه ته دخان سرته رسونې لپاره نه. بلکې دخان محدودولو لپاره دی. ازادي سرخلاصه او خوځونکې ازادي دازادي دنورو مرکزونو لپاره دنورو کسانو لپاره غواړي. هغه حساب نه کوي، بلکې ورکوي. دازادی سرته رسونه له نورو سره ګډون کول او یوځای کېدل دي. خو موږ باید دغه ګډون له محض اشناتوب سره مغشوش نه کړو. ګډون له بل کس سره ګرانښت دی چې بوبر یې "شمول" او مارسل یې "حضور" بولي. زه او ته هغه وخت سره ګډ یو چې دخپلواکو کسانو په څېر سره یو ځای کېږو ددې لپاره چې یوه خاصه تجربه سره شریکه کړو. له موږ نه هر یو خپل بې ساری توب خوندي ساتي.(۱۲) زه نه تا جذبوم. نه ته ماجذبوي زموږ ګډتوب په قوي احساس کې دخان توب امحا نه ده. بلکې هغه دغسې دوه اړخیزتوب دی چې په هغه کې زه هغه څه اورم چې ستا په زړه او دماغ کې تېرېږي او ته هغه څه اورې چې زما په زړه او دماغ کې ګرځي. بوبرته غوږ کښېږدئ:" دخان دننی وده لکه چې خلك یې اوس

---

(۱۲) " په خان پورې دخان خاني تمرکز او خان محدودونه او هغه ناتواني چې له خان څخه بېرون ووتل شي. اصلي ګناه ده چې دشخصیت دپوره واقعي کولو مخه ونیسي او داغېزمن کېدلو قوت یې سلبوي...

شخصیت یوه ته او نورو ته له خان نه بهر وتل پخوا تر پخوا فرض کوي. څه وخت چې هغه په خان کې ترل شوی پاتې شي هوا له لاسه ورکوي او خپه کېږي." نیکولاس بردیایف (Nicholas Berdyaeu)

فرض کوي. له خپل ځان سره دانسان په رابطه کې نه تر سره کېږي بلکې هغه دبل ځان په حاضرولو کې او په دغې پوهې کې ترسره کېږي چې يو دخپل ځان له خوا په بل کې حاضرېږي"

اشناتوب ته بايد په سپک نظر ونه کتل شي. اشنا توب طبيعي او په اجتماعي لحاظ مطلوب دی. خو هغه نيمګړی دی، دځان سرته رسونه نه ده، بلکې پټ قوت دی چې "په کار اچولو ته انتظار کوي" که زه دښوونکي په حيث خپل اسلوب او حرکتونه هغسې وګڼم چې دود او دستور يې تقاضا کوي. نو ما به دخپلو شاګردانو دژوندانه سطح يوازې لمس کړې وي. زه بايد له اشناتوب نه اخوا لاړشم او خپل ځان هغوی ته ځرګند کړم. زه بايد هغو ته په ځرګند ډول ورشم او اعتماد پيداکړم. له اعتماد نه يو ځای کېدنه او ربښتيانی سرته رسونه را ولاړېږي.

دشته والي فلسفې پال په فکر يو اخلاقي عمل ممکن دځان يا ديوه هدف لپاره ترسره شي، خو يوانسان بايد خپل هدفونه وټاکي که هغه ديوې ډلې يا ټولنې هدفونه غوره کوي بيا نو ورته ښايي چې هغه په ټاکلي حال کې تر لاسه کېږي. دا کوم معيار نه دی چې بايد کړه ورسره مطابقت وکړي. بلکې هغه هدف دی چې پر لوري يې عمل کوي. څه وخت چې اخلاقي اصول دخارجي معيارونو په شان ګڼل کېږي چې دسلوک ځينې ډولونه يې تقاضا کوي له هغو نه دمريي کېدو وسيلې جوړېږي. عمل محض سلوک کېږي او فرد هغه څه ته تسليمېږي چې ورته خارجي وي.

نو ديوه ښوونکي په حيث زه بايد يوازې دسپلين تحميل نه کړم، په ځای يې بايد له هر شاګرد نه وغواړم هغه دسپلين ومني چې په خپل ذات کې يې ارزښتناک ګڼي. يا يې ديوه هدف لپاره لرزښتناک ګڼي. لکه په خپله دهغه عقلاني انکشاف يا دټولګي همغاړيتوب، ځينې

کسان شاید ووایي چې دا دپوره کېدو لپاره نصحت دی. البته چې دی دا هغه ایډیال یا لوړ هدف دی چې پر لوري یې باید زیاروایستل شي.
زه به زیاتره په دې کې ناکام شم چې ورته ورسېږم. داسې هم زما شاګردان خو موږ باید بیا بیا کوښښ وکړو. نه فشار او نه انارکي خواب کېدلی شي. موږ باید دټولو ازادي او سرته رسونه خپل هدف وګرځوو

پوهه حاصلول

دپوهې دماهیت په اړه دشته والي دېر تفکر دپدیدې یا پېښې پېژندل یا فنامتالوجي (phenomenology) په اساس شوی. پدیده پېژندنه یا هغه نړۍ لید چې کوښښ کوي دڅیزونو اوپېښو څرګندېدنه وپلټي هغسې چې خپل ځانونه زموږ شخصي شعورته په نېغ ډول ښیي. دغه څیزونه او پېښې په دې ډول هم عندي او هم افقي حقیقت لري له "عندي حقیقت" نه مې مراد هغه سملاسي او شخصي اړیکې دي چې موږ ټول یې له طبیعت سره منکشف کوو. هو. ځنګلونه. غرونه او مرغان ټول خارجي حقیقت لري او ساینس غواړي شرح او بیان یې کړي. خو مهمه لاداده چې موږ له حقیقت نه ځان ته خپل پوهاي لرو او نیچه په خپلې لیکنې کې" زموږ دپوهنیزو موسسو دراتلونکي په اړه" له موږ نه غواړي چې له طبیعت سره دهغه دنږدې توب دهیلې په اړه دهغه کلام واورو:
"ځنګلونه. غرونه. بادونه. تپوسان. ګلان. پتنګان. ورشوګانې. دغرونو ددې ټول باید له هغه سره وګرېږي. دهغوی په خپله ژبه.دی باید په هغو کې لکه چې وي. بیا خپل ځان وپېژني په بې شمېرو انعکاسونو او تصویرونو کې. دتغیېرېدونکو لیدونو په رنګ شوي دورکې او هغه به په دې ډول دړو دړو او په غیر شعوري ډول دطبیعت په ستر تصویر کې دټولو څیزونو میتافزیکي یو والی حس کړي او په

عین مهال کې بـه دهغـه ابدي زغـم او ضـرورت پـه غـور کولـو کـې خپـل روح تکور کړي"

په دې نـږدې وختـو کـې مـیرلي پونتـي پـه خپـل کتـاب، ددرك کولـو لومړیتوب (۱۹۶۴) کـې لـه دغـې موضـوع نـه ګړېدلـی دی: "دخـارجي مکـانو درك کـول زمـونږ دخپـل جسـمي حـال لـه لارې (چـې پـه هغـه کـې دحرکتونو یـو ممکـن سیستم لـه مونږ څخه چـاپیریـال تـه خلېږي". زمـونږ جسمونـه پـه مکـان کـې دنورو شیزونو پـه شـان نـه دي. هغـوی پـه مکـان کـې اوسـي یـا پـه کـې تـګ راتـګ کـوي. هغـوی "جـهان تـه زمـونږ صـورت" تمثیلوي.

په دې ډول زما پوهه له حقیقت نـه زمـا پـه پوهـاوي پـورې او دوجـود دماهیت پـه یـاب زمـا پـه تعبیر پـورې تړلـی دی. نـو دغـه "شتـه والـی" څه شیز دی؟ مارسل پـه خپـل دشتـه والـي فلسفه نومي اثر کې (۱۹۶۱) وایي چې دشتـه والـي دمفهوم شرح "ډېره ګرانـه ده". پـه واقع کـې هایدیګر خپـل تخصصي ژوند دهغـه پـه منظم ډول تعبیر کولـو تـه وقـف کـړ، بې لـه دې چې خپله دنده یې سرتـه رسولې وي. دمارسل پـه فکر "شتـه والـی" هغـه مرموز شیز دی چې مونږ وروسته لـه دې چې حقیقت لـه هـر هغـه څیز نـه چې مونږ هغه پـه بري ډول سره بیان کړی وي پـه خپـل ځای پاتې کېږي.

نوشتـه والـی پـه دې ډول نـه کـوم تعریف کېدونکـی جوهـر، یـا کـتـه ګوري یا هستي ده، بلکه هغـه دغسې یو "رمز" دی چې مونږ هریو باید پـه شخصي ډول ورسره مخامخ شو. هغه څه چې مرموز وي نـه ... ېدلی چې نامعلوم وي، ځکه چې نـامعلوم بـه یـوه ورځ معلوم شي، پـه داسـې حال کې هغـه چې مرموز وي دخپـل ماهیت لـه مخې بـه هېڅکله معلوم نـه شي. درمز پـه شـان ـ شتـه والـی هغـه شیز دی چې مونږ هریو بایـد پـه خپلـه پرې پوه شو او خپلـه شخصي پروجـه یې وګرځوو، میرلي ـ پونتـي پـه خپل مفهوم او بې مفهوم اثرکې (۱۹۶۴) کې همدغه شیز پـه لږ څه بېل

ډول بیانوي: "حقیقت یوازې هغه وخت پیل کېږي چې موږ دموضوع په شواهدو کې ژوند کول ترک کړو او دخپلو ټولو تجربو افراطي عندیت له حقیقت نه بېل درک کړو." دشته والي ازموینه زما لپاره تل شته والي دی.

نو که چېرې اوس موږ دشته والي پال غونډې سلوك وکړو موږ باید دپوهې په مفهوم باندې له سره فکر وکړو. موضوع، قانوني شوې پوهه، په خپل ذات کې باید نه دغایې په حیث او نه دهغې وسیلې په حیث وګڼله شي. چې شاګرد دخپل مسلك داشغالولو لپاره اماده کوي. دهغه پرځای له هغه نه باید دځان انکشاف او ځان سرته رسونې دوسیلې په حیث کار واخیستل شي. ددې پرځای چې شاګرد پرېږدي چې هره هغه پوهه دځان لپاره" مختصه کړي" چې زده کوي یې یانې پرې یې ږدي چې هغه یې په خپله خپله کړي، د زده کړې په عملیه کې شخص باید په درسي کتاب باندې واکمن وي.

په دې ډول دښوونځي مضمونونه باید دشخصي واقعي کولو لپاره وسیلې وګرزي. نه غیر شخصي دسپلینو نه چې ټول یو شان ورته تابع شي. پرېږدئ چې وده کوونکي حقیقت په خپله درك کړي، حقیقت نه په مجرد ډول بلکې په خپله دهغه حقیقتونه له دې نه مې مقصد دا نه دی چې هغه دې وهځول شي. چې په هغه څه معتقد شي چې په خپله یې خوښوي. دهغه پر ځای موږ باید ورته ووایو" دغه څیزونه د ډېرو خلکو له خوا حقیقي ګڼل شوي دي، اوس ته وګوره چې هغه حقیقي دي، یانه دي. که تاته حقیقي نه معلومېږي، همدغسې ووایه او بیا راځي چې په ګډه پرې بحث وکړو." دبېلګې په ډول دساینس پوهانو لپاره دا کافي نه ده چې دنیوټن دحرکت قوانین دي حقیقي وي. شاګرد باید دځان لپاره هغه حقیقي ومومي. دی باید په دې قادر شي چې هغه دخپلې نړۍ یوه برخه کړي.

داهغه څه دي چې پوره متخصص يې نه کوي. تخصص انسان وړوکی کوي. متخصص دخپلې پوهې مخلوق وي. نه دهغې څښتن. نيچه وايي" په ساينس کې متخصص بل څه نه دی خو دکارخانې کارگر چې خپل ټول عمر په دې کې تېروي چې يو پيچ واړوي يا کوم سامان يا ماشين وگرځوي " ښوونځي بايد دې ته پام وکړي چې هغه شاگرد چې تخصصي زده کړه کوي. بايد دې ته دوام ورکړي چې داناني حال په پوهه کې دمخه ولاړشي. اختصاصي مطالعات بايد دانسان دوستی له مطالعاتو سره ملگري وي او تر هغو چې کېږي تخصص کېدنه بايد انساني وگرزوي. کارل يا سپرز په دغه ټکي باندې په خپل انسان په عصري دوړ اثر کې ډېر ښه اچولي ده:"انسان په خپلو فعاليتونو کې په هر حالت اړ په ټولو کسبونو کې دڅېزونو او دخپل ځان په اړه يوې اختصاصي پوهې ته اړه لري. خو يوازې تخصصي پوهه هېڅکله کافي نه ده. ځکه چې هغه يوازې له دې امله چې دی يې لري مهمه کېږي."

داسې هم پوهنه بايد په هغو تجربو کې بصيرتونه ومومي چې په هغو کې انسان له انساني حالت نه ډېر يوه وي لکه درد. جنگ. جنايت او مرگ. دا ټول له موږ سره ملگري دي. مرگ ما او تا په هره شېبه کې ممکن له منځه يوسي. مرگ دژوند په اړه پوښتنه پيداکوي. په هغه موږ دښه والي له بې باورۍ توب سره مخامخ کېږو. جنايت له موږ سره تل ملگری وي. موږ چېرته په غلطه لار روان شوي يو؟ ايا همدا اوس موږ په حقه يو؟ دتوړ پوستکي به برابر کې زموږ (امريکايانو) مسوليت څه دی؟ دهغه جاپاني په مقابل کې چې په هيروشيما کې عيبي شوي دي؟ هغو ميليونونو ته چې په ويتنام کې وژل شوي دي؟ هغو ته چې مواستعمال کړي او هغو شاگردانو ته چې ناکام کړي مودي؟ موږ له درد. جنگ. جرم او مرگ نه خلاصېدلی نه شو. موږ بايد زيار وباسو چې په هغو پوه شو او دعقل له مخې ورسره معامله وکړو.

درس ورکول او زده کول

دیوه شته والي پال دتدریس او تحصیل دمفکوري لپاره موږ دمارتن بوبر د "مکالمې" تیوري ته ځو. مکالمه یا ډایه لاګ دهغو اشخاصو تر منځ خبرې کول دي چې په هغه کې یو دبل لپاره موضوع کېږي، دغسې محاوره چې دبوبر په اصطلاحاتو "زما" او "ستا" ترمنځ وي.(۱۳)

دمکالمې ضد په خبرو کې کنترول کول یا حکم کول دي چې په هغې کې یو کس په بل باندې تحمیل کوي او په دې ډول وروستی په خبرو کې دځپلې ارادې یو شی ګرځوي. دبوبر دمعیارونو له مخې نړدې ټول تدریس کنترول یا تحکم دی. ماشوم مجبورېږي چې دښوونکي ارادي ته په نېغ ډول، یا دنه تغییرېدونکي پوهې هیات ته تسلیم شي چې ښوونکي دهغه ساتندوی دی. البته کله ممکن میزونه واړول شي او ښودونکي به دځپل ټولګي دسپکاوي یا خپګان موضوع وګرځوي.

موږ نږدې ټول په ټولګي کې له شخصي استبداد سره مخالف یو خو بوبرله دې سره هم مخالف دی چې هغه یې دغیر شخصي پوهې استبداد ګڼي. دده په فکر که ښوونکي دښوونکي په حیث وګڼل شي، یانې هغه څوك چې شاګرد او مضمون ترمنځ محض منځګړتوب

(۱۳) دبوبر فلسفه که څه هم په شخص پالي باندې بنا ده سره له دې هم هغه دانساني اړیکو فلسفه ده. دهغه په نظر ریښتیني کمیونتي یا ټولنه تر هغو واقعي کېدلی نه شي خو دا چې هر فرد دځپل ګاونډي لپاره پوره مسولیت ومني. روحیه په زړه کې نه بلکې په زړه او ته کې ده. دوینې په شان نه ده چې په تا کې جریان کوي، بلکې دهوا په شان ده چې تنفس یې کوې. اجتماعي واقعیت بیانو دوه اړخیزتوب کېږي. یو شخص د ته له لارې زه کېږي. خو د زه ـ ته مکالمه یوازې لفظي مشغولتیا نه ده. هغه تجربوي ده، مشخصه ده او دژوند کولو په ټول کې پرته ده. هغه څه چې دنه ویل موږ ته درس راکوي: اصل انسیاق نه بلکې دګډون انسیاق دی.

کړي، یا پرېږدي چې شاګرد ورته پام ونه کړي. څکه چې دا به دتدریس دچم دموضوع غوندې شاګرد بې ارزښته کړي.

دهغه پرځای ښووونکی دموضوع په اړه له پوره بحث نه وروسته هغه نظر وړاندې کوي چې دده په فکر ترټولو دپرښه وي او وبه یې پوښتي چې که یې مني.

ښووونکی ددې لپاره چې په موضوع باندې سم بحث شوي وي ټولګي ته ډول ډول نظر یې وړاندې کوي. ښوونکی په پراخ ډول پوښتني کوي او موضوع ټولګي ته په ښه ډول طرح کوي، خو هغه یې دبحث لپاره وړاندې کوي، تر مباحثې وروسته دې ټولګي ته هغه نظر وړاندې کوي چې له اوږده تفکر نه یې وروسته ټینګ کړي وي. دی له هرشاګرد نه غواړي چې دغه نظر دخپلې تجربې په مقابل کې کېږدي. له هغې سره یوځای چې ده په همدغه ټولګي او په پخوانیوټولګیوکې حاصله کړې وي. داسې وګنئ چې شاګرد دموضوع په اړه دښووونکي تعبیر نه مني، ښه نوهغه یې ردوي. دا دهغه حق دی چې همدغسې وکړي. دښته والي فلسفه په دې باندې ټینګار نه کوي چې ښووونکی دې "بریالی" وي. خو په دې ټینګار کوي چې رښتیني دې وي رښتین توب په برې باندې اوړي. څکه چې که ښووونکی له خپل شاګرد سره رښتیني وي دی باید پرې اعتماد وکړي او اعتماد حاصل ورکوي. شاګرد د دوه اړخیزه اعتماد په فضا کې پوهېږي چې دیوې موضوع په اړه دښووونکي تعبیر معقول دی او ښوونکی پوهېږي چې شاګرد به دغه تعبیر ته په هغه احترام ګوري چې استحقاق یې لري. په دې ډول داده هغه مکالمه یا دوه اړخیزتوب چې پوهنه داشخاصو ترمنځ په اعتماد ولاړه ده. هغه اعتماد چې ښووونکی یې باید په صداقت سره وګټي او په مهارت سره خلق کړي.

کوي. تدریس بـه بیا ربتیني مکالمه یادیالاګ نه وي. څه وخت چې تدریس د ښوونکو ډلو په خبر وګڼل شي ښووونکي دپوهې په انتقال کې د یوې وسیلې په حیث ارزښت بایلي او شاګرد ددغه انتقال محصول ګڼل کیدو ارزښت له لاسه ورکوي. پوهه واکمنه ده او اشخاص وسیلې او محصولات کېږي. نو پوهه څنګه باید منتقله شي؟ پوهه باید هېڅ انتقال نه شي. هغه باید" وړاندې شي" دبوېر په فکر ښووونکي چې کوم مضمون تدریسوي له هغه سره باید خان پوره اشنا کړي او په خپل ځان کې یې دانساني فعالیت دښتمنې میوې په شان ننباسي. څه وخت چې ښووونکي کوم هغه مضمون چې تدریسوي دخپلې ننني تجربې یوه برخه ګرځولې وي. هغه یې شاګرد ته له خپل خان نه ور راوتلې څیز په شان وړاندې کوي. بیا نو ښووونکي او زده کوونکي سره داشخاصو په حیث ګوري خکه چې هغه پوهه چې ښووونکي یې وړاندې کوي دغسې نه وي چې هغه ته یې وسعت موندلی وي. بلکې هغه په خپله دهغه دحال دیوه اړخ په شان وي.

څه وخت چې ښووونکي له خپل ټولګي سره په یوې موضوع باندې بحث کوي او څه وخت چې دی. دبېلګې په ډول د ادبیاتو یاتاریخ کوم اړخ تدریسوي. دی چې تر هغو کولی شي کوښښ کوي چې ډېر نظرونه وړاندې کړي. دی کوښښ کوي چې موضوع د ډېرو انسانانو دفکر محصول او ددوام لرونکي فکر دمحراق په شان وړاندې کړي. په واقع کې دا دټولو هغو پوهو حال دی چې اهمیت لري. خکه چې که داوی چې پوهه تاب راوړي هغه باید بیا بیا تعبیرشي او د استفادې په بهیر کې تازه اهمیت پیداکړي. خو دا د ښووونکي اراده نه ده چې شاګرد پرېږدي دموضوع په اړه هغه نظر غوره کړي چې په خوښه یې وي. دا به له غیر مسولیت نه ډک کار وي. خکه چې شاګرد په دغې ساحې کې متخصص نه دی. په عین حال کې ښووونکي نه غواړي یو خاص تعبیر تحمیل

دموضوع په اړه څه؟ دښته والي پال په فکر هېڅ موضوع یا مضمون په خپل ذات کې ترکوم بل نه مهم نه دی. هغه چې مهمه ده هغه موضوع ده چې فرد په هغې کې خپله سرته رسونه او دنړۍ په اړه پوهه حاصلوي. دخینو لپاره دغه موضوع طبیعي ساینس دی، دډېرو لپاره تاریخ، ادبیات، فلسفه یا هنر دی. په دغو وروستیو مضامینو کې شاګرد دسترو لیکوالو او متفکرینو له بصیرتونو سره اشنا کېږي چې هغو په نړۍ کې دانسان ماهیت، دانسان ازادي، جرم، درد، جنګ او برې په اړه لرلې. هغسې موضوعات چې شاګرد په جذباتي او عقلاني لحاظ مشغلولی شي. دمثال په توګه ښته والي پال تاریخ ته دانسان دمجادلې په ارتباط ګوري چې خپله اراده پرې واقعي کړي. شاګرد ته حتمي ده چې ځان هرې هغې دورې ته متعهد کړي چې مطالعه کوي یې او دهغې په مسایلو اوشخصیتونو کې ځان ډوب کړي، کوم هغه تاریخ چې هغه یې مطالعه کوي باید دهغه فکرونه او احساسونه وپاروي او دهغو برخه وګرځي.

ښوونکی څه وخت چې دانساني ژوند په ماهیت باندې بحث کوي باید وښیي چې ژوند له ودې، شړېدلو، خوښۍ او تراژیدۍ نه جوړدی "پوهنه دنیکمرغۍ لپاره" تېرایستونکې ده. نیکمرغي بې له درده او لیوالتیا بې له کړاونه نه شته. ایا تر ټولو سترې کارنامې دنیکمرغو انسانانو کاروې؟ یا دهغو نه قانع شویو اشخاصو کار چې دسرته رسونې لپاره زیار باسي؟ یا پوهنه دمصونیت لپاره؟ دشخصي قناعت لپاره؟ څومره تېرایستونکې!

ښته والي پال ښودونکی دمرګ له موضوع سره څنګه معامله کوي؟ دی خپلو شاګردانو ته نظر وړاندې کوي چې په مرینې باندې پوهه په ژوندانه باندې ډېره ښه خبرتیا ډېر وي. که شاګرد دمرګ په باب ډېر سوچ وکړي دی دژوندانه دمفهوم په اړه نور هم پوه کېږي، دی اخوا

د ښخوا بې مقصده ګرځېدنه پر ېږدي. دې ته اماده کېږي چې په خپل ژوند کې له وړو جزئياتو نه اساسات راوباسي. له دې امله بلېز پاسکال (Blaise Pascal) ویلي د چې "نن دغسې ژوند وکړه چې لکه سبا ته مرې" د مرګ واقعيت زده کوونکي په دې پوهوي چې دی باید همدغه اوس خپل ژوند جوړ کړي

ښوونکی زده کوونکي هڅوي چې په مکالمې کې په بوختولو سره دخان لپاره فکر وکړي. دی شاګرد دهغه ايډیاګانو په اړه تر پوښتنې لاندې نيسي. نورې ايډياګانې ورته وړاندې کوي او په دې ډول ورته لارښودنه کوي چې دبدیلو ترمنځ انتخاب وکړي. شاګرد نو بیا ويني چې حقيقتونه انسانانو ته نه واقع کېږي، هغه دهغو له خوا غوره کېږي، ترهغه لا زیات هغه د زده کړې په دغې ډرامه کې عامل کېږي ته کتونکی. دی باید دښوونکي په څېرډېر زحمت وکاږي.

له بده مرغه له حد نه ډېر شمېر زده کوونکي فکر کوي چې زده کړه بس دجذبولو موضوع ده. دوی تېروتلي دي. پوهه په فعال زیار سره ترلاسه کېږي. د دماغ يا زړه په تړلو سره هېڅکله نه او تل د لاژورو حقیقتونو په لټولو سره برسېره پرهغو چې يو څوك يې لري، خينې زده کوونکي دغه پلټنه له ځانو سره ساتي. دوی ځانونه خپلو ښوونکو ته نه پرانيزي. خو دوی چې هرڅومره وړاندې لاړشي په ټولګي کې دګډون لپاره موقع له لاسه ورکوي، زه په دې تل خواشيني کېږم. زه عقیده لرم چې شاګردان او ښوونکي باید يو بل تل تر استنطاق لاندې ونيسي، څومره چې زه دنن ورځې د عمومي پوهې په نا ارامه کوونکي حال باندې فکر کوم په هماغه اندازه قانع کېږم چې شته والي پالان دسمون لارښيي. زموږ ماشومان په پوهنيزو کارخانو کې بڼ کېږي. يانې چېرته چې دوی په پروسې کې لوېږي او يو شان کېږي. بې له دې چې دهغوی شخصي بېجوړې توب په نظر کې ونيول شي. زموږ ښوونکي اړ کېږي

يا فکر کوي چې ار کېږي چې په دغسې طريقو سره درس ورکړي هېڅ دهغوی لپاره ښاکلې کېږي. دغه سيستم هم ښووونکی ار هم زده کوونکی بېگانه کوي (۱۴) اوس ددې وخت رارسېدلی چې هغه په بوه لانبه سيستم سره بدل شي.

زه دمارسل په شان عقيده لرم چې ښوونځی په اوسني حال کې بايد لغوه شي. زما په فکر دښوونځي ځينې وسايل بايد وساتل شي لکه دغونډېدو سالون، جمنازيوم، دلوبو ډګر. خو هغه يوازې دوسايلو په حيث. خوانان بايد له هغو نه دمطالعه کولو او لوبو کولو لپاره کار واخلي لکه لوبې، تياتر، کتابتون او موسيقي. خوانان ددې پرځای چې دپوهنې لپاره ښوونځي ته ولاړ شي، بايد ښووونکي ته ورشي. ښوونکی او زده کوونکي بايد دښووونکي يا زده کوونکي په کور يا په کوم بل مناسب ځای کې سره غونډ شي. شاگرد بايد ځينې وختونه يوازې او

(۱۴) کلارک موسته کاس (Clark Mousta Kas) زما نظر په پوره فصاحت سره بيانوي لکه چې ليکي، هغسې چې اوس وضع ده ښوونځی په عصري ټولنه کې دبېگانه کولو ښنگه پياوړې کوونکې ده. ښوونکی له خان نه بېگانه شوی. په ټولگې کې درښتينې شخص په شان وجود نه لري، هغه يوه برخه يو رول لوبوي. هغه وظيفې ترسره کوي او دستورونه تعقيبوي. ښووونکی له خپل مضمون نه بېگانه شوی دی مضمون دهغه داحساساتو رښتيني نړۍ نه خارجي دی. لکه خپگان، خوښي، قهر، يوازېتوب، تصور، هيجان او زړه سواندی. هغه له هغه څخه بېرون دی. داسې هم ښووونکی له زده کوونکي نه بېگانه شوی دی. ماشوم په کته گوری گانو او د ارزونې له مخې بېرتدل کېږي د ورو او گرندي. دوتلي ترسره کوونکي يا د ترسره کوونکي نه په لاندې درجه کې دمتوسط يا معيوب په شان او په ډېرو نورو خاصيتونو او تصنيفونو سره چې ټول يې مربوط دي دموضوع يا څيز په رابطه کې. نه په تقابل او نه په خان واقعي کولو کې. په دغسې چاپيريال کې چېرته چې ښووونکي له خان څخه له مضمون نه او له خپل شاگرد نه ورو ورو خو په قطعي ډول بېگانه شوی وي. ښووونکی په موضوع گانو کې يوه موضوع او په څيزونو کې يو څيز کېږي.

خپنې وختونه له ملګرو سره ورشي. زه یقین لرم چې شاګرد به په دغه ترتیب سره تر هغه نه چې اوس یې زده کوي په لږ وخت کې لا ډېر څه زده کړي. ځکه چې ښوونکی به له شاګرد سره هغه وخت غونډه وکړي چې هغه به هلته په فردي ډول وجود لري.

زه په دې پوهېږم چې دا ډېر افراطي وړاندیز دی او غیر عملي به وګڼل شي. خو دنن ورځې عمومي ښوونځي ګانې څه کم سل کاله عمر لري او چې هغه دلومړي وار لپاره عملي کېدل افراطي او غیر عملي ګڼل کېدل. زه دلته مجبوریم چې هغه ډول ښوونځي را یاده کړم چې. جې. ډي. سالنجر ټیډي (J.d. Salinger Teddy) غوښتل. هغه به اول شاګردان "سره تولول" او "ورته به یې ښوول چې څنګه په تفکر کې ډوب سي" هغه به" کوښښ کاوه چې دا وروښيي چې معلومه کړي دوی څوک دي. نه یوازې دا چې ددوی نومونه څه دي او داسې نور."

هغه لاحتی کوښښ کاوه چې" هغوی خپل سرونه تش کړي" له هغو ټولو موادو څخه چې پلرونه او میندو او نورو په کې تخته کړي دي. لکه چې البرت کامو (Albert Camus) ویلي: "تول مدنیت باید له سره جوړشي" .ټیډي ښوونځی هم دهغه دبیا رغونې لپاره یو ایدیالي پیل کېدلی شي. لکه څنګه چې ما په دریم فصل کې دکلتور په اړه ویلي دي یوازې ښوونکی مدنیت له سره جوړولی نه شي. خو دوی ډېر څه کولی سي چې انفرادي شاګردان وروزي. دغسې شاګردان چې هغوی به یوه ورځ همدغسې وکړي.

پنځم څپرکی

منطق او تحلیل

منطق او ساهپوهنه

زه زیاتره وخت په فکر کې ډوب شم چې ښووونکو ته دروزنې په وخت کې ساهپوهنه ولې ډېره او منطق یا سم اند(سمند) لږ درس ورکول کېږي. یو دلیل به داوي چې ساهپوهنه دفردي سلوك دمطالعې په حیث ښووونکوته چې زده کوونکي به څنګه سلوك وکړي. مهم شیان ورښیي. بل دلیل به داوي چې په داسې حال کې چې ساهپوهانوله پوهنې سره تل علاقه ښوولې ده منطق پوهانو یا سمند پوهانو په هغه باندې په عمومي ډول زړی نه دی وهلی. ساهپوهنه دفکرکولو پروسه لکه هسې چې پېښېږي مطالعه کوي. صوري یا شکلي منطق دښووونکو په چارو کې لږ دتطبیق وړ ښکاري. سره له دې هم هرهغه فکر چې وایي منطق ښوونکي ته په ټولګي کې لږ په درد خوري. یا په درد نه خوري په زور ډول غلط دی. هیله کوم چې دغه فصل به وښیي چې دمنطق مطالعه او دژبې منطقي استعمال به دپوهنې له تیوري او تمرین دواړو سره مرسته وکړي

په داسې حال کې چې ساهپوهنه دفکر کولو واقعي عملیه مطالعه کوي. صوري منطق دفکر دنتایجو دتنظیمولو لپاره عقلي شکلونه برابروي. صوري منطق (formal logic) داچې د دلیلونو کوم ډولونه د اعتبار وړ دي. تر بحث لاندې نیسي. دا چې یوفرد ددې لپاره چې دغه استدلالونه وکړي په خپله دمنطقي دلیلونو له ثقه توب سره تړاو نه لري به دا باید ومنله شي چې یوکس ددې لپاره چې منطقي

دلیلونه یې تولید کړي وي، باید دغه کار لپاره وهڅول شي. خو دا چې دی یې یا په استشراق یا په ورو ورو محاسبې سره تولید وي دصوري منطق له نظره اهمیت نه لري. هغه څه چې مهم دي دادي چې دی باید وغواړي چې دغسې نتیجو ته ورسېږي، چې د اعتبار وړ وي او هره وخت چې دغسې وایي باید پرې وپوهېږي. دا د تدریس دندې دي چې دغه هڅه ورزوي او دغه پوهه وپالي

په لومړي سرکې به ښوونکي شاګرد ته دهغه دمنطقي فکر کولو بانې داعتبار وړ نتیجو د ایستلو په بدل کې انعام ورکړي او شاګرد به دېر څه وخت لپاره په دې هیله چې انعام ترلاسه کړي په منطقي ډول فکر وکړي، خو شاګرد به که ورته درس په سمه توګه ورکړل شوی وي ورو ورو حس کړي چې دغسې فکر دقناعت وړ دی نه یوازې ددې لپاره چې انعام ترلاسه کړي، بلکې ددې لپاره چې په عقلاني لحاظ ثمرناك دی. هغه به ددې درك وکړي چې داعتبار وړ نتیجه بله نتیجه زېږوي، په داسې حال کې چې بې تراوتوب یا بې منطقي سړی کوم خای ته نه رسوي. په دې ډول منطقي سوچ کول دساهپوهنې په وسیلو سره روزل کېدلی شي. یانې دانساني سلوك دپوهاوي په اساس د درس ورکولو خاصو تکتیکونو له مخې:

په رښتیا په منطق کې پوهه او په هغه کې روزنه په خپل ذات کې دیوه کس په سلوك باندې اثر کوي په داسې حال کې چې نور هرڅه سره برابروي. هغه چاچې منطق لوستلی وي نظر هغه چاته چې لوستلی یې نه وي. مایل وي چې په لاډېر عقلاني ډول پوه اوسي. ددې احتمال به لا ډېر وي چې هغه به خپل تعصبونه او خپل استدلالونه تر پوښتنې لاندې ونیسي. په هغه باندې به دنورو سیاسي استدلالونه لږ اثر وکړي او هغه به په دې لا قادر وي چې دهغو په استدلالونو کې تېروتنې او بې ربط توب درك کړي

په پوهنه کې زیاتره وخت پوښتل کېږي چې دا ښه ده چې محتوی دهغه نظم له مخې وړاندې شي چې په خپله په موضوع کې وي یا دشاګرد دانکشاف دمرحلې له مخې؟ ایا دفزیك مطالعه. دبېلګې په ډول تل دالجبري (منطقي نظم) په شان دی یا دغه مضمونونه دې هغه وخت تدریس شي چې شاګرد ورته تیاروي (ساهپوتیز نظم)؟

دمضمون منطقي عرضه په دغې تیوري باندې بنا ده چې منطقي نظم په هغه کې لاپخوا شته. موږ اورو چې دغسې نظم دطبیعت یوه برخه ده یا همدغسې ګڼله کېږي. دمثال په ډول الجبره ډېرې جوړې شوې برخې لري او موږ پخوا له دې چې په نورو ویوهېدلی شو. په ځینو باندې یې باید پوه اوسو. داسې هم وروسته له دې چې موږ په الجبرې باندې پوه شوو دفزیك په ځینو عملیو باندې پوهیدلی شو.

هغوی چې په دغه نظر معتقد دي ډاډه دي چې که شاګرد په دغه ډول سره پوهه زده کړي هغه به په اتومات ډول منطقي فکر وکړي. په دوی کې لا ډېر افراطیان په واقع کې تولې هغه روحیاتي ملاحظې ردوي چې له دغې طریقې سره مداخله کوي. دوی وایي چې دموضوع د زده کړې له عمده مقصدونو څخه یو یې دادی چې هغه دماغ ته نظم ورکړل شي چې دبې نظمي په حال کې دهغه کېږي. دوی وایي چې دا به حماقت وي چې بې نظمه او ناروزل شوي دماغ ته اجازه ورکړل شي چې حکم وکړي چې دموضوع نظم باید دغسې وي او یا زده کړه څنګه وشي.

ساهپوهنیز نظم له بلې خوا، مضمون دشاګرد په هدفونو، علاقمنیو او تجربو پورې تړي. په دې حال کې دزده کړې عملیه چې دښوونکي له خوا په مهارت سره اداره کېږي دشاګردانو په نوبت سره وړاندې کېږي. دهغه علاقمنې پیداکېږي. دهغه فکري قوتونو ته چیلنج ورکول کېږي او دهغه پلټنې حس راضي کېږي. زده کوونکي او مضمون" سره عمل کوي"

داچې دمنطقي او ساهپونيز نظم بايد سره تکر ونه کړي او بايد اوږه په اوږه پر مخ ولاړشي هغه ګڼه ده چې ډېر کتونکي يې ملاتړ کوي. جان ډووي" سيکالوجيکي او منطقي" له " عملي او محصول" سره په ترتيب سره يوګڼل. ده وويل چې ساهپونيزه عمليه په خپل منطقي شکل سره دمضمون دپوهاوي وسيله کېږي. دشاګرد لپاره منطقي شکل يو ايډيال دى چې بايد ترسره شي. نه دپيل ټکى چې له هغه نه وړاندې تګ وشي. د زده کړې عمليه" مترقي انکشاف دى دهغه څه چې لا دمخه تجربه شوې وي په لاپوره او لا شتمن او لا ډېر تنظيم شوي شکل کې دغسې شکل چې دمضمون ته چې ماهر او رسېدلي شخص ته وړاندې کېږي ورو ورو نږدې کېږي."(۱۵)

ډيلټني منطق

انګليسي بت ماتوونکي پرګماتست، شيلر(F.S.C. Shiller) ځرګنده کړه چې " منطق يوازې ځومره ډېر تخنيکي جزنيات دي. يوازې په دې قادر دى چې شاګردان په ازموينو کې سربېاله او دچانس او د اوښتون دنړۍ لپاره نا مناسب دي." ده دا هم وويل چې " موږ ددې ثبوت نه لرو چې کاينات به په منطقي ډول تنظيم شوى وي، ممکن شوى وي، ممکن شوى نه وي. ددې لپاره چې معلومه يې کړو موږ بايد له نړۍ سره تجربه وکړو، ازموينه يې وکړو. لکه هسې چې وي."شيلر البته يوازې صوري منطق محکوموه، خو دده تيصرې زموږ لپاره لاره خلاصوي چې په هغې

[15] دجان ډووي د" فعاليت پرنسيپ" دهغه له هغو مفهومونو څخه راوځي چې پاس په لنډ ډول بيان شول. دهغو په اساس شاګرد بايد په فعال ډول سره زده کړې وکړي ورته ختمي ده چې څه وخت چې دوى ته ليکچر ورکول کېږي په فعال ډول سره برخه واخلي، نه بس کيني او يادښتونه واخلي دوى بايد خپل ذکاوت" په فعاليت راولي" په بل عبارت دوى بايد خاتونه په روحياتي لحاظ تيار کړي چې له مضمون سره دهغه په اساسي ډول منطقي ماهيت سره سر او کار ولري.

سره" دپلټني منطق" نومول شوې او دجان ډووي له خوا ترفورمول لاندې راوستل شوې ده. څوابونه ولټهو. دپلټني منطق چېرته چې منطق د استدلالونو له شکلونو څخه بحث کوي، دد غسې اصولو دتثبیت کولو په لټه کې کېږي چې انسانان یې رعایت وکړي. په دې موخه چې داعتبار وړ نتیجې را وباسي. دپلټني منطق په دې ډول توصیوي کېږي په دې چې هغه انسانانو ته داصولوتوصیه کوي چې باید تعقیب یې کړي. خو هغه داسې هم تشریحي دی ځکه چې هغه د ډووي په نظر هغه اصول دي چې کله چې انسانان په بریې سره پلټنه کوي په واقع کې هغه تعقیبوي.

دډووي په فکر پلټل د لاتجمني موضوع فیصله کول دی او هغه دشپړوګامونو اخیستل غواړي چې هغه به دلته دښوونځی په چاپیریال کې بیان شي.

د ډووي په فکر ټول تفکر دځینو هغو شکلونو په برابر کې ځواب دی، چې په انسیاق یا په معمول ډول سره حل کېدلی نه شي. شاګرد له دغسې شکلونو سره تل مخامخ کېږي، ځکه چې هغه یو نوی ځیز تل زده کوي. داسې وګڼې چې زه به په یوې لوړې ښوونځي کې زده کوونکی یم او هغه پېښې مطالعه کوم. چې ددویم نړیوال جنګ سبب شوې. زه د وارسا دتړون. دسترکساد. دملتونو دلیګ څه نه کولو. دمیونیخ دتوافق لیك او داسې نورو موضوعګانو په اړه معلومات غونډوم سره له دې هم زه قانع نه یم. زه ډېرې فرض شوې پېښې په مخ کې لرم. دبېلګې په توګه. دغه واقعیت چې د وارسا تړون په جرمني باندې بیخي ډېرداندره جنګي تاوانونه حواله کړل. دغه واقعیت چې فرانسې او برتانیې دجرمني له خوا دچکوسلواکي دنیولو په برابر کې څه ونه کړل. خو دغه واقعیتونه لاتراوسه په دې ډول تنظیم شوی نه دي

چې ماته مفهوم ولري. دوی "بې حرکته" دي دوی هېڅ څېز نه شرح کوي.

څه وخت وروسته زه خان له دې حال نه باسم چې محض نا قانع اوسم. زه ددې درك کوم چې هغه موضوع چې زه يې زدوم دې ته اړه لري چې مهمه وگرزول شي. نو که اوس ماته داسې درس راکړل شوی وي چې په منطقي ډول فکر وکړم خپل ناقانع توب نه ترك کوم. بلکې هغه ته ددغسې پوښتنې يا مسلې شکل ورکوم چې بايد حل شي. دويم نړيوال جنگ ولې پېښ شو؟

وروسته له دې چې دغه مسله مې تر فارمول لاندې راوستلې وي. زه بايد دهغې دحل کولو لپاره معلومات غونډ کړم خو دهمدغې مسلې دتعريف کولو څېنې ساحې راپه گوته کوي چې بايد لوڅې شي. ددغې موضوع په اړه هغه پېښې چې په جنگ او هغو حالونو کې واوسې چې دغه پېښې يې ممکنې کړې دي لکه وسله وال کېدل. عمومي بېکاري او دهرڅه کنترول کوونکو ايډيالونو هسکېدنه . کوم هغه معلومات چې زه يې غونډوم دمسلې دممکنو حلونو لپاره لاره پرانيزي. دمثال په توگه زه دملې سوشلزم دايډيالوجی دکتنې لپاره دلبنسرام (Lebsensraum) "دژوند کولو ساحه" له مفهوم او له هغه اصل سره مخامخ کېږم چې جرمني بايد داسيا يې يرغلگرو پرضد له لويديزې اروپا څخه دفاع وکړي دغه ايډيالگانې ممکن دا وښيي چې جرمني ددې لپاره په جنگ لاس پورې کړ. چې په اروپا باندې دشوروي اتحاد تهديد شوی يرغل پخوا تر پخوا شندې کړي. سره له دې هم دا له هغو امکاناتو نه يوازې يو امکان دی چې زه بايد پرې غور وکړم.

زما بل گام به داوي چې دغه امکانات وارزوم. وگورم چې هر امکان له هغو واقعيتونو سره څنگه توافق کوي چې زما په لاس کې دي اوله نورو هغو فرضيو سره چې زما په فکر کې دي. واضحه ده چې زه

به ددویم نړیوال جنګ یو شمېر علتونه پیداکړم، چې ځینې به یې تر نورو څخه لاډېر مهم وي. نو زه به هره هغه فرضیه نه یوازې دهغو واقعیتونو په ارتباط وګورم چې په غېږ کې یې نیسي، بلکې داسې هم هغه دلیلونه چې ورسره تړاو پیداکوي. په دغې عملیې کې به یو شمېر فرضیې ردې شي. دبېلګې په توګه دغه فرضیه چې جرمني په ۱۹۳۹م کال ددې لپاره جنګ اعلان کړ چې تر هغه دمخه یو ستر کساد د زور واکي او جنګ غوښتونکي رژیم دهسکېدو سبب شوی و، دغه فرضیه د اعتبار وړ نه ګرځي، ځکه چې هغه دغه حقیقت په نظر کې نه نیسي چې برتانیه، فرانسه او امریکا هم له همدغسې کساد سره مخامخ شوي وو خو هغه ټول سره له دې هم نظر دې ته چې جنګ وغواړي ګوښه غوښتونکي او ارام غوښتونکي شول. ډېره محتمله فرضیه به دا وي چې هټلر غوښتل یوازې په روسیې باندې یرغل وکړي او دغلطې پوهاوي په نتیجه کې یې ځان له لویدیزو زورونو سره دجنګ په حال کې وموند. بله فرضیه به داوي چې څنګه چې لویدیزو زورونو په استرلیا او چکوسلواکیا باندې دهټلر دورختلو په وخت کې څه ونه کړل، ملي سوشلستان یې وهڅول چې دنړۍ نیولو په پلان باندې پیل وکړي.

اوس نو زه ترهغو ډېرې ګټورې فرضیې په تجربي ډول سره ازمییم او هغه دهغو احتمالي پایلو په استنتاج سره او ددغو عواقبو په تائیدولو سره چې هغه به سمې وي یا نه وي اجرا کوم. ف‌ض کړی چې زه په دغې فرضیې باندې غور کوم چې دویم نړیوال جنګ له دې امله پېښ شو چې هټلر غوښتل له اروپا څخه د اروپايي نژادو یوه ټینګه کلا جوړه کړي. لومړی به زه ددغې فرضیې په احتمالي عواقبو باندې فکروکړم او هغه دا چې هټلر به دځه وخت لپاره په اروپا کې له نورو اروپايي خلکو سره همکاري وکړي او دا چې دی به ټول غیر اروپايي

خلك د بادار نوکران گرځوي او داسې نور. بیا په نو زه ګورم چې که دغه عواقب په واقعیت کې پېښ شوي وي، زه بیا دا پلټم چې که هټلر په رښتیا اروپایي ولسونو ته دهمکارۍ کولو وړاندیز کړی وي او که ده په واقع کې سلاوي ولسونه تابع کړل او داسې نور.

په پای کې کومې هغه فرضیې چې ما په افاقي ډول ازمیېلې سره ننبلوم. هغه نو اوس "تضمین شوي بیانونه" کېږي مانا دا چې هغه دهغو معلوماتو په اساس چې ازمیېلي مې دي او دفرضیو دهغه لړ له مخې چې غوښتلي مې دي شرح یې کړم مستدلل او موجهه کېږي. ټول دغه بیانونه یا ادعا ګانې موقتي دي، ځکه چې نور معلومات لا پراخې یا لانورې ډېرې ژورې فرضیې. یا لاصاف او رسا تفکر ممکن هغه په ټولیز ډول یا څه یې له اعتباره وغورځوي. نو په دې ډول کومه هغه پوهه چې ما ترلاسه کړې موقتي ده. خو هغه دلا ډېرې پلټنې لپاره بنسټ کېږي. ځکه چې هغه دهمغې موضوع دلاسپړلو او پلټلو لپاره په لا کامل ډول سره وسیله برابروي او ځکه چې هغه لاپراخو پرېکړو لپاره دبېلګې په ډول دټولو جنګونو دعلتونو لپاره نظرلید برابروي. ددغه ډول تفکر خاصې ځانګړتیاوې څه دي؟ لومړی دا چې هغه علمي تفکر دی. هغه مې په هغه لور بیایي چې یوه مسله تعریف کړم. معلومات غونډ کړم. فرضیې وړاندې کړم، دهغو پایلې ښخوا تر ښخوا څرګندې کړم. وروستی په تجربي ډول تائید کړم او موندنې سره ونښلوم. بله دا چې دغه ډول تفکر انتقادي دی، راته وایې چې په بدیلو امکاناتو باندې غور وکړم چې څومره کولی شم واقعیتونه وازمیېم. قضاوت تر هغو وځنډوم چې واقعیتونه تائید شي او ایډیاګانې له واقعیتونو سره په شخصي رجحاناتو سره تائید کړم. دغه ډول تفکر مې له دې نه منع کوي چې څیزونه مسلم وګڼم او دې ته مې بولي چې ټوله پوهه موقتي او دبیا نظر اچولو لپاره خلاصه ده. په پای کې دغه ډول تفکر" دسوچ

وهني دي." له دي نه مې منع کوي چې نتیجو ته ورټوپ کړم. ددې پر ځای چې اول هغه څه وکړم چې په سر کې مې راننوځي مګڅ کوم، خیر کېږم چې که ترهغه لا بنه بدیلونه موجود وي.

په څنګړودسپلینونو کې ډېرې مسلې دتفکر په دغه چوکاټ کې راځي. دبېلګې په توګه د نفوسو دخوځېدنې او دځوانانو په پوهنې باندې دهغې داحتمالي اثر سوسیولوجیکي پرابلم واضحه ده چې په دغسې پېچلې مسلې لکه دغې باندې باید ترهغو کوښښ ونه شي، خو په هغه حال کې چې دهغې په اړه اول څوکاله سوسیالوجیکي او همدا راز دنورو اجتماعي ساینسونو مطالعه شوې وي. خو ترهغو لا ساده سوسیولوجیکي مسلې ډېرې دي چې ان په هغه اول سر کې په هغو باندې د تفکر دغه میتود به تطبیق شي. په بل عبارت همدا چې شاګرد ته دمطالعې کوم ډګر تجویز شو. هغه له دغه پرابلم حل کوونکي میتود څخه کار اخستی شي. نه یوازې دا چې دی په هغه څه چې پوهېږي ترینه کار واخلي بلکې نور کشف هم کوي.

دغه پرابلم حل کوونکې طریقه دمعاصر ژوندانه په نورو مسلو باندې هم تطبیقېږي. لکه مدني حقوق، دمالیاتو وضع کول او له ښوونځیو سره دمرکزي حکومت مرسته. دا " غاښن چیچونکي" مسایل دي. هغه مسایل چې ډېر دسپلینونونه په کې دخیل دي. دبېلګې په توګه دمالیاتو وضع کول دقانون، مالي چارو، اقتصاد او دمحاسبې په پوهې پورې اړتیا پیدا کوي. له پوهنې سره دمرکزي حکومت مرسته دتاریخ، سیاسي علومو، سوسیولوجي او اقتصاد پوهه غواړي. ددغې مسلو په حل کولو کې یوه لویه وظیفه داده چې قضاوت وشي چې په هغو کې دکومو دسپلینونو کومه پوهه مورد لري. دا هغه هنر دی چې یوازې ددغې مسلو په واقعي حل کولو سره زده کېدلی شي. چې یو شمېر دسپلینونه په کې دخیل دي

مربيون به دلته دمسلو يا پرابلمونو دکورس په وړاندې کولو سره مرسته وکړي لکه د وړو خوانانو بې لارې کېدل او دبنار منځ خرابوالی. ددغسې کورس لومړنی مقصد به دا وي چې نظر دې ته چې پوهه تيار شوي حلونه تهيه کړي دذکي او متحول دماغ قالب وروزي. په خاصه توګه هغه به مرسته وکړي هغه استعداد وروزي چې په منطقي ډول فکر وکړي، دبېلو بېلو عقلاني چوکاټونو(سوسيولوجيکي، اخلاقي، اوداسې نورو) له لارې به يوه مسله تعبير کړي او دنورو په ملګرتيا به کشاله هواره کړي. ددې لپاره چې دغه نور سره اغېزمن شي هغه به يوازې يو څو مسلې په ژور ډول وپلټي. شاګردان به په دغسې عمليو باندې اخته شي لکه دهغې مسلې تعريفول چې بايد حل شي. دهغې تاثيرونه پلټل. داړوندو واقعيتونو او تيوري ګانو ټولول. داختلاف دعلتونو ازمېيل. دبديلو حلونو وړاندې کول او دهغو ارزول

منطق په تدريس کې

منطق به دتدريس په عمل باندې هم تطبيق شي يانې چېرته چې له تدريس څخه مقصد داوي چې څېزونه په خاصې طريقې سره نورو ته وښودل شي. دلته به تدريس دعملونو دغسې يو سيستم وګڼل شي چې په شکل او محتوا کې به سره توپيرولري، خو د زده کړې پر لوري به رهي کړل شي. ددغوکړو په سرته رسولو کې اوله شاګردانو سره ددوه اړخيزو کړو له امله ده چې پوهه ترلاسه کېږي. دغه اعمال او دغه دوه اړخيزه کړه البته شخصي دي. خو دوی منطقي هم دي څکه چې هغه خيني جوړښتونه او يوڅه اندازه نظم لري. دغسې نظم اوجوړښتونه چې فرق نه کوي، چې دنړۍ په هرځای کې چې زده کړه کېږي. په دغسې عمليو سره ترلاسه کېږي چې هغه ددرس ورکولو. زده کولو د وضع دماهيت انعکاس کوي.

دغه منطقي عملي څه دي؟ څنګه به يې تحليل وشي؟ ويل کېږي چې د درس ورکولو په عمل کې درې اوښتون منونکي دخيل دي".

دښووونکي سلوك چې هغه خپلواك اوښتون منونکی دی.

دشاګرد چې هغه تابع تغيرمنونکی دی.

ډول ډول منل شوي فرضيي واقعيتونه لکه يادونه، عقيدې، ارتياوې او نتيجې اخيستې چې مداخله ګر تغير منونکی دی.

دغه اوښتون منونکي ـ دښووونکي کړه. دشاګرد دسلوکونه او فرض شوي واقعيتونه. له يو بل سره په ډېرو لارو تړلي دي. دښووونکي له کړو نه وروسته په شاګرد کې بېل بېل منل شوي فرضيي واقعيتونه راڅي چې دی دهغو له امله ځيني سلوکونه کوي. ښووونکی دغه حال په نېغ ډول کتلی نه شي.

داسې هم دی علاقمنې ګانې، ارتياوې، انګېرنې او داسې نور په خپله ليدلی نه شي. خو دی دشاګرد له څرګند سلوك څخه نتيجه اخيستلی شي او زياتره وخت يې اخلي. دمثال په ډول دی به دشاګرد له عکس العملونو نه نتيجه واخلي چې څه کوي ورسره علاقه لري يا غوړه ګڼي چې بل څه وکړي. دشاګرد کړه په خپل وار په ښوونکي کې بېل بېل فرضيي حالتونه پيدا کوي. چې هغه په خپل وار دنورو اعمالو مسبب کېږي. دغه دوره بيا پيل کېږي. څکه چې دښووونکي سلوك په شاګرد کې منل شوي فرضيې حالونه پيدا کوي او داسې نور. د درس ورکولو پروسه په همدې ډول دوام کوي. چې ښووونکی دې نتيجې ته رسيږي چې شاګرد هغه څه زده کړی چې ده يې نيت کړی و. يا داچې په دغه شېبه کې له درس ورکولو نه ګټه تر لاسه کېدلی نه شي.

دښوونکي په سلوك کې خپلواك تغير منونکي له "شفاهي" . " سرته رسوونکي" او " افاده ييزو" اعمالو نه جوړ دي شفاهي کړه درې ډوله دي:

منطقي عملیې لکه تعریفول. تصنیف. شرحه کول او داسې نور.
دستوري عملیې چې شاګرد ته دستور ورکول کېږي چې باید څه وکړي لکه په توره درېدل باندې لیکل. شعر لوستل. یا دضرب دجدول بیا بیا ویل.
نصیحتي عملیې لکه ستایل. ملامتول. له سره باوري کول او داسې نور.
دسرته رسولو عملیې دحرکت له ډول څخه دي. خو خبرې به هم ورسره ملګرې وي. ښوونکی شاګرد ته ښیي چې یو څه وکړي لکه دا چې دبنسن (Bunsen) سوزوونکی تنظیم کړي. افاده ییزې عملیې دښوونکي روحیاتي وضع څرګندوي چې هغه دهغه په مخ. د اواز په لهجه. دڅان په خوځولو او نورو کې تمثیل کېږي.
تابع اوښتون منونکي به هم په ورته ډول تصنیف شي. زده کوونکي دهر فعلي حرکتونه اجرا کوي. خینې یې منطقي عملیې وي او مقصد یې دا وي چې وښیي شاګرد په هغه څه پوهېږي چې ورته درس ورکول کېږي. دی شفاهي حرکتونه چې دستوري یا نصیحتي وي کله کله اجرا کوي. څکه چې دخنګه وکړه ویل او همدا راز ستایل او ملامتول په خاص ډول دښوونکي مسولیت دی.
څه وخت چې شاګرد داجرا کولو سلوك کوي (لکه په ورزش کې برخه اخیستل یا په لابرتوار کې دسامانونو په خای کول) دی په نورمال ډول دغسې کوي چې دغه عملونه په خپله اجرا کړي نظر دې ته چې بل چاته دهغه دکولو دستور ورکړي. شاګرد هم په افاده ییز ډول سلوك کوي. دی یا موسکی کېږي. وچلی تریو نیسي. یا کوږ ووږ کېږي. یا نېغ کېني. په تېنګه یا په بې باوري ډول غږېږي او داسې نور. دغسې سلوك که څه هم دچا په برابر کې کله کېږي ښوونکي ته ښودل کېږي چې شاګرد څنګه حس کوي.

منم چې هغه "منطق" چې په دغه ډول به ترې نه کار واخیستل شي هغسې ټینګ تشبث نه دی، چې کله دغه کلمه استعمالوو په نورمال ډول یې په زړه کوو. خو هغه وخت چې په دغسې پېښه کې لکه تدریس چې ورسره سر او کار پیداکېږي، دغسې عناصر په ځان کې شامل لري لکه جوړښت. وړ سلوك او عقلمني. په دې ډول کله چې موږ له تدریس څخه دعملونو دغسې سیستم تعبیروو چې له هغه څخه زده کړه راوځي او دهغه له مخې دتدریس دپروسې طرز تحلیل کړو موږ د زده کړې تحصیل ته په یوې افاقي طریقې ور رسېږو. چېرته چې دتدریس دطریقو داغېزمني په اړه پخواني پلټنه دتدریس له هغو طریقو څخه مخکې تللي چې کله یې یوه او کله یې بله غوره بللې. نتایج یې غیر قطعي و. موږ اوس دښوونکی اعمال په دغسې ډول وینو لکه چې په واقع کې دي او زموږ په پخوانیو فکرونو سره په نسبي ډول اړول شوي نه دي. په دې ډول موږ په دې قادریو. یا باید قادر شو چې دبېلابېلو داسې طریقو دقوتونو او ضعفونو تخمین وکړو.(۱۶)

(۱۶) د درس ورکولو په عمل باندي دمنطق تطبیق دقطعي کېدو له حال نه چې موږ یې غواړو ډېر لرې دی. خکه چې تدریس په دې چې انساني کوښښ دی زموږ د ترټولو جدي کوښښونو په برابر کې هم مقاومیت کوي چې کوم جوړښت یا ترتیب ورته تثبیت کړو. داسې هم دیوه عمل په حیث دتدریس دشرح کولو بریالیتوب په عمده ډول دښوونکي په تخصص او دهغه دمضمون په نوع پورې تړلي چې درس یې ورکوي. (دلته زه مقصد یا میتود ته نه بلکې هغې عملي پوهې ته رجوع کوم کله چې ښوونکی درس ورکوي په واقع کې څه پېښېږي، یا پېښېدلو ته نږدې کېږي.)

تحليل او ژبه

دفلسفې په څای توب فصل کې مې درې ډوله فلسفې په لنډ ډول وښودلې چې تحليلي فلسفه يې يو ډول وه. دفلسفې تحليل غتې څانګړتياوې له منطق سره تړاو او له ژبې سره تړاو دی. تحليلي فلسفه له نظري او دستوري فلسفې نه مخ اړوي. نه غواړي دکايناتو تيوري ګانې يا دښه ژوند لپاره قانون وباسي. مقصد يې دادی چې فکرونه راڼه کړي. دغه مقصد لودويګ وټګنشتاين (Ludwig Wittgenstein) په دقيق ډول بيان کړی دی:

"دفلسفې مقصد دفکرونو منطقي روښول دي".

"فلسفه کومه تيوري نه بلکه فعاليت دی".

"دفلسفې نتيجه يوشمېر ګڼنې نه دي. بلکې داده چې ګڼنې زڼې کړي".

"فلسفه بايد فکرونه راڼه او په دقيق ډول حد بندي کړي. که نه هغه به هغسې چې دي خړ او تياره وي".

له منطقي او راڼه تفکر سره سراو کار په هماغه اندازه له ژبې سره سر او کار ضروري کوي چې فکرونه په کې بيا نېږي. په دې کې ګته نه شته چې فکرونو يا فرضيو ته دژبې له لارې وکتل شي. که ژبه مبهمه او تياره وي حتمي ده چې يو څوک بايد خپلې ژبې ته هم خيرشي.

دمنطقي او ژبه ييز تحليل په ترکيب کې دمنطقي استدلالونو تحليل دژبې دتحليل له لارې چې هغه په کې بيانېږي. ددغه کسب فيلسوفان عقيده څرګندوي چې د ډېرو عنعنوي فلسفو دمسلو دحل لپاره يې وسيلې پيدا کړي دي. دوی وايي چې دغه مسلې په فکر کې هغه ګډوډۍ دي چې لږ تر لږه يو څه يې په ژبې کې له ګډوډيو نه پېدا کېږي. تېرايستونکي جوړښتونه. نا څرګندې اصطلاحګانې او مبهمې

افادي فيلسوفان سربداله کوي. دغه مسلې بايد دجملو دمنطقي نتيجو دپلټنې له لارې چې په هغو کې واقع کېږي حل شي.

تحليل گر فکر کوي چې فلسفي مسلې زموږ د کوښښونو په هغه بهير کې پيدا کېږي چې موږ معلوم واقعيتونه تر نظم لاندې راولو او شرح کوو. دغه مسلې به په خپله دغو واقعيتونو ته په مراجعي سره حل نه شي. خکه چې دجنجال تکي دادي چې دغه واقعيتونه څنگه افاده شوي دي. دغه مسلې دژبې له کړکيچنونو نه پيدا کېږي. څنگه چې يوه ټاکلې کلمه يا افاده په طبيعي ډول داستعمال ډېر ځايونه لري داستعمال دغه ځايونه په اسانۍ سره گډوډېږي او يوه کلمه دبلې په ځای چې هغه ورته مناسبه وي. راوړله کېږي دبېلگې په توگه " د ودې" کلمه له بيالوجي نه تر پوهنې پورې په يو شمېر قرينو کې راوړل کېږي.

که موږ دودې بيالوجيکي مفهوم له بيالوژي نه پوهنې ته يوسو موږ بې له دې چې پام مو شوی وي. دوه منطقي مفهومونه به موسره يو کړی وي: دودې مفهومونه په بيا لوجي کې او دودې مفهومونه په پوهنې کې دا چې دماشوم وده دنبات له ودې سره پرتله کړله شي تير ايستونکي کېږي. خکه چې د" ودې " کلمه په دغو بېلابېلو قرينو کې بېل بېل ځيزونه مانا ورکوي.

نو دتحليل رول په اصل کې معالجوي دی دمفهوميزې گډوډۍ دسرچينو په ښودلو سره ددماغ روښول تحليل مسلې نه حل کوي "اوبه کوي" تحليل افادې او دهغې ډولونه چې په فلسفي ملوکې دخيلې وي. دمروجې استعمالونو له نظره گوري او غوارې وښيي چې فيلسوفانو دغه افادې چېرته له حدنه ډېرې غزولې يا بېځايه راوړې چې گډوډۍ او مبهمات يې پيدا کړي دي.

دسم استعمال معيار په طبيعي ډول واقعي غرېدا يا هغه طريقې دي چې په هغو کې کلمې په بېلو بېلو قرينو کې په مروجې ډول استعمالېږي. واقعي غرېدا يا خبري اترې دمانا لپاره ترټولو ډېر اعتباري لازبنود دی. ځکه چې هغه بايد له هغه څه سره تطابق وکړي چې دتحليل ګر په نظر د اغېزمنې مفاهيمي لپاره دټولو ازموينو ډېره دقيقه ازموينه ده چې هغه دهغې ثابت استعمال دی (۱۷)

تحليل دپوهنې تحصيل ته په تيارۍ سره خواب برابر کړی دی. پوهنه دپوهې ديوې ځانګې په حيث ډېره عملي ده په دې مفهوم چې کومه هغه عمليه چې هغه يې زده کوي (د روزل کېدو عمليه) دهر شخص په ژوندانه کې يوه نورماله تجربه ده. هغه څه چې دپوهنې په تحصيل کې په عمومي ډول صدق کوي دهغې په فلسفي باندې هم صدق کوي دپوهنيزې فلسفې ژبه او مسلې تر زياتې اندازې هغه دي چې په عمومي ډول دژوندانه دي په عين حال کې چې ځينې اساسي مفهومونه په پوهنيز بحث کې په حرکت راځي دپلټنې په يو شمېر ډګرونو کې هم راځي لکه سپوهنه. تولنپوهنه او اقتصاد هغه "پوهېدل" زده کول" .. اجتماعي کېدل" "ارزښت ورکول" او "يقيني کول" په غېږ کې نيسي. مربي چې څه وخت دغه مفهومونه تحليل کوي دهغو مانا ګانې بايد په بېلو بېلو قرينو کې وګوري. بيا به نو دی په دې قادر شي چې هغه مبهمات په ګوته کړي چې هغه هغه وخت واقع شوي

(۱۷) "... زموږ دکلمو ګډې پانګې ټول هغه توپيرونه احتوا کوي چې انسانانو دابستلو وړ موندلي او ټول ارتباطات چې دساتلو وړ يې ګڼلي دي. په يقين سره چې په غالب احتمال هغه به نور هم ډېر شي. تور هم سم شي او نورهم ژورشي، ځکه چې هغو دنر ټولو دقوي پاتې کېدو په اوږده امتحان کې مقاومت کړی. لږ تر لږه به ټولو عادي او نسبتا په عملي چارو کې نظر هر هغو ته چې زه او نه يې په ارامو کوچونو کې په فکر کې ګرځوو" پ. ف ستراسن (P.F Strawson)

وي، چې ماناګانې چې دځينو قرينو لپاره دي نورو قرينو ته وړلي شوي وي، پوهنه ځان ته خاص مفهومونه لري، لکه "موضوع"، "استادي"، "تياري" او "سمه روزنه" دا نه يوازې دنظري مباحثې لپاره موضوعګانې دي بلکه دښوونځي د ډېرو عملي ساينسونو لپاره موجهه کول هم دي، چې په ټېنګه يې دفاع کېږي. دغسې واقعيت چې تحليلول يې لاهم ګرانه کوي.

په دې ډول دپوهنې زده کړه دپوهنې تحصيل له ايډياګانو او همدا راز دمرتبطو دسپلينونو له ايډياګانو نه په زياته اندازه استفاده کوي، په نتيجه کې ډېر شمېر پوهنيز مفهومونه داسې منطقي تعبيرونه لري چې له هغو بېلابېلو دسپلينونو سره تطابق کوي چې دغه مفهومونو په هغه کې راغلي دي او په نتيجه کې دغه مفهومونه ډير مبهم دي.

د "توافق" مفهوم له دغې ډلې څخه دی چې هغه لکه چې په نورو ځايونو کې استعماليږي په ساپوهنې او پوهنې کې هم استعماليږي. بل يې د "اړتيا" مفهوم دی. څه وخت چې يوه ښوونځي وايي چې هغه ددې لپاره ده چې "دشاګردانو ټولې اړتياوې پوره کړي" مقصد يې په رښتيا څه شی دی؟ داچې هغې دځېلو شاګردانو ټولې اړتياوې اټکل کړي دي او پوره کولی يې شي؟ يا ځينې اړتياوې؟ که داسې وي کومې اړتياوې؟ ممکن "اړتياوې" دپوهنې په هغو هدفونو کې منحل کېدلی شي لکه هسې چې ديوې ښوونځي له خوا لېدل کېږي او تطبيق کېږي، يا ښايي دغه کلمه ګرد سره يوه بې مانا کلمه وي.

داسې هم د "توافق" کلمه په نظر کې ونيسئ: يو شاګرد دپوهنځي له کومې برخې سره توافق وکړي، ور ځينې پروګرام، ښووونکي، تعليم نصاب، وروستی پروګرام يا څه شی؟ ايا په متوافق کېدو سره هغه لږ ازاد کېږي. يا ډېر ازادکېږي؟ ايا يو څوک له ټولې ښوونځي سره توافق کوي. ياېې په واقع کې کولی شي؟ حتی که يو شاګرد له ښوونځي سره

توافق کولی هم وشي دښوونځي لپاره به داښه نه وي چې له شاګرد سره توافق وکړي؟ د" په خای" کلمه هم دزده کړې دبرې یا ناکامي دقضاوت کولو لپاره یوه مروجې کلمه ده. خو دغه اصطلاحګانې هغومره ډېرې ماناګانې لري لکه هغومره چې یې خلك استعمالوي." په خای توب" به په دغو مفهومونو باندې دلنګر اچولو په مانا په کار شي: په مسلکي زده کړه باندې د زده کړې دمسلو حل کولو طریقې باندې د زده کړه د زده کړې په خاطر باندې د انساني حال په نظري تحلیل باندې یا په هرهغه څه باندې چې د ویونکي په فکر دپوهنې په مقصد وي. ښایي زیاتره وخت هغه ددې لپاره استعمال شي چې وښودل شي چې ښوونځي دیوې خاصې ورې ټولنې یا دیوه فرعي کلتور یا دخلکو دکوم خاص صنف په مقابل کې مسولیت لري. موږ اورو چې کومه هغه پوهنه چې په خای او مناسبه وي هغه ده چې سرك. فابریکو. کورونو. موسسو او هستوګنځیو ته ځي هغه په ټولنو او غونډو شویو خایونو کې استعمالېږي. هغه دفردي او نژادي هیلو. غوښتنو او دخاصو ګټو پر لوري روانه ده. هغه حتی ددې لپاره خدمت کوي چې " ناروغه" ټولنه نسکوره کړي او زموږ دکلتور دارزښت سیستم په انقلابي ډول واړوي. په دې ډول دغه شعار چې "پوهنه باید دټولنې په ارتیاوو پورې تړلي وي" دهرڅه او ټول څه مانا لرلی شي. په خپله "پوهنه" څه ته وایي؟ په دقیق ډول هغه "ارتیاوې" کومې دي چې پوهنه کولی شي هغه په فزیکي او مانوي ډول پوره کړي؟ اوپه پای کې کمیونتي یا وړه متجانسه ټولنه څه ته وایي؟ ایا دحس کولو دیوه حال دمقصدونو یوخای شوې ټولنې خپلواکه. په ځان بسیا ټولنه او که څه؟

سره له دې هم تحلیل د وقعیتي پوهې لپاره عوض کېدلی نه شي. که دا وي چې موږ په دې کې جنجال لرو چې پوهنې دشاګرد ارتیاوې ترکومه حده پوره کړل موږ باید په دې پوه شو چې دغه ارتیاوې دبېل

بېل منګک افرادو لپاره کومې دي او دا چې که هغه له یوې سیمې نه وبلې سیمې ته له یوه ټولنیز صنف نه بل ته، او له یوه اقتصادي دریځ نه بل ته تغیر ورکوي. دغه پوهه یوازې له واقعیتي پلټنې څخه په لاس راځي. داسې هم تحلیل موږ ته اخلاقي عقاید چې د پوهنیز عمل په اړه د پرېکړو لپاره ضروري دي تهیه کولی نه شي. د مثال په توګه د توافق مسله تر ډېره حده پورې یوه اخلاقي مسله ده. تحلیل موږ ته هغه اخلاقي اصول چې موږ د فیصلې د کولو لپاره هغو ته ضرورت لرو تهیه کولی نه شي. خو هغه موږ له هغو ګڼېو نه او د هغو له پایلو څخه چې دغه اصول په کې ځای لري خبرولی شي. هغه مفهوموته. شعارونه او نصیحتونه او همداسې نور روښولی شي چې د "ناپېیلتوب". د "ژمنتوب" او داسې نورو په اړه په بحثونو کې راځي.

تردې حده پورې په تحلیل باندې وغږېدم. اوس به زه په خپله یو تحلیل وکړم. د تحلیل کولو لپاره مې دوه مفهومونه غوره کړي دي: تدریس او برابري. زما بحث به لنډ او ساده وي داسې چې له همدغه فصل سره سروخوري، خو زه شاید په کافي اندازه وویلی شم چې لوستونکي ته چیلنج ورکړم چې د دغو مفهومونو په باب نوره هم مطالعه وکړي.

د تدریس مفکوره

د کلاسیکو تعریفونو له مخې تدریس "د پوهې انتقالول". په یوه کسب کې روزل" او "زده کړه کول" دي. خو هغه په دې اړه لږ معلومات ورکوي چې د پوهې څرګندول په څه اوړي. په یوه کسب یا مهارت کې د روزلو په وظیفه کې څه شیان شامل کېږي، یا څه وخت چې یو څوک ښودنه کوي څه پېښېږي. په واقع کې که موږ "د څرګندولو یا ورکولو" کلمه وګورو یوه مانا یې درس ورکول دي. د "زده کړې ورکولو" یا

"ښودلو" بله مانا هم " درس ورکول" دی، موږ د " روزلو" په کلمې کې په لږ ښه حال کې یو چې دهغې مانا په قاموس کې "ټینګګ تدریس" دی. داچې وروزل شي مانا یې "ښوونې ته تابع" کېږي. هغه نوع چې اغېزمن اجرات تري نه راوځي، نو قاموس له موږ سره چې دتدریس دټولو متجانسو کلمو ترمنځ توپیر ومومو مرسته‌نه کوي.

په واقع کې هغه موږ په دایروي ډول خوځوي چې بېرته هلته لاړشو چې له هغه ځایه موشروع کړي ده. نو راځئ چې دقاموس له مخونو څخه اخوا شو او دتحلیل په رڼا کوونکي ډګر کې ننوځو.

تر هرڅه دمخه ښوونکی چې درس ورکوي څه کوي؟ هغه بس ګرځېږي ویل کوي. یا ربط ورکوي. یا څه؟ په واقع کې دی دغه ټول څه کوي. خو په یوې موخې سره او هغه دا چې ښاګرد وهڅوي چې زده کړه وکړي. تدریس نو "عمدي کړه" دی. هغه چې مقصد یې دا دی چې زده کړه وشي ښووونکی شرح کوي. بیانوي، پوښتي او ارزوي. ټینګار کوي، ترتي او غوره مالي کوي. لنډه دا چې دی ډېر څه کوي چې شاګرد وهڅوي هغه ډول څېزونه زده کړي چې دی فکر کوي. باید زده یې کړي. په هغې طریقې سره چې ده ته دمنلو وړ وي. پلاز او مور او نور هم همدغسې کوي. خو په یوه توپیر سره ښووونکی ډېر "کسبي".دی یانې دا چې دی ډېر پوهېږي دهغه څه په اړه چې (الف) درس یې ورکوي، (ب) څنګه یې درس ورکوي او (ج) چاته درس ورکوي. دښووونکي لومړنی دنده داده چې شاګردان وهڅوي چې په څېزونو پوه شي او زده یې کړي په منظم ډول سره. ددې مانا داده چې دی پوهه یا مهارتونه په دې ډول تنظیموي‌چې شاګرد وهڅوي چې نه یوازې زده یې کړي. بلکې یاد یې هم کړي‌او یا څه ورسره وکړي.

ښووونکی شاګرد ارزوي هم. په دې ډول شاګرد ته ګواښ ورکول کېږي چې یو شی زده کړي او یادیې کړي. ځکه چې دی به په یوه یا بل

ډول و ازمېیل شي. لنډه داچې ښوونکی دنورو خلکو پرخلاف په هغه څه بوخت کېږي چې تعلیمي وینا نومول شوې. چې هغه عادي وینا نه ده ددې مانا داده چې دی د عمدي او تلل شوي مفاهیمو په پلوي له بې قاعدې او نه مطالعه شوې وینا څخه تېرېږي دی خپل تدریس په دې ډول تنظیموي چې شاګرد به دهغه په اړه په ژور ډول فکر وکړي او هغه څه چې زده کوي یاد به یې کړي.

هو، دټولو ویناوو مقصد دادی چې خلك په کوم ډول سره تر نفوذ لاندې راوستل شي. پوښتنه په دې ډول کېږي چې ځواب غواړي. تهدید چې وېرول شي، دلاسانه چې ارام کړل شي او وعده چې بیا متیقین کړل شي، دتعلیمي وینا مقصد دا نه دی چې زده کوونکی بس په دې قادر شي چې دی هغه څه بیا ووایي چې ورته درس ورکول کېږي، بلکې له هغه سره یو شمېر ځیزونه وویل شي او وکړل شي. څه وخت چې ښوونکی نسبي ضمیر شرحه کوي دهغه اول مقصد دا نه دی چې شاګرد باید دهغه وینا بیا ووایي که څه هم دی بې له شکه دغه څه غواړي، بلکې داچې شاګرد نسبي ضمیر په سم ډول استعمال کړي، کله چې دی دفرانسې د انقلاب علتونه وړاندې کوي نیت یې دا وي چې شاګرد باید په دې قادر شي چې که دغه پوښتنه په ازموینه کې نه یوازې بیا ووایي. بلکې مهمه داده چې دتېر او دوخت دنورو انقلابي اوضاعو په ارزولو کې له هغو نه استفاده وکړي لنډه، یې دا چې دی له هغې پوهې څخه کار واخلي چې زده کړې یې ده (۱۸)

---

۱۸ تعلیمي زده کړه داخلي هغه کېدلای شي چې یو شخص کولی شي [illegible] ورکړي چې هغه څه ووایي او وکړي چې هغه [illegible] نه ورکړل شوې وه. [illegible] په توګه یو شخص [illegible] حال کې چې ابتدايي شخص یې په خپله زده کړې وي کولی شي [illegible] کې [illegible] په واقع کې خلك له خپلو خانو سره [illegible] زده کوي [illegible] زده کړي.

ټول تدریس تعلیمي وینا او لیکنه نه ده، موږ په تمثیل، تمرین، مثال او په هره هغه طریقه تدریس کولی شو چې نتیجه یې هرهغه ډول زده کړه وي چې غواړو ترسره یې کړو. خو دتدریس ژبه په اصل کې تعلیمي وینا او لیکنه ده. ددغه نظر په منلو کې ځو ګټې دي اول دا چې دتعلیمي وینا محتویات د ورکوونکي، اخیستونکي او د ورکولو له موقع نه تر ډېره حده پورې ازاد وي. نور څیزونه چې سره برابر وي، کوم هغه معلومات چې دبحث موضوع وي دیوه مناسب لایق شخص له خوا هر هغه په مناسب ډول اماده شوي مبتدي ته په هره موقع کې ورکول کیدلی شي

په دې ډول که زده کوونکی کوم ټولګی خطا کړي وروسته یې جبران کولی شي. بله دا چې دتعلیمي وینا محتویات ساتل کیدلی، پرتله کېدلی، تر انتقاد لاندې نیول کېدلی او نورڅه پرې اضافه کېدلی شي. ترڅو چې هغه څه چې دیوه نسل لپاره ورکول کېږي، کلونه وروسته به بل نسل ته ورکول کیدلی وشي په داسې حال کې چې بس وینا کول، ویل، بیانول په زیاته اندازه په هغه ځا پورې اړه لري چې خبرې کوي، څه وخت او چېرته [19]

خو ته به ووېښتې چې دلته زده کړه چېرته ځای لري؟ ما وویل چې تدریس د زده کړې حاصلولو لپاره کوښښ دی. خو په عکس یې ښتیا

---

[19] تعلیمي بحث او وینا هم له موږ سره مرسته کوي چې د انساني مفاهیمو داتواعو ترمنځ توپیر وکړو. په هغې کې عقلاني عملې شاملې دي. چې دډېرو مربیانو په نظر دملوك تر ټولو ډلولو څخه لاڵوز دي او باید اداره یې کړي. عقلاني کار په بیخي ډېرو مصدمو ملسو کې لاڵوز ګټل کېږي. دا دهغو خلکو محصول دي چې لکه ددغه کتاب لوستونکي لاڵوز تحصیلات یې کړي دي او نورو ته یې ورکولی شي که عقلاني قوه چې دعقلاني مبحثې او وینا نه تولیدېږي دکوم کلتور له خوا قدر نه شي، هغه کلتور به وچ شي

نه ده. د زده کړې حاصلولو لپاره کوښښونه لزوماً انساني ښووونکي نه غواړي. پر دې سربیره د زده کړې سرته رسونه که څه هم دبریالي تدریس غتیه نښه ده په خپل ذات کې کافي نه ده. چې ښه تدریس وټاکي، د هرڅه دزده کړې دسرته رسونې په موزون تیا پورې تړلې ده، زه به وکولی شم چې سباوون ته دضرب جدول تدریس کړم او څه وخت چې دی ماته ښیي چې هغه هغه زده کړي او یادولی یې شي بیا نو زه ویلی شم چې ما ورته په بریې سره درس ورکړی دی، خو ما به دضرب دجدول دمفهوم په اړه ښایي تول ځیزونه چې هغه باید زده کړی وای ورته درس ورکړی نه وي، ما به ورته اجازه ورکړی نه وي چې په خپل سر کشفیات وکړي. زه به شاید ګرندی نتیجې ته سترګې په لار وم په داسې حال کې چې ما باید ددې لپاره چې سالمه پوهه مې ټینګه کړې وي لاهم ډېر وخت تېر کړی وای. نو اوس داسې ښکاري چې ددرس ورکولو په عملیه کې هم ښه والی او هم "بری" شامل دی.

دښه درس ورکولو ځینې شرطونه کوم دي؟ لومړنی یې مداومت دی، موږ یوازې یو ځانګړی درس نه ورکوو او داسې یې هم په خپل حال نه پرېږدو. موږ هم په متکاثف ډول او هم دمشکل په نظر کې نیولو سره درسونه ورکوو. موږ عمر، ذکاوت او د زده کوونکي لیاقت په نظر کې نیسو او موږ خپل فعالیتونه دنسبتاً اوږدې مودې لپاره تنظیمو. دا له هغه سلوك څخه پوره توپیر لري چې غیر ښووونکی یې کوي. پلار او مور خپل ماشومان په ډېرو ځیزونو پوهوي لکه دین، اخلاقیات او سکس. والدین په هغو شرایطو سره چې موږ د تدریس ...نکوري دتطبیق لپاره بیان کړه په معمولي ډول نه تدریس کوي. په واقع کې د ډېرو په نظر دا یو دلیل دی چې د اخلاقیاتو او سکس په اړه معلومات باید په پوهنځي کې تدریس شي. دلته په نظر کې نه لزوماً په عمل کې اخلاقیات او سکس به ممکن دښه تدریس په نتیجه کې زده کړل شي.

دښه تدریس بل شرط دهغه څه چې درس ورکول کېږي (او زده کېږي) عمدي عملي کول دي، ویل، خبرول او بیانول زده کړه نه غواړي. حتی ښه ویل، خبرول او مربوط کول هم، خوښه تدریس یې تقاضا کوي او تدریس یوازې هغه وخت ښه وي چې شاګرد له هغه څه نه چې زده کړي یې وي په ازاد ډول او په مسولیت سره کار واخلي او ورسره ژوند وکړي.

ښه تدریس یو بل شرط هم لري، دمفکورې جوړېدل. ښه ښووونکی یقیني کوي چې زده کوونکی دفکر او عمل دغسې طرح حاصله کړي چې نه یوازې دوام به وکړي، بلکې مشخص حکمونه به پالتو هم کړي ددغسې خلکو ترمنځ غټ تفاوت وي چې ورته ویل شوي وي، چې ربښتینې اوسي. زده کړی یې وي چې ربښتین اوسي او زده کړی یې وي چې باید ربښتین اوسي. زه کاوون ته ویلی شم چې ربښتین اوسي (حکم): خوکه زه ورته ښه درس ورکړم هغه به زده کړي چې ربښتین توب څه شی دی، هغه په څه سبب ښه شی دی او دی ولې باید ربښتین اوسي.

زه به له ده نه دا هم وغواړم چې دی باید ربښتین اوسي خکه چې دی په دې فکر شوی دی (او هم پرې پوهېږي) چې دی باید ربښتین اوسي، نو دښووونکی لپاره یوازې دا ګوانښ نه دی چې شاګرد په ربښتین توب (یا همدغسې بل څه) باندې پوه کړي. بلکې کوښښ وکړي چې ربښتین یې کړی په دې ډول چې هغه په خپل فکر په انتقادي ډول همدغسې شوی وي.

البته اوس نو دا ممکنه ده چې په ښه ډول درس ورکړل شي چې زده کوونکی به ښووونکی، پوهه او هغه طریقه چې پوهه وړاندې کېږي په مسولیت سره رد کړي، دا هغه خطر دی چې ښووونکی یې باید ومني. په واقع کې کله چې موږ دغه خطر منلی وي، انتقادي تفکر. بېطرفه قضاوت او ددریسخونو نیول مو هڅولی وي. موږ به هر چېرې له یاغي شاګردانو سره مخامخ شوي یو، خو تر هغو چې دغسې یاغیانودا

ښوولې نه وي چې دوې نامسول او نا معقول دي موږ باید په خوښي سره نتیجه واخلو چې ځینو ښووونکو خپله دنده په ډېره ښه توګه سرته رسولې ده. موږ اورو چې "پرمختګ د نا راضو دماغونو نتیجه ده".

په لنډ ډول کله چې موږ وایو چې دښه درس لپاره ځینې شرطونه ضرور دي. مطلب مو دادی چې زده کوونکو ته انتقادي فکر اوسلوك نومورنه تدریس شوی دی. موږ شاګردانو ته یوازې درس نه ورکوو چې څنګه ښه مدني افراد اوسي. لکه داسې چې ښه مدني افراد کېدل به دمهارتونو یو ټولی اوسي، بلکې دا هم وایو چې ښه مدني فراد اوسي (یاکه په بل ډول اوسي باید قانع کوونکي دلیلونه ولري.) موږ ورته درس ورکوو چې نه یوازې دا چې رایه ورکړي، بلکې دا چې څنګه رایه ورکړي او دا چې رایه ورکول په سیاسي ژوند کې څه ارزښت لري.

ایا په ښه تدریس کې هم تلقین وي؟ البته چې وي، ښه ښوونکی له تلقین کولو څخه خان ژغورلی نه شي، دی به ټولګي ته ووایي چې زموږ په کلتور کې څه شی ښه دی او څه شی بد. خو دی به هم ښه وستایي او بد وغندي څنګه چې وویل شو پوهنه په اساس کې د نارم یا ټاکلي معیار موضوع ده یو ښوووونکی به هر وخت خپل ارزښتونه ښکاره کړي. دی به دهغه څه تدریس وکړي چې دده په فکر شاګردان یې باید زده کړي. داسې به دی دڅه وخت درس ورکړی وي چې ورته دستور ورکړل شوی وي. نو تلقین په خپل ذات کې دښه تدریس پر ضد نه دی. دهغه پر ځای هغه چې اهمیت لري هغه دی چې تلقین یې کېږي او دهغه لپاره نه کومې طریقې نه کار اخیستل کېږي. ځینې خلك فکر کوي چې تلقین په دموکراسي کې د اصطلاحاتو تناقض وي. خکه چې دموکراسي دتدریس او تحصیل مفهوم لري. دا تناقض نه دی. تاماس جفرسن ویلي وچې " دځان حکومت یا دخلکو حکومت صفتونه ذاتي نه دي هغه دعادت او اوږدې روزنې نتیجه ده " دموکراسي په ځینو تثبیت

شویو اصولو باندې ولاړه ده او دهغو دمنلو لپاره موږ ډېر دلیلونه لرو چې درس یې ورکړو. لنډه دا چې هغو ته یوه عقیده تلقین کړو. دا ددې مانا نه ورکوي چې موږ په هغو انتقاد کولی نه شو. دا ددې مانا ورکوي چې ښوونکی هغه وخت چې زموږ دسیاسي سیستم په اړه درس ورکوي حق لري په شاګرد باندې له خپل نفوذ نه کار واخلي هغه ددې امتیاز لري او دځینو په فکر هغه دوظیفې له مخې مکلف دی چې دکلتور ایډیالونه تلقین کړي چې دغه حق هم په کې شامل دی. چې په کلتور باندې انتقاد وکړي. معترض ته چې وایې ښوونکی باید " بېطرف" اوسي زه دغومره وایم چې دغسې کول هم دیوه طرف نیول دي که څه هم ډېر اغېزمن به نه وي. بېطرف ښوونکی خپل منلتوب ژر له لاسه ورکوي خکه چې پوهنه بېطرف تشبث نه بلکه له ارزښت نه ډک تشبث دي.

اوس به نو واضحه وي چې تدریس داسې هم دمنلو وړ عقیدې د هڅولو طریقه هم ده. خو موږ باید وښیو چې تدریس څنګه دعقیدې هڅولو له نورو طریقو نه توپیر کوي. لکه بحث کول. ترټل. مجبورول. پروپاګند کول. بډې ورکول او داسې نور. تدریس له دغو نه فرق کوي په اساس کې په دې لحاظ چې عقلیت. قضاوت. انتقادي مکالمه او ددفاع قابلیت هم په کې شامل دي. تدریس د ازاد او عنا"ني قضاوت په تمرین سره چې شاګردان یې اجرا کوي. عقیده تلقین کوي. ښوونکي هم دهغې عقیدې لپاره چې تلقین یې کوي دلیلونه وړاندې کوي او په دې ډول خپل قضاوتونه دخپلو شاګردانو انتقادي ارزونې ته سپاري ښوونکي په واقع کې خپل عقاید په خطر کې اچوي خکه چې کېدای شي دشاګردانو انتقادونه ورانوونکي وي.

خو له حد نه ډېر عقلي تدریس هم محدودیتونه لري هغه دښکته صنف په شاګردانو باندې کله کله تطبیق کېدلی نشي. لکه دمخه مې

چې ووېل. تدريس هر هغه فعاليت وي چې زده کړه يې ماحصل وګرځي. تدريس نظر دې ته چې خالص عقلي وي. نورې طريقې هم بايد په خان کې شاملې ولري. په لومړي ټولګې کې ښووونکی شاګرد ته هغه ډول درس ورکوي چې هغه په هغه عمر کې ورته اړتيا لري. لکه اجتماعي کېدل. ممکن يا کولتوري ارزښتونه خپل کول. يا دينه سلوک غوره کول څه وخت چې دلومړي ټولګي زده کوونکي پوښتي چې له هغه نه ولې غوښتل کېږي چې دغه او هغه وکړي هغه ددې هيله نه کوي چې لوړ عقلي خواب به واوري. ټول هغه څه چې هغه يې غواړي دغسې ځواب دی چې دی پرې پوهېدلی شي. دغسې خواب چې دده دپلټنې حس يا دپام اړولو لپاره دده ضرورت ارضا کړي. دماشوم نړۍ په لومړنيو ټولګيو کې ژوندی. له تاو او تخيل نه ډکه ده. دغسې نړۍ چې دعقل لاس کله کله پرې بر وي

په دې ډول تدريس يوازې دعادتونو، نورمونو. معلوماتو او مهارتونو دتزريق. عمدي فعاليت نه دی. حتی که موږ هغه مهال هم په نظر کې ولرو چې هغه څه چې تدريس يې شوی وي. بايد په حتمي ډول په ياد ولرل شي البته دا حتمي ده چې يو څه تلقين کول بايد ددغسې بد وکړو پر ضدوي لکه په زور دښخو بې عفته کول. ماشوم ترک کول او بدي ساري ناروغي. او دښو کړو په پلوی وي لکه په وعده وفا کول. رښتين توب او جسمي روغتيا، تدريس هغه دخت ښه وي چې دمطلوبې زده کړې له مخې وي. په ښه تدريس کې دا هم شامل دي چې دموضوع بېل بېل عناصر تشخيص کړل شي. دمثال په ډول په ساينس کې به دغه څه درس ورکړو.

دساينس څرګند واقعيتونه

دساينس مفهوم (شخصي، اجتماعي ،پوهېوهنې او داسې نور)

دساينس ارزښت.

څنګه په ساینسي طریقه فکر وشي او
په ساینس کې پرابلمونه څنګه حل شي.
دساینس ښه ښوونکی دغه ټول عناصر په نظر کې نیسي. دی په دې پوهېږي چې کوم کوم دي، هغه باید څنګه سره ببل شي او څنګه بېرته یو کړل شي.
ښوونکی دا سې هم د هغو ښیګڼو لپاره چې دده خارنې ته سپارل شوي دي اخلاقي مسولیت په غاړه اخلي. دی داعتماد په یوه حال کې دی او که له هغه نه یې ناوړه استفاده وکړه، په غالب احتمال چې ډېر سخت قضاوت به پرې وشي. ښوونکی هغه یوازینی کس دی چې دخپلې موضوع او خپلو شاګردانو په اړه خاصه پوهه لري. هغه وخت چې ورته جواز یا تصدیق ورکول کېږي مانا یې دا نه ده چې دی به یوازې صنف ته خي او درس به ورکوي. هغه په اخلاقي لحاظ موظف دی چې ښه درس ورکړي، هغه دغه مسولیت په څرګند ډول منلی چې وګوري زده کړه په رښتیا کېږي.
البته هېڅ ښوونکی ضمانت کولی نه شي. چې زده کړه به وشي. خو دوی شاګرد د زده کړې لپاره هڅولی شي او حتی په غوړه مالی سره هڅولی شي. دی هغه په اوږده موده کې د زده کولو لپاره مجبورولی نه شي. دا یوازې شاګرد دی چې هغه دخپل ځان لپاره کولی شي.
دا ټول ددې مانا ورکوي چې دښوونکي او دښوونکي دصلاحیت یا اختیار له خوا کنترول باید دتدریس دلازمي امتیاز په حیث وپېژندل شي ښوونکی داختیار مقام دی. نه یوازې دخپل مضمون په اړه بلکې دهغو ټولګیو په هکله چې ورته درس ورکوي. خینې ښوونکي په تېره بیل کوونکی وېرېږي چې دخپلو شاګردانو درناوی به له لاسه ورکړي. نو دوی په دې کې تکنی کېږي چې له خپل اختیار نه کار واخلي. خو دا

د هغه دکسب له امله ده چې هغه د اختیار خاوند کېږي، که هغه یې غواړي یا یې نه غواړي، مور او پلار او شاګردان ترېنه هیله کوي، چې دی دې د اختیار خاوند وي او شاګردان پوهېږي چې دوی ددې لپاره ښوونځی ته ځي چې له هغه نه زده کړه وکړي.

نو ښوونکی دبرتانوي کورمشر په شان دخپلې کلا پاچا دی. له هغو ټولو حقوقو، امتیازونو او مسوولیتونو سره چې ورسره مل وي، دهغه یو حق دادی چې ټول هغوی چې دی پرې اختیار لري دده اطاعت وکړي. دی ددې لپاره چې خپل اطاعت یقیني کړي، ممکن حتی له زور نه کار واخلي یا دهغه د استعمال اختیار بل چاته وسپاري. دا ښه مناسب کار دی ځکه تر څو چې له اختیار سره زور مل نه وي ممکن په هغه باندې ملنډې ووهل شي، البته چې دښوونکي لپاره حتمي ده چې له خپل اختیارنه په هوښیاري او مسوولیت سره کار واخلي. دی باید دا هم په یاد ولري چې دده اختیار دپلار او مور تر اختیار نه کم دی. دښوونکي زده کوونکي روابط به مینه ناك وي خو دوالدینو مینه او جذبه به ونه لري، هغه دماهیت له مخې محدود او موقتي دی. موقتي په دې چې زده کړه چې ښوونکی یې تدریسوي له اره عقلاني ده یاباید همدغسې وي، دا هغه رابطه ده چې په نهایت کې دیوه ډېر لرغوني کسب په اصولو سره ټاکله کېږي.

دبرابرۍ مفکوره

اوس به دبرابرۍ په مفکورې باندې وغږېږم. په امریکې کې په برابري باندې عقیده دومره ټینګه ده چې دغیر دسپین پوټکو لپاره د "بېل خو برابر" عنعنوي سیاست نور نو په رسمي ډول نه منل کېږي، دبرابرې پوهنیزې موقع په نامه دزیاترو لوړو پوهنیزو موسسو ورونه دټولو ثانوي فارغانو په مخ خلاص دي. ویل کېږي چې هر یو حق لري په

ښوونځي یا پوهنځي کې په څرګند ډول تر نهایي ممکن ګټور حده پورې زده کړه وکړي. سره له دې هم ددغه ټکي په سر چې له "برابري" یا "برابرسلوک" نه مو مطلب څه دی، ډېر اتفاق نه شته. زما لغت تون یا قاموس وایي چې "برابر" په مقدار، درجې، ارزښت، قابلیت او نورو کې دیوشان یایو ډول مانا ورکوي.

زما قاموس نورې ماناګانې هم ورپورې تړي لکه" دکافي قدرت یا توان نه لرل" دغسې جملي کې لکه " دی د وظیفې اندول نه و" خو اوس راځي چې ځانونه د هغه په اوله مانا " یو شان ته والي" یا "یو ډول والی" پورې محدود کړو.

د" برابری" کلمه په مقدار یا درجه کې دیو ډول والي په مانا مشکل نه پیدا کوي. کله چې دا یو دغورځنګ د ذکاوت تناسب (I Q intelligence quotient) دموسکاله IQ سره برابر دي، موږ پوهېږو چې که دغورځنګ IQ ۱۱۰وي دموسکا به هم ۱۱۰ وي، خو کله چې وایو" ښوونکي له غورځنګ او موسکا سره یو شان سلوک وکړ، مطلب مو څه دی؟ ایا موږ وایو چې ښوونکی له دواړو سره په برابر اندازه وخت تېر کړ؟ چې ښوونکی غورځنګ له ښوونځي نه وروسته هغومره تال کړ چې موسکا یې تال کړه؟ یا دا چې ددوی دشخصیتونو له تفاوت سره سره یې له دواړو سره په عین شان سلوک وکړ؟ څرګنده ده چې د" یوشان" په مانا د" برابر" کلمې په استعمال کې یو څه ابهام شته.

ممکن داسې وختونه به وي چې موږ باید له شاګردانو سره د نابرابرۍ سلوک وکړو، څرګنده ده چې موږ باید موسکا دښوونځي له وخت نه وروسته تال نه کړو لکه چې غورځنګ مو تال کړی دی. هو، که زه ووایم چې " ښوونکي له غورځنګ او موسکا سره نابرابر سلوک وکړ" ښکاري چې زه ښوونکی په تبعیض تورن کوم." برابر" هغه کلمه ده چې دښه او مطلوب انتباره ورکوي. ویل کېږي چې انسان "برابر او

ازاد پیدا شوی دی" هغه خلك چې فکر کوي انسانان دغسې نه دي غیر متمدن ګڼل کېږي، دا رښتیا ده چې موږ ممکن د استعدادونو کیسه را په زړه کړو چې وایي ځینې خلك دنسب یا چاپیریال له امله تر نورو ډېر مستعد دي، خو موږ لږ تر لږه وایو چې له ټولو خلکو سره باید برابر سلوك وشي، دوی ددي لپاره چې له خپلو استعدادونو څخه هر څنګه چې وي په اعلی درجه کار واخلي باید برابره موقع او چانس ولري.

خو دا مشکل لا زیاتوي، ځکه چې موقع داسې یو شی نه دی چې هغه به هغسې وي چې دتا لپاره اندازه په کمې ډول وټاکي په هماغه اندازه به یې زما لپاره هم وټاکي او هغه څه چې زما لپاره موقع ده ستا لپاره هم موقع کېدلی نه شي، نو موقع یا چانس به څنګه برابر وګرځي؟ په حقیقت کې اول به موږ مجبور اوسو چې برابري تهیه کړو، هر څه چې هغه وي، پخوا تر دې چې موقع تهیه کولی شو، ځرګنده ده چې حتی کله چې ټول ماشومان دښوونځي تللو لپاره " برابره موقع" لري هغه ماشومان چې ډېر محرومیتونه لري تر هغو نه چې نه یې لري په ښوونځي کې دبریالي کېدو لږ چانس به ولري، داسې وګڼئ چې موږ ترځو کولی شو محروم ماشومان دبهره منو زده کوونکو سره یو ځای دپیل په لیکه کې دروو. نو ایا موږ به دلته په دام کې ګیر نه شو چې له هغو سره چې دپیل په لیکه کې دي نا برابر سلوك کوو؟ یو ښوونکی یوازې تاکلی وخت او انرجي لري، که په دېرش کسیزه ټولګي کې هغه محرومو شاګردانو ته ډېره پاملرنه کوي په ټولګي کې به نور له یاده وایستل شي.

راځئ چې په یاد ولرو چې موږ په یوې قوي رقابتي ټولنې کې ژوند کوو، همکاري ډېر ښه ایډیال دی، خو که موږ وغواړو دمخه ولاړشو، ځوك یې نه غواړي؟ موږ باید رقابت وکړو. حتی ډېر ښه دماغونه هم ګوابښ او لار ښودنه ضرورت لري او دغسې زده کوونکي دهمدغه

مقصد لپاره ښوونځي ته خي. نو په دې ډول يا موږ "برابر" تر موقع نه لومړی له منځه نه وړو؟ دغه صفتي نوم هم اضافي او هم ګډوډونکی دی، هغه څه چې موږ يې په يقين سره په ښه ډول تهيه کولی شو دادي چې موقع تهيه کړو، برابره يا نابرابره . دهريوه لپاره چې په هغه ډول پوهنه وکړي چې د هغه مستحق دی، په دې اړه به زه نورهم وغږېږم.

دموضوع غټ ټکی به له سره ووايم. داسې ښکاري چې کله موږ د "برابري" کلمه د "يوشان والي" په مفهوم استعمالوو موږ يې نه يوازې په محدود مفهوم سره استعمالوو بلکې دهغه قاموسي مانا هم په واقع کې نفي کوو. موږ وايو چې له خلکو سره برابر سلوک کول له هغوی سره ديو شان سلوک کولو مانالري، خو بيا هم موږ ته ښکاري چې ددې لپاره چې له محرومو سره مو انصاف کړی وي، بايد له هغو سره بېل سلوک وکړو، يانې يوشان نه، په برابري سره نه. که ميرې يوې محرومې کورنۍ ته منسوبه وي او رابرټ ديوې هوسا منځنۍ طبقې غړی وي له ښوونکي نه د قاعدې له مخې دغه توقع نه کېږي چې هغو سره برابر سلوک وکړي، بلکه په نابرابری سره ددې لپاره چې دهغو ترمنځ لاډېره برابري (اجتماعي، اقتصادي او داسې نور) واقعي شي دا دجبيره وي پوهنې لويه موضوع ده.

راځئ چې اوس دويمه طريقه وګورو. هغه طريقه چې څارو لوستونکو ممکن دمخه پرې غور کړي وي، که موږ ووايو چې ښوونکی له ميرې او رابرټ سره برابر سلوک وکړ. زموږ مطلب ممکن دا وي چې له هغو سره دعدل او انصاف يا په مناسب ډول سلوک نه دی کړی. ښوونکي رابرټ له درس نه وروسته په پوهنځي کې وساته خوا دهغه لپاره مناسبه نه وه چې له ميرې سره هم دغسې سلوک وکړي، څکه چې هغې درابرټ غوندې ناوړه سلوک نه دی کړی، تر دې ځايه پورې ستونزه نه شته. خو اوس راځئ داسې وګڼو چې ووايم" ښوونکي

دموضوع له دوارو خواو سره برابر سلوك وكړ." دا په كافي اندازه دستاينې وړ كار دى، ځكه چې په دموكراتيكې ټولنې كې له ښووونكې نه هيله كيږي، چې همدغسې وكړي، خو دغه برابر سلوك څه مانا وركوي؟ دا چې ښوونكى له هرې خوا سره شل دقيقې تيرې كړي؟ دا چې ښووونكى شپږ دليلونه په طرفدارۍ او شپږ يې پر ضد وړاندې كړي؟ دا چې ښووونكى له يوې خوا سره پنځه دقيقې په وينا كولو شرح كولو، پلوې كولو او ردولو سره تېرې كړي او پنځه دقيقې له بلې خوا سره په همدې ډول تېرې كړي؟ يوازې كله كه دغسې وشي. غټ دليل دادى چې ښووونكى په ضرورت ونه لري چې يوې خواته موضوع شرح كړي، ځكه چې زده كوونكو هغه خوا دمخه په خپله مطالعه كړې ده. دوى ښايي دغه خوا دومره ښه مطالعه كړې وي چې ښووونكى خپل ټول وخت په بلې باندې تېرولى شي، په اول نظر كې دابه بې مانا ښكاره شي، خو دا يوازې دهغې طريقې هسې بې مفهومه كول (reductio ad absurdum)(۲۰) دى. چې لكه څينې خلك د"برابرۍ" كلمه استعمالوي.

څنګه چې موږ ددې تحمل نه لرو چې بې مانا اوسو راځئ چې دريمه طريقه وپلټو.

ولې زده كوونكى پرې نه ږدو چې په خپله پريكړه وكړي چې برابر سلوك څه شى دى؟

څه ته زده كوونكى ونه پوښتو چې له برابر سلوك نه دهغه مقصد څه دى او كه له ده سره برابر سلوك كيږي؟

---

(۲۰) " reductio ad absurdum " لاتيني افاده ده په مانا د چټي او پوچ اړول، مطلب ديوې قضيې يا موضوع حل كول په دې ډول ښودلو سره چې دهغې منطقي نتيجه پوچه او چټي ده. ژباړن

خو په دغې موضوع کې موږ ګټلي شو چې زده کوونکی به خپله ادعا مدلله کولی وشي، په دې کې ګټه نه شته چې پرېږدو هغه بس غږېدا وکړي. دلته نو زده کوونکی دخپلو اخلاقي ادعاګانو دمدلله کولو لپاره په عمومي ډول او د برابرۍ په اړه دخپلې ادعا دموجهه کولو لپاره په خاص ډول پوهې ته اړتیا لري. ځینې موجهه کوونکي اصول شته چې هغه یې بنایي له اخلاقیاتو نه واخلي. دمثال په ډول دی ممکن دکانټ مطلق شرط ته مراجعه وکړي چې موږ باید "یوازې په هغه پند عمل وکړو چې هغه به په عین حال کې عالمي قانون کېدلی شي" دغه شرطیه اشخاصو ته دکانت ددرناوي او بېطرفي دهغه کلاسیك اصل تمثیل کوي چې هېڅ څوك باید دځان په مقابل کې د طرفدارۍ سلوك ونه غواړي، خو دا چې دهغه لپاره یې سم دلیلونه وړاندې کړي وي. په بل عبارت موږ دنده لرو له خلکو سره "په برابر ډول" یانې یو شان سلوك وکړو. خو دا چې موږ دبل ډول سلوك کولو لپاره ښه دلیل ولرو. واضحه ده چې که دیوه زده کوونکي محرومیت دپام وړ وي، موږ به دلیل ولرو چې له هغه سره په بېل ډول سلوك وکړو. هغه مساوي نه دی نو باید په مساوي ډول ورسره سلوك ونه شي.

نو موږ دغـــې مفکورو ته مخ اړوو لکه عدالت، انصاف او مناسب توب. هرڅه نور چې په نظر کې ونیول شي څه وخت چې خلك برابري غواړي هغه څه چې دوی یې غواړي هغه عدالت، پاکه لوبه او سلوك دی چې ددوی له اړتیا وو سره مناسب وي، خو کوم شی زموږ دلیل ښه کوي؟

موږ پوهېږو چې ذکي کسان دهغو اعمالو لپاره چې په شرمناك ډول نابرابر ښکاري په ظاهر کې ښه دلیلونه وړاندې کولی شي.

۱. په خای یا واردوي.

۲. په اجتماعي لحاظ د ژوندي پاتې کېدو وړ وي.

ددفاع وړ وي.

په خای توب تینګو اخلاقي اصولو ته په مراجعې سره تثبیت کېدلی شي. دانسان دحیثیت په اړه زه خپله وینا دخپلو اخلاقي عقایدو په ذکر کولو سره تثبیت کولی شم، چې دا غلطه ده چې له انسانانو سره دمریو په شان سلوك وشي، مریي توب زما په نظر دانسان پرحیثیت باندې تیری دی. له اجتماعي ژوندي پاتې کېدو یا له اجتماعي پایښت نه مې موخه دننه په یوې ټاکلې ټولنې کې دیوه خاص شکل عدالت ګټلو امکان دی، څرګنده ده چې که قانون یا دود دستور مې منع کوي، زه له خپلو شاګردانو سره دکلمې په واقعي مانا سره برابر سلوك کولی نه شم. زما دلیلونه هغه وخت ددفاع وړ وي چې که زه هغو ته په منطقي ډول رسېدلی یم او که دغه دلیلونه په دغسې اخلاقي تیوري باندې بنا شوي وي چې دانسان دښېګڼې لپاره یې په عقلي ډول څرګندولی شم. اوس نو البته په دې هکله به یو څه دعوه وي چې زما دلیلونه به ستا تر دلیلونو ښه وي. یا دا چې ما به خپله دعوه ښه ثابته کړې وي. که داسې وي موږ به دقانون محکمې ته لاړ شو. ستره محکمه ددعوو دفیصله کولو لپاره نهایي محکمه ده او که څه هم په خپله قاضیان په خپل وار دعوه ګران کېږي، حتی دلته هم په پای کې د ډېر نظرو غلبه کوي.

څومره ارامي بښوونکې وي چې یو څوك دځوابونو لپاره په سترې محکمې باندې اتکا وکړي، پرېکړه په عمومي ډول حقوقي ده او دپرېکړې کولو لپاره قاضیان هم مجبور دي خپل خانونه پوه کړي، دوی مجبوره دی اخلاقي پرنسیپونو. قانوني فلسفو او انساني سلوك ته مراجعه وکړي. سره له دې هم په واقع کې دبرابرۍ په اړه یوازې یوڅو دعواګانې تر سترې محکمې پورې رسېدلې دي، ډېرې یې دپوهنې په ډګر کې یانې چېرته چې ګواښ واقع کېږي باید فیصله شي، زده کړه یوه جدي موضوع ده. ښوونکي انتظار ایستلی نه شي.

عاجلي پېښې هره ګړۍ پېښېږي. پرېکړې باید په هماغه ځای کې وشي، ښوونکی به ارو مرو دبرابرۍ په موضوع باندې سوچ وهلی وي او باید تیار وي چې له خپلې اخلاقي زېرمې څخه کار واخلي.

پایله

په دې کې شک نه شته چې تحلیل دپوهنې فلسفه اصلاح کړې ده. نوره یې هم تېنګه او دقیقه کړې اود هغې دځو اړخیزو پوهنیزو اصطلاحګانو نتیجو ته یې حساس توب ورکړی دی. له بلې خوا تحلیل دفلسفې په حیث په یوازې ځان نیمګړی دی. تحلیل ځانګړي پوهنیز مفهومونه او جوړه مفهومونه لکه تدریس او تحصیل روڼ کړي، خو هېڅ تحلیلي فیلسوف تر اوسه پورې په دې لټه کې شوی نه دی چې دپوهنې ستر مفهومونه تنظیم یا منسجم کړي. تحلیل ګران ممکن وروسته په تنظیمولو باندې لاس پورې کړي، خو دهغه لپاره یې تر اوسه زړه کړی نه دی.

پوهنه په ارادي ډول د انسان له خوا په قالب کې د انسان اچول دي. پوهنه د انسان او ټولنې په هغو مفهومونو باندې ډډه کوي چې یوازې ددغسې فلسفې پوهنې له خوا پرې باندې قضاوت کېدلی شي. چې ټولې فلسفي موضوعګانې په کې شاملې وي. تحلیل دغه موضوع له اعتبار نه غوړخولې نه ده، خو یوازې شایې ور اړولې ده، نو په دې ډول دنن ورځې دپوهنې پر فلسفې باندې دتحلیل نفوذ باید موږ په دې فکر نه کړي چې دپوهنې دفلسفې نظر یې او دستورې نورې دندې بدلې شوې دي، هغه اوس هم هغسې ضروري دي لکه هر وخت چې وو.

اصطلاحگانې او لنډې وېناوې

Glossary and Aphorisms

A

absolute	دتفکر نهایي اساس. له قید او بند نه ازاد. مثبت، یقیني. مطلق
analytical philosophy	تحلیلي فلسفه
assumption	فرضیه. ګڼنه
authoratative knowledge	هغه پوهه چې دبل چا په صلاحیت سره دمنلو وړ وي
authoritarianism	زور واکي توب. زور واکي فلسفه
axiology	د ارزښتونو عمومي مطالعه. ارزښت پوهنه

C

Categorical imperative	قطعي ضرورت، مطلق شرط. دکانت له نظره هغه شخصي عمل چې دعام کېدلو دقانون په شان اساس برابر کړي.
causality	هغه نظر چې دهغه له مخې هره پېښه یو یا څو، لاملونه (علتونه) لري
coherence theory	درابطه تیوري
cubism	کیوبزم په په معاصر هنر کې هغه حرکت چې له مجرداتو اودشکل له هندسي تعبیر سره سروکار لري.

D

depression	سترکساد، د ۱۹۹۲ کال هغه ژور اقتصادي کساد چې پانګوالی سیستم یې ولړزاوه.

E

تجربي فلسفه هغه طریقه چې وایي	empiricism

امپرسیزمپوهه دانسان دحواسو او تجربې له لارې ترلاسه کېږي

تجربه پال	empiricis
معرفت پوه، پوهپوه.	epistemologis
دمعرفت علم. پوهپوهنه	epistemology
اخلاقیات، اخلاقپوهنه	ethics
اساسي توب فلسفه، اساسي توب پال	essentialist
اساسي توب پال	essentialism
دوجود فلسفه، دشته والي فلسفه	existentialism
شته والي پال	existentialist
دتجریب فلسفه	experementalism

f.

واقعیتونه معلومات	facts

دېبنو په اړه هغه څه چې حقیقت وي، لکه دا چې بوره په اوبو کې حل کېږي

شکلي سمند. شکلي منطق، صوري منطق	formal logic
صوري فلسفه	formal philosophy
دوظیفي یا استعمال فلسفه.	functionalism

هغه نظر چې دهغه له مخې دیوه څیز وظیفه یا استعمال باید دهغه څیزینه، جوړښت او مواد وټاکي

G

طلایي قاعده	G loden rule

هغه قاعده چې وایي له خلکو سره هغسې سلوك وکړه چې غواړي نور له تا سره هماغسې سلوك وکړي

H

فرضیه، گڼنه	hypothesis
انساني فلسفه	humanism

هغه فلسفه یا لار چې معیار یې انسان وي.

I

idea	مفکوره، نظر، ایدیا
intuitive knowledge	استشراقي پوهه، دشخص نبغ درک پوهه.

L

logic	دسم فکر کولو دسپلین، سم اند یا سمند ، منطق

M

metaphysics	دطبیعت یا کایناتو نه اخوا .میتافزیك.

N

naturalism	دطبیعت فلسفه

O

originalsin	اصلي گناه

عیسوي نظر چې وایي دانسان طبیعت دبابا ادم (ع) دمنې په خوړلو سره نیمگړي او لړل شوی دی.

P

perennialism	دتل ترتله توب فلسفه
perennialist	تل ترتله توب پال
personalist	شخص پال.

هغه څوک چې خپل معلومات خپلو پخوانیو تجربو ته مربوط کوي

P henomenology	پدیده پېژندنه، پېښه پېژندنه.
pragmatism	پرگماتزم ددوه ارخیزعمل فلسفه.
prescriptive philosophy	دستوري فلسفه، توصیوي فلسفه
p rogressivism	دوراندي تگ فلسفه

R

reconstructionalism	دبیا رغوني فلسفه یا لار
Resuction ad absurdum	په چټي او پوچ اړول.

داکلمه یوه لاتیني افاده ده چې دیوې قضیې یا موضوع حل کول په دې ډول ښودلو سره چې دهغې منطقي نتیجه پوچه او چټي ده.

S

Scholasticism — سکولاستسزم

په عیسوي اروپاکې دمنځنیو پېړیو پوهانو منطق، فلسفه او الهیات، دتدریس هغه طرز چې په عنعنوي نظریو باندې ډډه لګوي.

Soul — روح

s pirit — روحیه

Substantiality — جوهریت

T

theoretical philosophy — دتیوري فلسفه

theory — تیوري، منسجم او تنظیم شوی نظر

Thomism — تامزم، دتاماس اکویناس لاریا فلسفه

دمولف جارج نور چاپي اثار

- دملي سوشلزم پوهنيزه فلسفه (بېل پوهنتون)
- دمکسيکو دملت پوهنه (کولمبيا پوهنتون)
- دبرتانيې لوړه زده کړه (دکليفورنيا پوهنتون)
- دشته والي فلسفه او پوهنه (وايلي خپرونه، ۱۹۶۴)
- دپوهنيزې فلسفې بنيادي فکرونه (وايلي، ۱۹۶۴)
- دتخليق هنر او ساينس (هولټ خپرونه)
- دپوهنې منطق او ژبه (وايلي، ۱۹۶)
- پوهنه او اقتصادي فکر (وايلي،)
- پوهنيزه انسان پېژندنه (وايلي، ۱۹۶۵)
- پوهنه او علمي دماغ (وايلي، ۱۹۷۱)
- دپوهنې بنسټونه . دريم چاپ (وايلي، ۱۹۷۱)

Pashto Translation of

Introduction to the Philosophy of Education

By

George Kneller

University of California, Las Angeles

Translated by:

M. Hassan Kakar

Formerly Professor of History at Kabul University

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه – جرمني

VEREIN ZUR FÖRDERUNG DER AFGHANISCHEN KULTUR E.V

د خپرونو لړ (۳۸)

کتابتون ټولنه